

UDK 808.1 + 881.09 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL¹⁹⁸⁰₂

IZDAJA-ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 28	ŠT. 2	STR. 121-340	LJUBLJANA	APR.-JUN. 1980
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Janko Kos	Motivi Prešernovega Krsta pri Savici in evropska literatura	121
Jože Toporišič	Teorija besedotvornega algoritma	141
Franc Zadravec	Cankarjevi folklorni junaki	153
Pavle Merkù	O beneškoslovenskih narečjih	167
Nataša Skrt	Nasilje v igrah Dušana Jovanovića	179
Nina Mečkovska	Samostalniški spol v slovenskem in vzhodnoslovenskih jezikih	199

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

Jakob Rigler	Nekaj opažanj pri akutu na zadnjem zlogu v slovenščini	219
Janez Dular	Slovar slovanskega jezikoslovnega izrazja	222
Tomo Korošec	Češki enozvezkovni slovar	228
Miran Hladnik	Pripovedovalec in pripoved	234
Janko Kos	Anton Ocvirk, 1907—1980	257

CONTENTS

STUDIES

Janko Kos	The Motifs in Prešeren's <i>Krst pri Savici</i> and the European Literature	121
Jože Toporišič	A Theory of the Word-Formation Algorithm	141
Franc Zadravec	I. Cankar's Folkloristic Heroes	153
Pavle Merkù	On the Dialects of the Venetian Slovenia	167
Nataša Skrt	Violence in the Plays of Dušan Jovanović	179
Nina Mečkovska	The Noun Gender in the Slovene and in East-Slavic Languages	199

REVIEW — NOTES — REPORTS — DOCUMENTS

Jakob Rigler	Notes concerning the Acute Accent in the Final Syllable in Slovene	219
Janez Dular	A Dictionary of Slavonic Linguistic Vocabulary	222
Tomo Korošec	A One-Volume Czech Dictionary	228
Miran Hladnik	The Narrator and the Narration	234
Janko Kos	Anton Ocvirk (1907—1980)	257

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Franc Jakopin, Vatroslav Kalenič, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Casopisni svet — Counsel of the Journal: Martin Ahlin, Bibijana Amon, Emil Cesar, Drago Druškovič, Janez Dular, France Forstnerič, Peter Gregorc, Boris Paternu, Jože Sifrer (predsednik — President), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec

Odgovorni urednik — Editor: Jože Toporišič

Tehnični urednik (od 1970 do 1980, 2): Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

MOTIVI PREŠERNOVEGA KRSTA PRI SAVICI IN EVROPSKA LITERATURA

Razprava je posvečena literarnim izvorom, iz katerih je Prešeren prevzel elemente za motiviko *Krsta pri Savici*. Upošteva dognanja, do katerih je prišlo starejše in sodobno prešernoslovje, poskuša podrobneje zarisati njihovo težo, vlogo in pomen, ob tem pa opozarjati zlasti na še neraziskane zveze z Vergilom, Voltairjem in Zacharijo Wernerjem, da bi z njihovo pomočjo preverila temeljno tezo o Prešernovi pripetosti na evropsko literarno tradicijo.

The study centres around the literary sources from which Prešeren overtook certain elements for the motifs in his "Krst pri Savici". Taking into account the findings of the older as well as recent studies of Prešeren, the author seeks in a greater detail to present their role and significance, and — at the same time — calls attention to the as yet unexamined connections with Virgil, Voltaire and Zacharia Werner needed to verify the fundamental hypothesis that Prešeren was firmly embedded in the European literary tradition.

Iskanju literarnih izvorov, iz katerih naj bi Prešeren izoblikoval motiviko *Krsta pri Savici*, se je posvečal precejšen del tradicionalnega prešernoslovja, pa tudi novejša raziskovanja Prešernove »povesti v verzih« se mu ni popolnoma odpovedalo. To iskanje je potekalo večidel v obliki ugotavljanja tako imenovanih vplivov, kot jih je pač razumela starejša primerjalna književnost. Prav zato je moralo s stališča modernejše metodologije postati dvomljivo, saj se je izkazalo, da večine takšnih vplivov ni mogoče izpričati s popolno gotovostjo; včasih se zdijo samo verjetni, pogosto ostajajo na ravni ne docela prepričljivih domnev. V primeru *Krsta pri Savici* je med drugim obveljalo, da večina poskusov, kako izvesti njegove motive iz znanih evropskih literarnih predlog, ostaja brez pravih rezultatov. Seznan izvorov, iz katerih naj bi Prešeren zajel večje motivne sklope ali pa manjše drobce, je resda precejšen, saj sega od Homerja, Vergila in Danteja prek Tassa, Bernardina de Saint-Pierra, Goetheja in Chateaubrianda do Schulzeja, Manzoniya, Byrona, Mickiewicza in drugih. Toda prav množina predlaganih vplivov je najbrž kriva, da nobeden ni docela prepričljiv, saj se med sabo bolj spodbijajo, kot pa da bi se potrjevali v zanesljivi primerjalno-zgodovinski povezavi.

Čeprav so izsledki doslejšnjih raziskav v to smer vse prej kot vzpodbudni, pa vendarle obstaja prepričljiv razlog, zaradi katerega je preverjanje motivnih izvorov *Krsta pri Savici* — pa ne le tega, ampak tudi drugih Prešernovih osrednjih pesniških besedil — še zmeraj ne le opravičljivo, ampak morda celo nujno literarnozgodovinsko opravilo. Ta raz-

log je povezan s Prešernovo klasičnostjo, se pravi s prepričanjem, da nosi njegovo pesniško delo na sebi vsa znamenja prave literarne klasike.¹ Takšno prepričanje se v sodobnejšem prešernoslovju ne samo da ni izgubilo ali omajalo, ampak je v njegovih raziskavah dobilo marsikakšno novo potrditev; z njihovo pomočjo se je določneje izoblikovala teza, da stopa Prešernova poezija v območje klasike prav v svoji zreli dobi, okoli leta 1830, in da ostaja v njem skoraj do konca tridesetih let.²

Brž ko pristanemo na misel o klasični naravi Prešernovega zrelega pesništva, sledi od tod vrsta posledic za razumevanje, presojo in razlago njegovega razmerja do literarne tradicije. Evropska literarna klasika, kot jo najbolj reprezentativno predstavljajo Sofokles, Horac, Vergil, Dante, Petrarca, Boccaccio, Ariosto, Shakespeare, Cervantes, Racine in Molière, Goethe in Schiller, nikakor ne sodi v območje čisto neposrednega, naivnega in sprotnega ustvarjanja, ki črpa zgolj iz »življenja«, iz vsakdanje osebne izkušnje in prakse, ampak tako, da elemente vsega tega zmeraj povezuje s prviniami večstoletne literarne tradicije, jih z njimi sintetizira, s tem pa dviga v višje duhovne, kulturne in literarno-estetske celote, kar se med drugim kaže zlasti tako, da povzema v literarni tradiciji shranjene teme, motive, ideje in forme, nato pa jim da novo, drugačnim duhovnozgodovinskim, socialno-historičnim in literarno-estetskim položajem primerno podobo. Prav to je razlog, da je literarno klasiko mogoče razumeti in vrednotiti samo tako, da hkrati z njeno izvirnostjo upoštevamo vključenost njenih tem, motivov in form v motivno-formalni fundus literarnega izročila.

Vse to velja tudi za raziskovanje klasičnega obdobja v razvoju Prešernove poezije, saj je na prvi pogled videti, kako Prešeren od konca dvajsetih let naprej gradi svoje pesniške tekste s pomočjo tem, motivov in form, ki segajo nazaj v antiko, srednji vek in renesanso ali pa v sodobnejšo predromantiko in romantiko. Včasih je takšna pripetost na lit. tradicijo vidna že na prvi pogled, saj jo pesnik sam nakazuje z eks-

¹ Za pojem klasike prim. med drugim: *T. S. Eliot*, *What is a Classic?* (predavanje iz leta 1944); *E. R. Curtius*, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948; *R. Wellek*, *Concepts of Criticism*, New Haven 1963; *J. Kos*, *Vprašanje o klasiki kot literarno-tipološki problem*, Primerjalna književnost 1980, št. 1—2.

² V novejšem prešernoslovju se ideja o klasičnosti Prešernove poezije uveljavlja pod različnimi oznakami in v mnogih variantah. Poleg krajših študij so v tem smislu značilna zlasti dela: *J. Kos*, *Prešernov pesniški razvoj*, Ljubljana 1966; *A. Slodnjak*, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964; *J. Kos*, *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana 1970; *J. Martinovič*, *Apsurd i harmonija*, Sarajevo 1975; *B. Paternu*, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, Ljubljana I-II, Ljubljana 1976—77.

plicitno rabo motivnih drobcev ali z uporabo historično razvidnih pesniških form; mnogokrat je seveda prikrita, tako da jo lahko osvetli šele natančno literarnozgodovinsko raziskovanje. Toda v obeh primerih so za pravo razumevanje Prešernove klasičnosti takšne raziskave nujne, saj je zanjo bistvena ne samo osebna izvirnost pesnikovega sveta, ampak prav toliko tudi njegova pripetost na literarno tradicijo. To velja skoraj za vsa osrednja Prešernova dela teh let — za *Slovo od mladosti*, *Novo pisarijo*, *Sonete nesreče*, *Gloso*, *Gazele*, *Sonetni venec* in povenčne sonete; ne nazadnje pa tudi za *Krst pri Savici*, ki s svojo tematiko, motivi in formo prav tako spada v območje klasične navezanosti na literarno izročilo.

Doslejšnje raziskave izvorov, iz katerih so potekli motivi *Krsta pri Savici*, opozarjajo na težave takšnega raziskovanja in s tem na meje, ki jih mora upoštevati sodobna metodologija, brž ko se obrne k literarnim delom, iz katerih naj bi Prešeren jemal elemente ali celo morda večje sklope za motiviko pesnitve. Iz izkušenj starejšega prešernoslovja je mogoče izpeljati sklep, da se ugotavljanja teh izvorov — naj bo še tako upravičeno ali verjetno — v večini primerov vendarle ne da dokumentirati s popolno gotovostjo. To kajpak ne pomeni, da bi kakšnega motivnega drobca v *Krstu pri Savici* ne mogli določiti s pomočjo dokazov, ki se zdijo močno konkretni. Vendar se celo pri teh izkaže, da končna sodba o prvotnem izvoru ni mogoča. Primer za to je Prešernovo primerjanje Bogomile s Hero v 7. stanci *Krsta* — »lepa ko devica / sloveča, Hero, je bila v Abidi«. Prešeren je motiv prav gotovo prevzel iz literarne tradicije, toda možni izvori so kar štirje — Ovidova zbirka *Heroides*, Musaiova pesnitev *Ta kath' Hero kai Leandron*, Schillerjeva balada *Hero und Leander* in Grillparzerjeva tragedija *Des Meeres und der Liebe Wellen*.³ Ta je bila uprizorjena že leta 1831 na Dunaju, toda izšla je šele leta 1840, tako da je Prešeren skoraj gotovo ni spoznal. Gotovo je bral Ovidov in Schillerjev tekst, manj verjetno je njegovo poznavanje Musaia, vendar je mogoče. S tem se izkaže, da takšnega motivnega drobca ni mogoče lokalizirati s pomočjo natančne dokumentacije; nedvomna pa je seveda njegova pripetost na razvidno literarno tradicijo.

Ob tem je mogoč še drug pomislek, ki prav tako omejuje iskanje motivnih izvorov *Krsta pri Savici* na pravo mero. Celo tam, kjer je Pre-

³ Prvi je o izvoru Prešernove primere razpravljajal L. Pintar v članku *Boginja Ziva in Bogomila nje svečenica* (LZ 1897, 707—709). V članku omenja kot možen izvor Musaia, 17. pismo Ovidovih Heroid in Schillerjevo balado, ne pa Grillparzerja.

šeren prevzemal iz izvorov zavestno in hote, se pravi z jasno zavestjo o tem, za kateri izvor gre, moramo predvidevati možnost, da je to počel že posredno, po zelo svobodnem spominu, ki ga ni več preverjal s ponovnim branjem. Samo tako si lahko razložimo očitne pomote, kakršna je ravno njegova primerjava Bogomile s svečenico Hero, ki jo je postavil v Abidos, ne pa v Sestos, kot imajo vse tradicionalne obdelave motiva z Grillparzerjem vred. Jože Kastelic je ta primer razlagal z nujnostjo rime, češ da ji je boljše ustrezal Abidos, kar je seveda verjetno;⁴ vendar pa je moral biti pogoj za takšno rimanje že kar Prešernov samo približni spomin na nekoč prebrano, vendar ne znova preverjeno gradivo. S stališča literarne tradicije je s tem zagrešil napako, ki je za poznavalca izvorov, v katerih se v zvezi s Hero poudarjeno govori o Sestu, lahko celo moteča.

Primer potrjuje metodološko predpostavko, da je bilo Prešernovo povzemanje iz motivnih izvorov celo v primerih, ko se ga da vsaj okvirno dokumentirati, pogosto samó posredno, svobodno in že kar približno. Od tod je pa mogoče predvideti še eno možnost Prešernovega povzemanja motivov iz literarnih izvorov, ki še določneje omejuje in usmerja raziskovanje motivike v *Krstu pri Savici*. Gre za možnost, da je Prešeren uporabil v pesnitvi motivne elemente že čisto nezavedno, kot del literarnega izkustva, ki se mu je vtisnilo v spomin ob branju, vendar tako, da mu ni bilo več prezentno; uporabil jih je torej nezavedno.⁵ Mogoča je celo domneva, da spada večji del Prešernove odvisnosti od literarne tradicije prav v to kategorijo, kar je seveda v bolj ali manj tesni zvezi z nekaterimi temeljnimi značilnostmi Prešernovega literarnega ustvarjanja. Spričo takšne možnosti se še bolj zmanjša nuja, da bi literarne izvore za motiviko *Krsta pri Savici* določali z razvidnostjo, ki bi bila docela enosmerna, natančno dokumentirana in dokazana. Od tod pa s precejšnjo upravičenostjo sledi sklep, da namen sodobnega raziskovanja teh izvorov nikakor ne more biti iskanje enosmerne razvidnosti, pač pa takšno evidentiranje motivnih izvorov, ki je dovolj prožno in široko, da upošteva različne konkretne možnosti, pri tem pa vendarle trdno vključuje Prešernov pesniški svet v historično izpričana tkiva literarne tradicije.

⁴ *L. Pintar* leta 1897 še ni razpravljaval o Prešernovi napaki v zvezi s Hero. *J. Kastelic* je problem odprl v svoji disertaciji Prešeren in antika (rkp. v biblioteki SAZU); tu omenja med izvori za Hero 18. in 19. pismo v Ovidovi zbirki *Heroides*, Schillerja in tudi Grillparzerja.

⁵ Preprosto, vendar točno je na to možnost opozoril že *L. Pintar* v ZMS leta 1902, ko je ob Prešernovem zajemanju iz Ovida vzkliknil: »Posnemanja tu ni, vsaj zavednega ne, podobnost je pa!« Nato je pa sklepal, da »se sami ne zavedamo vselej, kje in kedaj se nam to in ono pritakne«.

Da je najpogostejši vzorec za motiviko Krsta pri Savici prav tega tipa, se kaže že na ravni manjših motivnih drobcev, ki so največkrat člani primerjav in torej še nimajo vrednosti samostojnega motiva. Sem spada že Prešernova primerjava Bogomile s Hero. Značilnejša in za Prešernovo sledenje literarni tradiciji kar reprezentativna je njegova primerjava vojaškega spopada z derečo vodo, izoblikovana v »homersko« pri-
spodobo na koncu *Uvoda*:

Ko se neurnik o povodnji vlije,
iz hriba strmega v doline plane,
z derečimi valovami ovije,
kar se mu zoper stavi, se ne ugame,
in ne počije préd, de jez omaga;
tak vrže se Valjhun na nekristjane.⁶

Prešernoslovje je že zgodaj dognalo, da Prešeren s to prisposodbo nadaljuje zelo staro pesniško izročilo. Luka Pintar je enako prisposodbo našel v Ovidovem delu *Fasti*: »Ecce velut torrens undis pluvialibus auctus...«; hkrati je opozoril, da uporabljajo enako primerjavo Homer, Vergil in Lukrec.⁷ Jože Kastelic jo je registriral v 5. spevu *Iliade*.⁸ Kajetan Gantar jo je odkril še v drugih spevih *Iliade*, nazadnje pa prišel do sklepa, da jo je Prešeren moral prevzeti iz 11. speva, ker je pač najbolje poznal ta spev in ker se prav v tem spevu pojavi podobna primerjava, kot jo Prešeren uporabi takoj za komparacijo z »neurnikom«:

Ko zor zasije na mrličev trope,
ležé, k' ob ajde žetvi, al pšenice
po njivah tam ležé snopovja kope.⁹

Vendar s tem spisem možnih izvorov še ni sklenjen. Bartolomeo Calvi je opozoril na Tassovo prisposodbo s hudournim vodovjem v 5. spevu epa *Gerusalemme liberata*: »Un diluvio intorno senza alcun contrasto...«¹⁰ Tasso je seveda že sam odvisen od Homerja in Vergila — tudi v *Eneidi*

⁶ Cit. po izdaji France Prešeren, Zbrano delo I, Ljubljana 1965.

⁷ L. Pintar, Književne drobtinice, Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, Slovenska Matica 1902, 150. Pintar na tem mestu kot možne vire samo omenja Homerja, Vergila in Lukreca, ne da bi citiral.

⁸ J. Kastelic, Antični snovni elementi v Prešernovem Sonetnem vencu, DS 1943, 118.

⁹ K. Gantar je o problemu pisal v članku Še ena homerska prisposodba pri Prešernu (Jezik in slovstvo 1956—57). Tu omenja poleg 5. in 11. speva *Iliade* še 4., 13., 16. in 17. spev kot najdišče za isto primero.

je mogoče že v 2. spevu razbrati enako prisposodo.¹⁰ Prešeren je poznal Vergilove in Tassove speve prav tako dobro kot *Iliado*; morda bi lahko domnevali, da mu je bilo od vseh teh mest morda tisto v *Eneidi* celo najbolj domače še iz šolskih let. Toda res je seveda, da so iz takšne tradicije prevzeto primerjavo uporabljali tudi Prešernovi nekoliko starejši sodobniki. Časovno mu je moral biti najbližji Byron, ki je v svoji pesnitvi *The Siege of Corinth* za opis boja med muslimanskimi napadalci in krščanskimi obleganci v Korintu uporabil zapovrstjo obe primerjavi, ki ju pozna Prešernov *Uvod*. Podobnost je presenetljiva še zlasti zato, ker sta pri Byronu uporabljeni prav tako v neposrednem zaporedju, čeprav v obrnjenem redu.¹¹ Vendar pa celo dejstvo, da je imel Prešeren Byronovo pesnitev verjetno v svoji knjižnici, ne more zabrisati vtisa, da se natančnega motivnega izvora za Prešernovi prisposodi v *Uvodu* vendarle ne da določiti, saj segajo možnosti od Homerja do Byrona,¹² od tod pa še k drugim avtorjem, ki jih je Prešeren prav gotovo bral in ki so bili že tudi sami včlenjeni v isto metaforično tradicijo.¹³ Iz takšnega stanja stvari se seveda potrjuje temeljna metodološka predpostavka, iz katere mora izhajati raziskovanje motivnih izvorov Prešernovega dela — da se teh izvorov ne da razložiti drugače kot v obliki globalnega upoštevanja lite-

¹⁰ B. Calvi, *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore*. Torino 1958, 177.

¹¹ V 2. spevu *Eneide* se glasi 304. verz isl.:

*in segetem veluti cum flamma furentibus Austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
praecipitisque trahit silvas...*

¹² V Byronovi poemi *The Siege of Corinth* se konec 23. in začetek 24. kitice glasita:

*Even as they fell, in files they lay,
Like the mower's grass at the close of day,
When his work is done on the levell'd plain;
Such was the fall of the foremost slain.*

*As the spring-tides, with heavy splash,
From the cliffs invading dash
Huge fragments, sapp'd by the ceaseless flow,
Till white and thundering down they go,
Like the avalanche's snow
On the Alpine vales below;
Thus at length, outbreathed and worn,
Corinth's sons were downward borne
by the long and renew'd
Charge of the Moslem multitude.*

¹³ V Prešernovem zapuščinskem aktu (*August Žigon*, Zapuščinski akt Prešernov, Kranj 1904) je v popisu njegove knjižnice pod št. 74 vpisano delo: *The Selected* (napačno zapisano kot *Select*) *Poetical Works of Lord Byron*, Paris 1835. Izdaja avtorju te razprave ni bila dostopna, vendar sklepa, da je skoraj gotovo vsebovala tudi poemo *The Siege of Corinth*, ki pa je bila prevajalcu Parizine lahko znana seveda tudi iz drugih izdaj.

rarne tradicije, v katero se razvrščajo in katere sestavni del je tudi Prešernova uporaba danega gradiva. S pripombo seveda, da je v takšni tradiciji mogoče izpostaviti nekatere izvore bolj od drugih — v zvezi s prispodobami *Uvoda* predvsem Vergila in Byrona; vendar ne z gotovostjo pravih dokazov, ampak samo kot upoštevanja vredno verjetnost.

Še bolj se takšno razmerje Prešerna do literarne tradicije kaže na višjih motivnih ravneh *Krsta pri Savici*, kjer se motivni elementi spajajo v večje, samostojne motive, nato pa iz teh nastajajo že kar obsežni motivni sklopi. Prvi teh sklopov se pojavi z vso težo že v *Uvodu*, pravzaprav s svojimi deli napolni njegov razmeroma skromni obseg od začetka do konca. V jedru tega sklopa je mogoče prepoznati tale vzorec: skupnost, ki jo ogroža sovražnik, se znajde v kritičnem položaju, ko jo oblega premočna večina; v njenem odporu jo bodri in vodi mlad junak, zvest domu, svobodi in časti; manjšina se poskuša rešiti z izpadom, toda sočasno vdere v oblegano »mesto« sovražnik; v boju so pobiti vsi branilci, le mladi junak se prebije iz oblege. Na prvi pogled je videti, da Prešeren elementov za ta motivni sklop ni mogel dobiti iz neposredne življenjske izkušnje, pa tudi ne iz zgodovinskih poročil o pokristjanjenju Slovencev; ustvariti jih je moral iz domišljije, glavni vir zanjo pa mu je seveda bila literarna tradicija oziroma literarni »spomin« na dela, v katerih je ta tradicija izdelala elemente takšnega motivnega sklopa. Da je bil literarni »spomin« v tem primeru lahko zavesten, lahko pa nehoten in nezaveden, je metodološko enako verjetno. Izvorov, iz katerih naj bi črpal motivne elemente za dogajanje v *Uvodu*, je precej, vendar nekateri izraziteje stopajo v ospredje. Prvi je Homerjeva *Iliada*, zlasti njen 11. spev, za katerega je Kajetan Gantar zapisal domnevo, da je prejkone glavni Prešernov vir, češ da je Prešeren, »preden se je lotil opisa krvavih bojev v *Uvodu* h Krstu, še enkrat prebral nedosegljivo mojstrovino v opisovanju bojev — XI. spev *Iliade*«. ¹⁴ V tej zvezi je potrebno opozoriti, da vse to velja samo za opis bojev, ne pa še za druge motivne elemente *Uvoda*, saj *Iliada* ne pozna kritičnega položaja oblegancev niti sovražnega vdora v utrjeno mesto, pa tudi ne vloge mladega junaka, ki naj v skrajni dramatični stiski igra glavno vlogo, a se sam kljub vsemu reši. Drugi možni izvor je 2. spev Vergilove *Eneide*, ki je v opisu bojev seveda že sam odvisen od Homerja, a prinaša nove elemente, ki so v zvezi z *Uvodom* posebej zanimivi. Prav tako je potrebno upoštevati motiviko Tassevega epa, ki sledi Homerju in Vergilu, pozna pa ne le opise bojev,

¹⁴ K. Gantar, Še ena homerska prispodoba pri Prešernu, *Jezik in slovstvo* 1956—57.

ampak tudi oblego mesta in stisko premaganih, vendar v močno razpršeni podobi, nikakor pa ne tako strnjeno, lapidarno in monumentalno kot Vergilov 2. spev. Končno so tu še številni bojni prizori romantičnih del, med njimi zlasti v Byronovi poemi *The Siege of Corinth*; vendar noben teh opisov bistveno ne preseže ali dopolni tistega, kar je zgradila literarna tradicija antike, srednjega veka in renesanse, tako da jih tudi za Prešerna ni mogoče pretirano upoštevati.

Iz mnogih razlogov je iz te tradicije ne samo mogoče, ampak celo potrebno izpostaviti Vergilovo *Eneido* kot tisti izvor, iz katerega je Prešernov literarni »spomin« najverjetneje črpal večji del gradiva, ki mu je bilo potrebno za izdelavo motivnega sklopa v *Uvodu*. Vergilov 2. spev je poskušal v ospredje primerjalne analize *Krsta pri Savici* postaviti že Bartolomeo Calvi, vendar ne preveč posrečeno. Iz celotnega speva je izbral samo drobni dogodek, ko hoče Enej ubiti Heleno, pa ga od tega odvrne mati Venera, kar naj bi spominjalo na Črtomirovo srečanje v *Krstu z Bogomilo* in krščanskim duhovnom — Črtomir poseže po meču, a ga od namere odvrne Bogomila.¹⁵ Ob tej prisiljeni analogiji je Calvi spregledal, da je motivni tloris *Uvoda* v marsičem blizu vzorcu, ki ga je mogoče prepoznati v jedru Vergilovega speva o padcu Troje. Bojni orisi se tu vključujejo v strnjeno zgodbo o tem, kako se oblegano mesto znajde v sovražnikovih rokah; kako sovražnik s pomočjo bojne zvijače prodre vanj; kako se med nadmočno sovražnikovo vojsko in obleganci vname zadnji spopad, v katerem je večina obleganih pobita ali zasužnjena; kako zadnji obupni boj za dom, svobodo in čast bije predvsem mladi junak, da bi tudi sam našel v njem smrt, vendar prav njemu in njegovemu malemu krdelu po volji usode uspe izpad iz mesta in s tem pot na varno. Pri tem ni mogoče prezreti, kako se vse bojno dogajanje pri Vergilu osredinja okoli Eneja, podobno kot v *Uvodu* okoli Črtomira. Posebnega pomena je dejstvo, da Enej spodbuja svoje može z govori, katerih ideje in dikcija, predvsem pa vloga v dogajanju so kot vzorec za osrednji Črtomirov govor:

Incipio super his: 'Iuvenes, fortissima frustra
pectora, si vobis audendi extrema cupido
certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis:
excessere omnes adytis arisque relictis
di quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
incensae; moriamur et in media arma ruamus.
Una salus victis nullam sperare salutem.'¹⁶

¹⁵ B. Calvi, *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore*, Torino 1958, 183 isl.

¹⁶ Calvi citira iz 2. speva *Eneide* verze 559–620 in jih primerja zlasti s Prešernovo 22. stančo.

Podobne misli vsebujejo še drugi nagovori v Vergilovem spevu, na primer beseda, ki jo govori privid mrtvega Hektorja Eneju. Toda bolj od posameznih detajlov je za povezavo *Uvoda* z literarno tradicijo pomemben shematični vzorec, ki ga je mogoče odkriti na dnu Vergilovega epskega poročila o koncu trojanskega kraljestva. Ta vzorec je tako zelo soroden temeljnemu motivnemu sklopu Prešernovega *Uvoda*, da je mogoče s primerno previdnostjo trditi, da je Prešeren konec stare slovenske svobode oblikoval predvsem iz zavestnega ali pa tudi nezavednega spomina na Vergilovo pesniško poročilo o koncu Troje, Črtomira pa si je zamislil v tisti funkciji, ki jo je Eneju dal pesnik *Eneide*.

Brž ko je ta del evropske literarne tradicije¹⁷ prešel v motiviko *Uvoda*, je seveda v Prešernovem oblikovalnem postopku doživel spremembe, ki so bile zelo daljnosežne in jih zato na tem mestu ni mogoče vseh popisati. Na prvi pogled je očitno, da je Prešeren Vergilov sicer razmeroma skopi, vendar še zmeraj dovolj podrobni opis boja za Trojo skrčil na najnujnejše, pri čemer se mu je posrečilo, da je monumentalna dramatičnost, ki jo pozna že Vergil, postala v njegovih verzih še lapidarnejša. Ob tej formalni spremembi je opazna še vsebinska v drugačni motivaciji junakove rešitve iz boja — medtem ko Vergil Enejev beg iz Troje, ki je v očitnem nasprotju z njegovo junaško voljo vztrajati v nji do smrti, motivira že v samem dogajanju tega speva z višjo voljo bogov, pa Prešeren vprašanje o razlogih za podoben Črtomirov pobeg pusti v *Uvodu* brez pojasnila, motivira pa ga za nazaj šele v *Krstu*. Toda najvažnejša sprememba, ki jo doživi vergilska motivika pri Prešernu, je pač ta, da se preplete s čisto drugačnimi motivno-idejnimi krogi. Od teh je pretežno ideološkega pomena ideja slovanske svobode, ki pomembno seže v sredo *Uvoda*; njen izvor je prešernoslovje iskalo predvsem pri Janu Kollárju, v sonetih njegove *Slávy dcera*. Izrazitejšo motivno strukturo ima sklop, ki je za *Uvod* odločilnejši, iz njega pa odmeva še v *Krst* in vpliva na njegov razplet — motiv boja med višje razvitimi nacionalno-socialnimi zatiralci in svobodoljubnim, z nasilnimi sredstvi zaslužnjem

¹⁷ Cit. po izdaji *The Aeneid of Virgil*, Macmillan St. Martin's Press 1972, 2. spev, verzi 348—354. V Bradačevem prevodu se ti verzi glasijo:

*Ko sem jih videl v strnjenih vrstah, da hočejo iti
smelo na boj, sem takole jim rekel: »Mladenci moji,
nič ne pomaga srce vam junaško, če hočete iti
z mano, ki tvegam življenje in smrt — saj vidite jasno,
kakšna usoda nas čaka: Bogovi so vsi zapustili
svoja svetišča in svoje oltarje, bogovi mogočni
tega kraljestva čuvarji; zdaj mestu, ki vse je v plamenih,
gresle pomagat; spustimo se v boj in v orožju umrimo.
Žmagancem ena sama je rešitev — ne upati vanjo.*

narodom, to pa tako, da ta boj poteka vštric z verskim spopadom krščanstva in poganstva. Motiviko tega boja je Prešeren seveda v precejšnji meri zajel iz dostopnih historiografskih virov, vendar ni mogoče spregledati, da ga je vanjo usmerjala tudi obsežna literarna tradicija iz dobe razsvetljenstva, predromantike in romantike. Njen predhodnik je že Tassov ep, ki pa to motiviko vsebuje šele delno, tako da v tej smeri Prešernu še ni mogel biti pravi vzorec. Pač pa je to mogoče trditi za poznejša dela, ki jih je Prešeren mnoga natančneje poznal — od Voltairove tragedije *Alzire* prek Wernerjeve drame *Das Kreuz an der Ostsee* do Schulzejeve pesnitve *Cäcilie* in Mickiewiczzeve povesti v verzih *Konrad Wallenrod*. Za nekatere teh del je prešernoslovje že podrobneje dokazovalo, da so bila s svojo motiviko v taki ali drugačni podobi navdih za *Krst pri Savici*. Toda ti dokazi so ostali sporni, ker jim je manjkala natančna dokumentacija; prav gotovo pa sledi iz njih, da je *Krst pri Savici* tudi po tej strani včlenjen v otipljivo literarno tradicijo, čeprav se odvisnosti ne da natančneje lokalizirati. Kljub vsemu ni odveč opomniti, da je — ob Wernerjevi drami, ki pa je za motiviko *Krsta* pomembna še z drugih plati — vredna posebne pozornosti s svojim pomenom za Prešerna doslej neupoštevana Voltairova tragedija *Alzire*; pa ne samo zato, ker je najbrž prvo pomembnejše evropsko delo, ki v novi luči prikazuje spopad zatirancev in podjarmljenih, krščanstva in poganstva, ampak predvsem zato, ker v primerni motivni preobleki vsebuje idejne poudarke, ki za *Krst pri Savici* nikakor niso nepomembni — na primer poudarjeno nasprotje med bojevitim, klerikalnim, oblastniškim krščanstvom in pa krščanstvom, ki je razumljeno v smislu »ljubezni vere, in miru in sprave«; nato pa še dejstvo, da se junak Voltairove tragedije spreobrne h krščanstvu pod težo spoznanja, da nova vera spodbuja lahko tudi k višji humaniteti. Dodatno spodbudo za pozornost prešernoslovja v to smer predstavlja dejstvo, da je imel Prešeren Voltairovo tragedijo v svoji knjižnici.¹⁸

Res je seveda, da sestavlja nacionalno-politična in politično-religiozna motivika v samem *Krstu* predvsem samo še okvir, v katerega vlaga Prešeren nove motive in motivne sklope. Prvi teh motivov se pojavi takoj na začetku *Krsta*, nato se umakne v ozadje, vendar proti koncu spet dobi vso težo, tako da je morda v marsikaterem pogledu osrednji, če ne

¹⁸ Prešeren ni imel Voltairove tragedije v francoskem izvirniku, pač pa v angleški predelavi. V njegovi knjižnici je pod št. 92 vpisano delo: *Alzira, a Tragedy by A. Aaron Hill*, London 1802. Izdaja v Ljubljani ni dostopna, toda iz dejstva, da je bil Hill predvsem predelovalec Voltairjevih dram — znani sta predvsem njegova *Zaire* in *Merope* — lahko sklepamo, da gre tudi v tem primeru za priredbo Voltairove tragedije *Alzire*.

celo nosilec teme, ki osmišlja celoto V motivnem sklopu, ki ga uvede v prvi stanci *Krsta* podoba obupanega, zlomljenega in na smrt pripravljenega Črtomira, ni pretežno spoznati motiviko junaka, ki je v marsičem tipičen za literaturo evropske predromantike in romantike. V njem se konkretizira tale vzorec: junak, ki je praviloma mladenič ali vsaj mlad mož, doživi v odločilnem obdobju svojih življenjskih izkušenj spor z družbo, zgodovino, najbližjo okolico, iz česar sledi poraz v družbeno-socialni dejavnosti, v ljubezni ali v obojem hkrati, kar ga pahne v tragično stanje osamljenosti, razočaranja, obupa in že kar misli na smrt. Iz te motivike je potekla zelo močna literarna tradicija, ki se začneja z Goethejevim romanom *Die Leiden des jungen Werthers*, nato jo pa v najrazličnejših oblikah poleg drugih nadaljujejo Hölderlin v romanu *Hyperion*, Foscolo v romanu *Ultime lettere di Jacopo Ortis*, Byron v pesnitvi *Childe Harold's Pilgrimage* in drugih tekstih; od tod se podaljšuje do Mickiewicza z njegovim *Konradom Wallenrodom* in do Puškinovega *Jerogenija Onjegina*.¹⁰ Prešeren je vsaj nekatera teh del natančneje poznal; tako ni mogoče dvomiti, da se *Krst pri Savici* tudi s te strani naslanja na bolj ali manj otipljivo literarno tradicijo. Vendar se ravno ob Črtomirovem življenjsko-kriznem motivu izkaže, da ga je v primerjavi z drugimi motivnimi sklopi veliko težje spraviti v zvezo ali celo v odvisnost s konkretnimi literarnimi vzorci. Kolikor je prešernoslovje kaj takega poskušalo, je prihajalo do ne preveč prepričljivih domnev in prisiljenih primerjav. Razlog za to bo pač okoliščina, da je bil Prešeren ravno v snovanju osrednjega junakovega položaja najbolj neodvisen od danega vzorca, saj ga je v marsičem lahko oblikoval neposredno iz lastnega življenjskega iskustva oziroma iz domišljije, ki se je napajala neposredno iz takšne izkušnje. S tem je seveda osrednjemu motivnemu vzorcu dajal precej drugačne poteze, kot jih je lahko ta vzorec dobil pri Goetheju, Chateaubriandu, Foscolu ali Byronu, tako da primerjava Črtomira z njihovimi mladostnimi junaki odkriva bolj razlike, kot pa da bi dokumentirano opozarjala na konkretne motivne izvore. Od tod je pa mogoče tvegati že tudi domnevo, da je Prešeren prav prek posebne konkretizacije Črtomirovega motiva odločilno spreminjal vse druge motive, ki mu jih je ponujala že dograjena, utrjena, za njegove namere v marsičem zelo uporabna literarna tradicija.

¹⁰ V zvezi s Prešernom bi od teh del utegnili biti zanimivejša zlasti analiza Foscolovega romana, ki poleg ljubezenske teme vsebuje tudi nacionalno-politično. Za Mickiewiczovo pesnitev je podobno analizo opravila Rozka Štefan v razpravi Mickiewicz in Matija Čop (Naša sodobnost 1955), oziroma Prešeren in Mickiewicz (SR 1963).

V *Krstu* je teh motivov še več, med njimi nekaj takih, ki jim primerjalna raziskava lahko sledi nazaj v literarno tradicijo celo tako, da v nji razbere čisto določene zglede, ki bi jim bili lahko literarni izvor. Prvi je motiv Bogomile v njeni novi, s krščanstvom določeni in povzdignjeni vlogi. To kajpak ni več popolnoma ista naivna junakinja, o kateri govori 9. stanca z besedami:

O blagor, blagor, Črtomir! ti vneta
je deklica od tvojega pogléda,
kak od zamaknjenja je vsa prevzeta,
kak gleda v tla, kak trese se beseda!

Bogomila, ki stopa pred Črtomira z duhovnom ob strani, da bi začela z ljubimcem odločilni pogovor, se je spremenila v duhovno nadmočno, z višjo moralno silo navdano glasnico religioznih spoznanj, ki naj jim junak podredi svojo prihodnjo usodo, pa tudi značaj in hotenje. O prejšnji dekliški naivnosti ni več sledu, nadomestila jo je stroga in trdna doslednost, ki namesto o ljubezni govori o verskih resnicah in poziva k spreobrnitvi; takšna ostane Bogomila do konca, ko sprejme Črtomir krst, njo samo pa obsije mavrica »izmed oblakov« ali že kar »nebeški zor«.

Na prvi pogled je videti, da bi motiviko takšne Bogomile kaj težko izvajali iz Prešernovega življenjskega izkustva; razlage, po katerih naj bi v tej Bogomili odseval lik Julije Primčeve, so primer naivnega biografizma. Zato je že starejše prešernoslovje iz celotne situacije, v katero je postavljeno Bogomilino soočenje s Črtomirom, postalo pozorno na literarne izvore, ki naj bi Prešernu bili zgled. Josip Puntar je z vso odločnostjo opozoril na podobnost s srečanjem Danteja in Beatrice v 30. in 31. spevu *Vic*, nato pa še v 31. spevu *Paradiža*.²⁰ Drugi so opozarjali na podobo Mine v Kollárjevem ciklu *Slávy dcera* ali na Cecilijo v Schulzejevi pesnitvi.²¹ Tem bi lahko dodali še druge religioznoožar-

²⁰ J. Puntar, Dante in problem Prešernove »Nove pisarije« (objavljeno v zborniku Dante 1321—1921, Ljubljana 1921).

²¹ Na Kollárjevo Mino je opozarjal J. Tominšek v razpravi Temeljna vprašanja o Prešernovem »Krstu pri Savici« (LZ 1905), na Schulzejevo Cecilijo pa M. Murko (Misli k Prešernovemu življenjepisu, LZ 1901) in za njim I. Grafenauer v Zgodovini novejšega slovenskega slovstva I, Ljubljana 1909. Tu je v zvezo s Krstom pri Savici pritegnjena še Schulzejeva pesnitev Die bezauberte Rose, ki jo je imel tudi Čop v svoji knjižnici — po Grafenauerjevem mnenju ima Prešernova stanca »Odločeni so roži kratki dnovi...« izvor v Schulzejevi »Wie eine Ros', am frühen Tag entsprossen...«, vendar gre za primero, ki je bila v literarni tradiciji na splošno razširjena. Pač pa bi v Schulzejevi stanci iz 1. speva »Was beyde jetzt bey Wiederschen empfanden...« lahko prepoznali vzorec za Prešernovo »Naj pevec drug vam srečo popisuje...«.

jene like evropske predromantike in romantike od umirajoče Julie v Rousseaujevem romanu *Nouvelle Héloïse* prek Schillerjeve Ivane v tragediji *Die Jungfrau von Orleans* do Malgone v Wernerjevi drami *Das Kreuz an der Ostsee*.

France Kidrič je Puntarjevo potezo o pomenu Dantejeve Beatrice za Bogomilin lik zavrnil z ostro kritiko, verjetno predvsem iz odpora zoper Puntarjevo prizadevanje, da bi s pomočjo Dantejevega vpliva Prešernovo pesnitev premaknil v območje izrazito krščanskega spiritualizma, mistike in supranaturalizma.²² S te strani je Kidričeva kritika gotovo upravičena. Kljub temu je potrebno priznati, da je bila zavrnitev domneve o Dantejevem literarnem zgledu prenegla in v svoji dokumentaciji celo pomanjkljiva, češ da Prešernu, morda pa celo Čopu Dante ni bil tako pomemben avtor, kot se zdi na prvi pogled. Pregled Čopovih pisem pa tudi del v njegovi knjižnici dokazuje, da je bil od velikih klasikov starejše evropske literature Čopu skorajda najprivlačnejši Dante, pa ne samo iz študijskih, ampak tudi iz prvotnejših literarno-estetskih razlogov.²³ Morda za Prešerna ni bil enakega pomena, vendar je mogoče s precejšnjo gotovostjo sklepati, da je Dantejevo *Božansko komedijo* poznal in cenil vsaj tako zelo, kot se mu je dogajalo s Petrarcom, Ariostom ali Tassom. V tako načrtanem okviru se zdi teza o posebnem Beatricinem pomenu za zasnovo velikega prizora z Bogomilo, Črtomirom in duhovnom trdnejša. Od vseh versko ožarjenih ženskih likov v evropski literaturi je Bogomila s svojimi potezami in položajem najbližje gotovo Beatrice v zadnjih spevih *Vic*, pri čemer je potrebno upoštevati še dejstvo, da so drugi podobni liki pri Schulzeju, Kollárju ali Wernerju nastajali že iz obnovljenega Dantejevega vpliva na evropsko romantiko. Bogomila je s te strani vgrajena v široko in značilno literarno tradicijo, katere glavni izvor je Dante. Prek te tradicije je zvezana z likom Beatrice v *Božanski komediji* vsaj posredno; še verjetneje gre za neposredno zvezo. Podobno kot je Črtomirova motivika v *Uvodu* prek dolge literarne tradicije pripeta na Vergilovega Eneja, tako je Bogomila prava potomka Dantejeve junakinje, kakršna se pojavi v *Božanski komediji*.

Motivni sklop v drugi polovici *Krsta*, kjer si stojijo drug ob drugem Črtomir, Bogomila in duhoven, podobno kot stojijo v *Božanski komediji* pred bralčevimi očmi Dante, Vergil in Beatrice, kaže seveda še čisto

²² F. Kidrič, Dante 1321—1921, LZ 1925.

²³ Prim. J. Kos, Matija Čop, Ljubljana 1979, zlasti str. 54, 55, 77, 103.

posebne poteze, ki jih ni mogoče izvajati samo iz Dantejevega motivnega sveta, ampak še iz drugih motivnih izvorov, s katerimi se je v *Krstu* Dantejev vzorec tako rekoč kontaminiral. V prizoru Dantejevih *Vic gre* za religiozno-moralno popravo pesnika, ki se znajde iz oči v oči s povečano Beatrice; iz njenega razmerja je izginila vsaka pomisel na erotično ljubezen. V *Krstu* pa je nasprotno erotika še zmeraj navzoča, v pogovoru Bogomile, Črtomira in duhovna ji pripade glavni delež, tako da gre že kar za konflikt med teološko-moralno poslanico, ki govori iz Bogomile, in pa ljubezensko željo, ki je še zmeraj živa v Črtomiru.²⁴ Sprožilni moment tega konflikta je Bogomilina deviška zaobljuba; v njegovi poravnavi, ki prisili Črtomira v odpoved, igra odločilno vlogo krščanski duhoven-misijonar. S tem se v motivnem sklopu pokaže obrazec, ki kar sam od sebe kliče k primerjavi s podobnimi vzorci v starejši in novejši evropski literaturi, zlasti v tistih delih, kjer se spajata religiozna in erotična motivika s stranskimi motivi deviške zaobljube, ljubezenske odpovedi in pa spodbudne pomoči starejšega, svetniškega ali duhovniškega moža.

Starejše prešernoslovje je očitno merilo prav na ta vzorec, ko je opozarjalo na zvezo z literarnimi deli, kjer so ljubimci razpeti med ljubezenske želje in odpoved, ki jo zahteva versko načelo; zlasti pa na takšna dela, kjer se ob ljubezenskem paru pojavi še lik starejšega puščavnika, meniha ali duhovnika. Bartolomeo Calvi je v tej smeri opozarjal na značilnost ljubezenskih parov in položajev v Tassovem *Osvobojenem Jeruzalemu*, vendar s pomočjo odlomkov, ki po mnenju Henryja R. Cooperja Jr. ne kažejo prevelike podobnosti z ustreznimi mestl *Krsta pri Savici*.²⁵ Cooper je namesto Calvijevih vzporednic v svoji razpravi o Tassu in Prešernovi pesnitvi razvil tezo, da je Tassov ep pomemben literarni izvor za motivni sklop v *Krstu* predvsem s svojo tipično obravnavo obeh sil, ki ženeta junake; to sta ljubezen in pa verska gorečnost, »pietà«, ki se zlasti v zgodbi Rinalda in Clorinde, deloma pa tudi v podobi Armide, prepletata na način, ki ga uporablja Prešeren. Spričo dejstva, da je Prešeren Tassovo delo nedvomno dobro poznal in da je iz njegove pripovedne tehnike, forme in stila verjetno prevzel posamezne elemente prav v *Krstu*, je tudi takšna teza vredna upoštevanja,

²⁴ V tej zvezi je seveda potrebno upoštevati, da se skriva tudi v Bogomilini teološko-moralni argumentaciji ljubezenski smisel, česar pri Danteju v tej obliki gotovo ni. O tem prim. še interpretacijo *J. Kosa* Pesnitev o Črtomiru in Bogomili, objavljeno v izdaji *Krsta pri Savici*, Ljubljana 1959.

²⁵ *Henry R. Cooper, Jr., Tasso and Prešeren's Krst pri Savici, Papers in Slovene Studies* 1976.

čepprav ni mogoče spregledati dejstva; da so podobnosti med ljubezensko-verskimi položaji pri Tassu in Prešernu zelo splošne, saj se nikjer ne zgostijo v trdnejšo motivno situacijo.

Vzorec takšne situacije so že pred desetletji prešernoslovci poskušali najti v delih evropske predromantike in romantike, ki sta Prešernu časovno bližji. Jože Debevec ga je našel v Chateaubriandovi zgodbi *Atala*, kjer se ljubezen mladega Indijanca Chactasa in Atale konča s samomorom junakinje, ker hoče ostati zvesti materini zaobljubi, da bo hči ostala deviška: pouk misijonarja Aubryja, da lahko cerkev ukine zaobljubo, pride prepozno.²⁶ Čeprav so posamezne sestavine tega dogodka podobne *Krstu*, je njihova zveza vendarle drugačna. Zoper neposredni motivni vpliv govori še dejstvo, da so bila Prešernu bližja, časovno in jezikovno dostopnejša dela, ki nadaljujejo isto tradicijo, pogosto celo tako, da izhajajo iz Chateaubriandove povesti. Mednje spada morda že Schulzejeva pesnitev *Cäcilie*, v kateri pripade pomembna vloga deviški zaobljubi. Calvi je s te strani pritegnil v obravnavo Manzonijev roman *I promessi sposi*, potem ko je v njem našel posebno zvezo motivnih sestavin, ki jih je mogoče prepoznati tudi v *Krstu* — proti koncu romana se po številnih nevarnostih spet najdeteta Renzo in Lucia, toda zdi se, da bo njuna zakonska zveza nemogoča zaradi deviške zaobljube, ki jo je napravila Lucia v skrajni nevarnosti za svojo čast; šele ljubimcema naklonjeni meniški oče Cristoforo ju pouči, da zaobljuba ni tako zelo veljavna, da je ne bi cerkev mogla razdreti.²⁷ Roman torej obnavlja v novi varianti motivni sklop Chateaubriandove povesti. Da je Prešeren Manzonijevo delo poznal, skoraj ne more biti dvoma spričo vsega, kar vemo o posebnem Čopovem navdušenju za to delo.²⁸ Seveda pa ni mogoče spregledati precejšnjih razlik v motivaciji dogodka in čisto drugačnega konteksta, v katerem ga Manzoni razplete. Zato tudi tega izvora ni mogoče imeti za neposredno spodbudo Prešernu, pač pa za del literarne tradicije, iz katere je Prešeren zavestno ali nezavedno izhajal, ko se mu je v domišljiji oblikovala motivika *Krsta*.

Prešernoslovje doslej ni posvečalo pozornosti drami Zacharije Wernerja *Das Kreuz an der Ostsee*, ki pa je v marsikaterem pogledu najzanimivejši člen izročila, h kateremu mora biti naravnano raziskovanje opisane motivnega sklopa. Wernerjeva historično-romantična »tragedija«

²⁶ J. Debevec, *Virginija — Atala — Bogomila*, DS 1903.

²⁷ B. Calvi, *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore*, Torino 1958, 199 isl.

²⁸ Prim. J. Kos, *Matija Čop*, Ljubljana 1979, zlasti str. 104 isl.

Das Kreuz an der Ostsee nosi v prvem delu, ki je edini dokončan, naslov *Die Brautnacht*; postavljena je v 13. stoletje med poganske Pruse in krščanske Poljake, v kontekst nacionalnih in verskih konfliktov med predfevdalnim poganstvom in srednjeveškim krščanstvom; v tem okviru podrobneje slika spopade med poganskimi Prusi in krščanskimi Poljaki oziroma nemškimi križarji, ki so Poljakom v pomoč. Za primerjavo s *Krstom* sta manj zanimivi prvo in drugo dejanje, kjer se dogajanje zapleta ob dejstvu, da je Warmio, sin poganskega pruskega kralja, ostal na poljskem dvoru v Plocku, se tu zaljubil v princeso Malgono, sprejel zaradi nje krščansko vero in jo pravkar poročil, ne da bi ju že združila »poročna noč«. Na motivno vzporednost *Krstu* kažejo prizori tretjega dejanja: Warmia so nemški križarji zastražili na otoku sredi Visle; Malgona ga išče preoblečena v romarja, varuje jo skrivnostni starec, ki je v resnici duh svetniškega škofa Adalberta; na poti se Malgona spričo smrtne nevarnosti zaobljubi s pomočjo monštrance, ki jo nosi s sabo:

Du, der du treu am Herzen mir gelegen,
 O, lass der Liebe Lilien mir entblühen.
 Lass, ewig treu, dem Treuen mich vereinen!
 Und führst du mich zu ihm auf dunkeln Wegen,
 So schwör' ich, ihn zum Opfer dir zu reinen,
 Dass unbefleckt wir beide dir nur glühen!²⁹

Ko si junak in junakinja — kot po čudežu združena — padeta v objem na samotnem otoku sredi Visle, se Malgona takoj izmakne vročenfu Warmiovemu poželenju z razkritjem svoje zaobljube:

Doch hab' ich es in dieser Nacht,
 Wo mir der Gottheit dunkle Spur
 Sich klar erhellt in hoher Pracht,
 Gelobt mit einem heil'gen Schwur:
 Unsre Blüten
 Ihm zu opfern,
 Fromm zu hüten,
 Dass den reinen
 Quell der Liebe
 Nichts uns trübe,
 und wir rein dem Licht uns einen!

²⁹ Cit. po izdaji: Dramen von Zacharias Werner, Darmstadt 1964, str. 186.

Ko ji Warmio ugovarja, mu Malgona odgovarja s primero:

Die Blume

Süsser Liebe welkt so früh,
 Unverwelklich duftet sie
 in der Unschuld Heiligtume! —
 Lass uns nach dem hohen Ruhme
 Rein und treu, wie Engel, ringen,
 Ihm das schönste Opfer bringen;
 Lass ins Heil'ge Land uns fliehen,
 Und der Herr wird mit uns ziehen.³⁰

Na ponovne Warmiove ugovore ga Malgona spomni na nedolžno ljubezen prvih ljudi, Adama in Eve; zoper njene dokaze postavlja Warmio misel, da je »ljubeči« krščanski bog ustvaril tudi ljudi za »sladko ljubezen«; ko pa Malgona skoraj že podleže njegovemu vabljenju, se na priprošnje skrivnostnega starca, ki v tem prizoru bdi nad njima, čudežno okrepi njena zvestoba »čisti« ljubezni, ta moč prevzame tudi Warmia, da takoj pristane v zaobljubo; združena v tej novi zvezi stopata v hude preizkušnje, ki jima grozijo v nedopisanem drugem delu tragedije.

Kot pri drugih možnih motivnih izvorih *Krsta pri Savici* so tudi zdaj ob presenetljivih podrobnostih vidne razlike. Glavna je pač ta, da nasprotje med čutno in nadčutno, zgolj duhovno ljubeznijo, ki je pri Wernerju tako zelo prignano v konflikt, v *Krstu* ni izostreno, čeprav je morda navzoče. Prešeren ljubezni, kakršno želi ponazoriti v zgodbi o Črtomiru in Bogomili, očitno ne razume kot izbiro med nečim zgolj čutnim in zgolj duhovnim; Črtomirova ljubezen ni zgolj senzualna, tako da se v nobenem trenutku ne more predati strasti, ki tako očitno navdaja Wernerjevega junaka, hkrati pa ga že tudi žene v sprejem popolne askeze kot nečesa višjega, nujnega in celo odrešilnega. Prav tega duhovno-idejnega stališča Prešeren ne pozna, zato se mu tudi vloga enakih ali vsaj močno podobnih motivnih sestavin v *Krstu* obrača v drugo smer. Celota, v katero so vgrajeni, dobi tudi v motivnem smislu nujno drugačne poudarke.

Kljub temu ni mogoče tajiti, da kaže v primerjavi z drugimi motivnimi izvori Wernerjeva drama presenetljivo veliko prvin, iz katerih je zgrajen končni motivni sklop Prešernove pesnitve. Podobno kot pri drugih seveda ni mogoče dokumentirano dokazati, da jo je Prešeren imel

³⁰ L. c., str. 197, 198.

v rokah. Razpoložljiva dejstva omogočajo sklep, da jo je verjetno poznal, zlasti če upoštevamo, da je izšla v več izdajah in je bila v svojem času precej znana.³¹ S temi pridržki jo je mogoče uvrstiti v literarno tradicijo, iz katere je Prešeren zavestno, še verjetneje pa nezavedno ustvaril motivno podlago za tisto, kar je postalo osrednja tema pesnitve. Tako kot je ta tema v svoji duhovno-idejni enkratnosti bila nedvomno njegova izvirna last, je motivika, v kateri jo je konkretiziral, pripeta na literarno tradicijo. To pa seveda pomeni, da zunaj njenih izvorov, elementov in vplivov te motivike ni mogoče docela razumeti, prav tako pa tudi ne dognati, v čem je ustrezala novi Prešernovi temi in s čim ji ni bila adekvatna, tako da jo je moral po svoje spreminjati, bodisi z dodajanjem novih motivnih prvin ali pa tako, da je že obstoječe elemente postavljal v drugačen red.³²

РЕЗЮМЕ

Автор работы исходит из предположения о том, что классическая поэзия, с которой связано содержательными и формальными характеристиками творчество Прешерна после 1830 года, что очень существенно, опирается на литературную традицию уходящую в античность, средневековье и Ренессанс, и сливающуюся с новейшими течениями — предромантикой и романтизмом. При анализе «Крещения при Савице», которое представляет собой высшее достижение Прешерна в его классический период, это предположение актуализируется как вопрос о источниках мотивов, составляющих мотивировочную канву этой поэмы. Эти источники не удаётся, правда, зарегистрировать в форме так наз. rapports de fait: а только как одну из составляющих литературной традиции, на которую Прешерн, сознательно или подсознательно опирался при создании поэмы. При таком подходе можно прийти к выводу, что даже незначительные мотивные элементы Пролога, употреблённые в сравнениях о «бурном потоке» и «жатве», традиционны. Ещё большая зависимость от традиции обнаруживается в центральных мотивах Пролога, сконцентрированных в описании битв и героической роли Чртомира. Эти мотивы перекликаются с Гомером, Вергилием и Тассо, и особенно выразительна связь со второй песнью «Энеиды».

³¹ Wernerjeva drama *Das Kreuz an der Ostsee* je prvič izšla leta 1806, nato še v izdaji Wernerjevih del Theater (Wien 1813—1820) in Theater (Wien 1816). V Čopovi knjižnici po ohranjenih seznamih Wernerjevih del ni zaslediti, prav tako ne v Prešernovi. Toda Čop je bral Wernerjeve drame leta 1816 na Dunaju, kot sledi iz pisma T. Ramovšu (prim. Matija Čop: *Izbrano delo*, Ljubljana 1973, 92), najbrž v dunajski izdaji iz tega leta, kjer je objavljena tudi drama *Das Kreuz an der Ostsee*. Prešeren je morda imel to izdajo v rokah, ko je neudrudno bral literarna dela v dunajskih knjižnicah, kot poroča M. Gollmayer v pismu Čopu leta 1824.

³² Podrobnejšo kritiko nekaterih literarnih izvorov za motiviko Krsta pri Savici, ki jih je našlo starejše ali sodobno prešernoslovje, a jih ta razprava samo omenja, je mogoče najti v delu *B. Paternuja* France Prešeren in njegovo pesniško delo II (Ljubljana 1977, na str. 146 isl., oziroma na str. 319 opomb k temu delu).

С этой мотивикой уже в Прологе, а ещё больше в Крещении переплетается мотив борьбы язычества и христианства, против порабощения, за свободу. Это тоже продолжение литературной традиции, распространяющейся от Вольтера до Мицкевича, причем в этой связи большой интерес представляет трагедия Вольтера «Алзире». В самом Крещении Прешерн объединил множество мотивных элементов, каждый из которых является составной частью европейской традиции: мотив одинокого, разочарованного, готового на самоубийство Чртомира продолжает предромантическо-романтическую традицию от Вертера Гете до поэм Байрона; в образе Богомилы, превратившейся из любящей девушки в носительницу высокого религиозно-морального фанатизма, отражаются подобные романтические образы, и прежде всего, их первообразец — Беатриче Данте, дух которой решительно врывается в основы героини Прешерна; с этой мотивировкой в Крещении переплетается также и мотивировочный образец любовной связи, которая приходит в противоречие с девическим обетом, что приводит к отказу от удовлетворения эротических желаний. Это мотивировочное решение можно найти у Тассо, а прежде всего у Шатобриана, Мандзони и Вернера, трагедия которого «Das Kreuz an der Ostsee» вызывает особый интерес в связи с Прешерном.

UDK 801.541.1

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

TEORIJA BESEDOTVORNEGA ALGORITMA

Besedotvorni algoritem predvideva predvidljivo določitev besedotvorne govorne podstave, nato pa predelavo njenih sestavin v besedotvorne sestavine, njihovo linearno razporeditev in eventualne premene za površinsko obliko. Besedotvorni pomeni so zaimenskega tipa, zaimenske odnosnice govorne podstave pa določajo besedotvornovrstnost tvorjenke. Nadaljnje raziskave so potrebne zlasti za določitev naglasne moči morfemov (in morfemskih zvez) ter za tvorbo metatonijske tonemskosti.

The word-formation algorithm provides a predictable determination of the word-formation text basis, and then a processing of its constituent elements into the word-forming elements, their linear sequence and possible alternations for the surface structure. The word-forming meanings are of the pronominal type, whereas the pronominal correlatives of the text basis determine the particular part of speech of the newly formed word. Further investigations are needed especially for the determining of the accent strength of morphemes (and of the combinations of morphemes) as well as for achieving the metatonic tonemicity.

1 Misel na besedotvorni algoritem mi je prišla, ko sem leta 1975 pripravljaj svojo Slovensko slovnico, izšlo 1976;¹ takrat mi je namreč postalo jasno, da nove besede ne nastajajo s kakim naključnim, torej nepredvidljivim druženjem besedotvornih podstav z obrazili, ampak nekako v šestih algoritmičnih korakih (takrat imenovanih stopnje), od katerih je prvi govorna podstava, tj. večbesedna zveza (ne pa morda enostavčna poved); drugi izbira obrazila (najprej sem pisal, da je še pred tem izbira besedotvorne vrste, toda le-ta je vsebovana v izbiri obrazila, ko vendar desno obrazilo pomeni (ob enobesedno podstavi tvorjenke) izpeljavo, levo sestavo, vmesno zlaganje (eventualno še z desnim obrazilom), sklopno pa sklapljanje); tretji izbira iz govorne podstave sestavine podstave bodoče tvorjenke; četrti odvzem slovnične lastnosti bodoči podstavi tvorjenke; peti razporeja besedotvorne sestavine, pridobljene v 2. in 4. koraku; šesti pa odpravlja morfemski šiv, izvaja premene, tj. morfonemske in naglasne prilagoditve besedotvornih prvin za površinsko obliko tvorjenke.² Pokazano s primerom:

¹ Prim. n. d., str. 119—123, z algoritmom za izpeljanke, zloženke, sestavljenke, ne tudi za sklope, pač pa za konverzno tvorbo in v bistvu tudi za akronime. Pisani so tudi na zunaj v obliki povelj.

² V SR 1976, str. 163—177, je izšel v zvezi s tem prispevek Besedotvorna teorija.

I	<i>májhna míza/nôga</i>	govorna podstava
II	<i>-íca₁</i>	izbira (desnega) obrazila
III	<i>míza/nôga</i>	izbira sestavin bodoče tvorjenke
VI	<i>míz-₁/nôg-₁/nog-₀</i>	odvzem slovničnih lastnosti
V	<i>míz-₁ + -íca₁/nôg-₁ + -íca₁ /nog-₀ + -íca₁</i>	razporeditev besedotvornih prvin
VI	<i>mízica/nôgica/nožica</i>	odprava šiva in morfonemska prilagoditev prvin tvorjenke

Še pred izidom slovnice sem govoril na graški univerzi v štud. letu 1976/77 o vseobsegajočih teoretičnih podstavah, kot so jih razodevale npr. že take dvojnice kot *nôgica//nožica* glede naglasa, ali *tresorepka* proti *strelvod* glede razvrstitve imenskega oziroma glagolskega dela zloženek. Tako sem tedaj razmišljal tudi ob predavanjih na ljubljanski fakulteti, pozneje (1978/79) še na celovski, in prišel do spoznanj, ki v perspektivi zagotavljajo popolno predvidljivost tvorbe besed v vseh šestih korakih, s tem pa t. i. formalizacijo.

2 V naslednjem torej podajam podrobnosti odločanja v vseh koračnih fazah.³

2.1 H govorni podstavi

GP je zmeraj besednozvezna skladenjska enota, ne stavčnopovedna, tj. predikacijska, tvorba. Iz tega sledi, da npr. *bralec* nima podstave *človek bere*, ampak podstavo *človek, ki bere (zna brati)*, pri čemer se *človek, ki* da zamenjati s *kdor*. Če imamo v zvezah *kdor bere* vendar predikacijsko sintagmo, ta *S* ni na vrhu skladenjskega drevesa, ampak nižje, torej: *Sam* → *Sam* + *S*, in nato *S* → *Z* ozir. + *Glag*.⁴ Govorna podstava je obenem pomenska podstava bodoče tvorjenke: na podlagi le-te se v 6. koraku po potrebi zamenja oblika morfema, npr. {majhn-} z {mal-} v primerih kot *majhen človek* → *mali*, ali *ta* (tj. *sedanji*) čas (tož.) → *sedaj*. Na njeni podlagi se odloča besednovrstna značilnost tvorjenke, tj. iz samostalniške besedne zveze (frazc) dobimo samostalnik (samostalniško besedo), iz pridevniške (taka je tudi *dobrega srca*) pridevniško besedo, iz glagolske glagol, iz prislovne prislov itd.: *oblasten človek* → *oblastnež*, *tak vroče krvi* → *vročekrven*, *drobno stopati* → *stopic(lj)ati*, *na lep način* → *lepo* itd.

³ Pobudo za čisto teoretično obravnavo tega problema mi je dal obisk na Regensburški univerzi dec. 1979, kjer sem za filozofsko fakulteto imel predavanje z naslovom *Theoretische Erwägungen zum Wortbildungsalgorithmus*.

⁴ Izhodiščni *S* je začetni (ali edini) stavek povedi, *S* sam na sebi pa katere koli vrste stavek. Okrajšave so nekako po SS 1976: *Sam* = samostalnik/samostalniška beseda, *Z* = zaimek, *ozir.* = oziralni, *Glag* = glagol.

Pomeni govorne podstave se družijo (v tej teoriji) okoli petih enot,⁵ ki se skoraj vse dajo izraziti zaimkovno, npr. za samostalnike iz samostalniške besedne zveze z glagolom:

1. vršilec s <i>kdor</i> (človek) <i>ali kar</i> (za žival) <i>dela</i>	— <i>bralec, pevka</i> (ptica)
2. orodje s <i>to, s čimer delamo</i>	— <i>rezilo</i>
3. dejanje s <i>to, da delamo</i>	— <i>branje</i>
4. rezultat dejanja s <i>to, kar ...</i>	— <i>berilo</i> (čtivo)
5. kraj s <i>to, kjer ...</i>	— <i>sečišče</i>

Pod 6 se navajajo razni posebni pomeni, ki pa se dajo uvrstiti med zgornje kategorije (tako tudi za izpridevniške in izsamostalniške tvorbe).

Besedne zveze s pridevnikom:

1. 'kdor je siv'	— <i>sivec</i> (za žival: 'kar je sivo': <i>sivček, sivec</i>)
2. 'kateri -a -o je siv -a -o'	— <i>sivček</i> (fižol)
3. 'to, da se je siv'	— <i>sivina</i>
4. 'to, kar je črno'	— <i>črnina</i>
5. 'kar je sprejemno'	— <i>sprejemnica</i>

Besedne zveze s samostalnikom:

1. 'kdor je baraba/kar ima kljun'	— <i>barabež/kljunač</i>
2. 'kateri -a -o ima iglice'	— <i>igličar</i>
3. 'to, da se je baraba'	— <i>barabstvo</i>
4. 'to, kar je delo barab'	— <i>barabija</i>
5. 'mesto, kjer je kovač'	— <i>kovačnica</i>

2.2 K izbiri besedotvornega obrazila in besedotvorne vrste

2.2.1 Ta izbira se izvrši na podlagi razčlenbe govorne podstave in ob upoštevanju količine obvestila, ki naj bi bila predvidljivo vsebovana v (novi) tvorjenki. Zaradi preprostosti obravnavajmo dvobesedne podstave (*človek, ki dela ali tak pred pragom* gresta tudi mednje, saj čisto slovnične besede (*ki, pred*) ne štejejo). Če se odločimo, da bomo ohranili sestavine podstave bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se odločili

⁵ To je sicer že v SS 1976, vzporednost tvorb za posamezne pomeni glagolske/pridevniške/samostalniške podstave pa je poudarjena v članku Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica*, Ljubljana, 1975, str. 241–255, posebno na str. 242. Tam je tudi prikazana zgodovina odkrivanja besedotvornih pomen-skih skupin samostalniških izpeljank.

za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (*se ve* → $\bigcirc$), ali pa za zlaganje, torej za medponsko obrazilo (*cesta za avte/zdravnik za zobe* → -o-). Če se odločimo za morfemsko (besedno) redukcijo, moramo izbrati ali desno ali levo obrazilo: *zdravnik za zobe* → -ar, *višji kuhar/majhna miza nad/-ica*. Dejstvo je, da smo pri dveh samostalnikih v govorni podstavi večinoma prisiljeni izbrati morfemsko redukcijo, vendar te prisiljenosti skoraj ni, ko je med tema samostalniki tudi izglagolski (prim. *vod za vodo* → -o- - $\emptyset$). Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* → *nad/super-*, *tak — ne tak* → *ne-/a-*, *nasproten* → *proti-/anti-*, *nižji* → *pod-/sub-/hipo-*, *prej* → *pred-*, *pozneje* → *po-/post-*, *istočasen* → *so-*, *lepši od vseh* → *naj-* ipd. *nasproti bolj lep* → -ši, *majhna* → -ica, *drobna* → -ica, *grda* → -ura ipd., torej tudi pri t. i. modifikacijah.

Postavlja se tudi vprašanje, kateri del govorne podstave je treba poobraziti (formantizirati). Pri izpeljavi in sestavljanju je tako, da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (*majhna miza*, *drobno stopati*, *bolj lep*, *večkrat stopiti* → *mizica*, *stopicati*, *lepše*, *stopati*), pri nemodifikacijah pa neodvisni del: *zdravnik zob*, *kdor deduje*, *siva žival* → *zobar*, *dedič*, *sivec*. Pri zlaganju pride to v poštev samo pri več kot dvodelnih podstavah, poobrazili pa se neodvisni del: *kar vodi strela* → *strelvod- $\emptyset$* , in enako je pri sklapljanju: *molitev oče naš* → *očenaš- $\emptyset$* .

2.2.2 V nekaterih primerih iz podstave lahko poobrazilimo prvo ali drugo sestavino: *majhen otrok* → -i/-ek oz. -ek/-ič (prim. *mali/malček* oz. *otroček/otročič*). V drugem primeru gre seveda za modifikacijo, v prvem, ne, izguba obvestilnosti pa je večja v prvem primeru: prim. *revež* in *kmetič* za podstavo *revni kmet*. V primerih kot *malček* ≠ *otroček* gre očitno za dve isti priponi -ek (čistejši primer bi bil npr. *moščanski malek* za *teliček*): ena je manjšalna (*otroček*), druga pa posamostaljalna (*malek*). Prim. še *dedec* proti *starec* ali *kovačica* proti *hišica*.

2.2.5 Poseben problem je obrazilo pri konverziji ali sprevračanju, ko se npr. iz pojmovnih imen tvorijo števna, kot npr. v Prešernovem verzju *plesale lepote Ljubljane so cele*. Ali imamo tu obrazilo tudi v primeru, ko se zunanja podoba besede sploh ne spremeni? V našem Prešernovem primeru *lepota* gre za izpeljavo iz govorne podstave *žene z lepoto*, v primeru, kot ga imamo v povedi *Daj sem tista tri železa*, pa je podstava *kos železa*. Tu je torej obrazilo prevedba pojmovnega ali snovnega itd. imena v števnega. Površinsko se to vendarle vidi iz rabe števnikov: *eno železo*, *dvoje železo*, *četvero železo* (neštevno) proti *eno železo*, *dve železi*, *štiri železa* (števno).

2.2.4 Še k posameznim vrstam obrazil: Kaj je levo obrazilo, je jasno: prvotno predponsko (npr. *pra-*, *pre-*, *naj-*, *so-*...), izpredložno (*do-*, *na-*, *po-*, *za-*...) in izpredslonsko (*ne-*). — Desna obrazila so ali priponska (*-ič*, *-anje*, *-ica*, *-najst*...), napol priponska (*-slovje*, *-pisje*, *-znanstvo*, *-logija*...) in končniška (*- $\emptyset_m$* , *- $\emptyset_z$* , *-a*, *-o*...), seveda tudi poponska (*se v ubiti se*). V primerih kot *govor*, *bera* iz 'to, da govoriš', 'to, da/ kar naberš' torej nimamo ničtih pripon, ampak je obrazilo kar končnica, ki besedo iz ene vrste prevede v drugo, in sicer v čisto določen sklanjatveni tip (*lov -a* oz. *lov -i*, *bera -e*, *pismonoša -e* ali *-a*). Seveda imamo poleg domačih še prevzeta obrazila.

2.2.5 Rešiti bi bilo treba še vprašanje spolske oblike desnih obrazil. Jasno je, da se pri poimenovanjih predmetnosti naravnega spola izbirajo temu ustrezna obrazila: *bralec* — *bralka*, *junec* — *telica* — *tele* (*tele* in *dete* pač verjetno). Sicer ni posebnih »predpisov« za izbiro spolskih značilnosti, čeprav bi človek mislil, da bi se spol lahko oziral na jedro govorne podstave, npr. *mlatilna mašina* (*naprava*) → *mlatilnica*, *obračalni stroj* → *obračalnik*, tako npr. še z ozirom na podstave 'riba, žival, trava, biljka, človek, puška, šola' ipd. Dejstvo je, da je za določene pomenke kategorije največ obrazil določenega spola. Tako je po SS 1976 za vršilec dejanja (človeka ali žival) moškega spola 32 obrazil, ženskega le 15, srednjega pa komaj 2. Pri ustrezni kategoriji iz pridevniške podstave je razmerje 25 — 15 — 1, iz samostalniške pa 32 — 4 — 0. Pri predmetu, s katerim se kaj dela, je razmerje 18 (9 — 2) — 9 (6 — 0) — 3 (2 — 0), pri dejanju pa 10 (20 — 5) — 0 (15 — 3) — 1 (5 — 4), pri rezultatu končno 10 (11 — 4) — 0 (7 — 1) — 0 (3 — 2), pri mestu 1 (7 — 3) — 2 (4 — 0) — 10 (11 — 3). V preglednici:

	Vršilec 1			Vršilec 2			Dejanje			Rezultat			Kraj		
Glagolska podstava	32	15	2	18	9	2	10	20	5	10	11	4	1	7	3
Pridevniška podstava	25	15	1	9	6	—	—	15	5	—	7	1	2	4	—
Samostalniška podstava	32	4	—	3	2	—	1	5	4	—	3	2	10	11	3
Skupaj	89	34	3	30	17	2	11	40	12	10	21	7	13	22	6

Vršilcev dejanja moškega spola je 89 nasproti 24 ženskega in samo 3 srednjega, če ne gre za človeka ali žival pa je razmerje 30 — 17 — 2. Pri preostalih treh pomenih (*dejanje/lastnost/lastnost*, *rezultat/popredmetna lastnost*, *kraj*) pa prevladujejo ženske pripone, močno pa se okrepijo tudi srednje. Pri končniških obrazilih je skoraj docela prevladalo načelo, da je *- $\emptyset$* za moški, *-a* pa za ženski spol (in *-o* za srednji, če imamo sem šteti *del-o*). Jasno je, da je pri konverznih tvorbah s pridevniško pod-

stavo *-i* za moški, *-a* za ženski in *-o/-e* za srednji spol (za moški nekaterih pridevniških besed tudi $-\emptyset$), odvisnost od jedra govorne podstave pa je tu še zlasti očitna: *dežurni oficir* → *dežurni*; *dežurna sestra* → *dežurna*; *to, kar je belo* → *belo*.

Pri sklopih in kratičnih imenih se spolskost obrazila določa ali po jedru prvotne besedne zveze (*SAZU* ž je po *Akademija*, *ZDA* je po *Združene države*) — tako zlasti z uzaveščenem ravnanju — ali pa po mehničnem načelu, da je vse moškega spola, če se le ne končuje na naglašeni *a* in/ali ni ženska oseba: *tozd -a*, *Nato -a*, *Unicef -a* — vse moškega spola.

Vmesnih obrazil je, kot znano, več: osnovno je *-o-* (za *c j č ž š dž pa e*), potem je tu obglagolski *-i-* (*kažipot*), nato $-\emptyset-$ (*generalmajor*) — vsa so nevtralizacijska — na koncu pa so — imenujmo jih tako — sklonska, in sicer za im., rod. in tož. Obrazilo *-o-* se rabi načeloma ali zmeraj, kadar se ne ona druga (*porobrod/živinozdravnik* — *hladnokrven* — *slepomišiti oz. jajcevod* — *vročekrven* — *klečeplaziti*), *-i-* se uporablja za glagolom (*kažipot*), v nekaterih redkih primerih pa se tu rabi tudi *-o-* (*tresorepka*), odvisno od naklona podstave, $-\emptyset-$ se uporablja pri nekaterih prevzetih besedah ali pri takih, ki so po teh napravljene (*generalmajor*, *brucmajor*), kolikor nimamo tu že opraviti z imenovalniško medpono ($-\emptyset-$, *-o-*, *-a-*: *vikendhiša*, *avtocesta*, *Slovenijales*); pri *avtocesta* se ne vidi prav, ali ni *-o-* morda normalni nevtralizacijski samoglasnik; rodilniška sta *-i-* in *-a-*, uporabljata pa se samo v pridevniških zloženkah: *častihlepen*, *bojaželjen*; tožilniški pa so večinoma ob števniki: $-\emptyset-$, *-e-*, *-i-*: *petletka*, *dveleten*, *tridneven*.

2.2.6 Popone se uporabljajo za spremembo vezljivosti (valence): *razbiti se* (brez se dvovalentno), *hoditi za* (brez se enovalentno).

2.3 K izbiri podstave bodoče tvorjenke

Ker izhajamo iz besedne zveze, ne iz posamezne besede, tu pravzaprav ni nobene težave: kot podstavo bodoče tvorjenke izpišemo preostali, tj. nepoobraziljeni del govorne podstave: pri izpeljavi je to odvisni del govorne podstave (*kdor bere* → *bere*), le če gre za modifikacije, neodvisni (*mlad fant* → *fant*); neodvisni seveda tudi pri sestavah (*nižji kuhar* → *kuhar*). Pri zloženkah brez pripone seveda ni težav, ker prenašamo obe sestavini, pri tistih s pripono pa spet prepisemo odvisni del (*tak vroče krvi* → *vroče krvi*) kakor pri nemodifi. izpeljavi (*kdor bere* → *bere*). V nekem smislu je težava pri govornih podstavah kot *človek* (z *veliko glavo*, kjer moramo imeti prilastek *velik* za neobvezno sestavino govorne podstave, še boljše pa je, če izhajamo iz zveze *človek, velik v glavi*, toda

da se *velik* naslanja na *človek*, in se oba izrazita s priponskim obrazilom na *-an*, prepíšemo pa *glavo*.

2.4 K odvzemu slovničnih lastnosti

Tu se postavlja vprašanje, kaj je treba pojmovati kot slovnično lastnost. To so načeloma besednovrstne značilnosti, npr. končnice (za sklon, spol, število, osebo), nedoločniško obrazilo, ne pa nujno tudi glagolske pripone. V nekaterih primerih se obravnavajo kot slovnične lastnosti tudi pridevniške pripone (tipičen primer sta npr. *-ek*, *-ok* pri stopnjevanju: *nizek* — *nižji*, *globok* — *globlji*). Slovnične lastnosti se odvezemajo tudi pri sprevračanju: prim. 1. *kos železa*, 2. *-o* števno, 3. *železa*, 4. *želez-*. Ne odvezemajo pa se rodilniške in tožilniške končnice, ki služijo kot medpone (tu se za njimi le ukinja končnost teh enot). — Če imamo pri zloženkah iz tretjega koraka algoritma dve (ali več) besed, se seveda postavlja vprašanje, ali odvezememo slovnične lastnosti obema besedama (več besedam) ali le eni (in če eni, kateri). Prvo je odvisno od izbranega obrazila: če je dvodelno, tj. medponsko-priponsko, je treba odvzeti slovnične lastnosti obema sestavinama bodoče tvorjenke (npr. pri *-o-*, *-ø* za 'kdor veže lonce', kjer imamo v 3. koraku *veže lonce*, okrnjeno v 4. *vež- lonc-*; če pa imamo samo medpono, velja pravilo, da slovnične lastnosti odvezememo odvisni besedi: 1. *cesta za avte*, 2. *-o-*, 3. *cesta za avte*, 4. *cesta avt-*. — Pravzaprav se že pri tem koraku odloča zaporedje prvin s tem, da je nekončnim prvinam podstave bodoče tvorjenke treba odvzeti tudi levo končnost, tj. možnost, da bi prednje prišlo kaj drugega kot besedotvorna prvina. Tako moramo *cesta avt-* popraviti v *-cesta avt-*, s čimer pa nam črtice že nakazujejo zaporedje sestavin v naslednjem algoritemskem koraku, tj. *avt- -cesta*. Pri sklopnih podstavah, npr. tipa *vsak dan*, krnimo torej *vsak- -dan-*. Primeri kot *-cesta* itd. s tem prenehajo biti samostojne besede, kakor so to prenehali biti že »prej« primeri kot *avt-*. Isto je s primeri tipa *-dan-*, le da zaradi posebnih oblikoslovnih značilnosti te besede nastopijo pri tvorjenki navadne končnice (prim. *dan dne/dneva* nasproti *vsakdan vsakdana*).

2.5 K razporeditvi besedotvornih prvin

Če smo v 4. koraku pravilno odvezemali slovnične lastnosti, pri razvrstitvi ni nobenih težav, saj vezaji sami kažejo, kako je treba razvrščati (pri zloženkah iz priredne podstave ostane zaporedje tako, kot je bilo v govorni podstavi): iz 2. *-o-*, 4. *zob- -zdravnik* torej jasno sledi *zob- + -o- + -zdravnik*, iz 2. *-o- -ec*, 4. *-vež- lonc-* pa *lonc- + -o- + -vež- + -ec*. Morda si je treba za 1. *priti ob moč* in s prvinami 2. *ob- -ne- -ti* ter 4. *-moč-* zapomniti, da ima *ne* na obeh straneh vezaja (*-ne-* je neko

ekspliciranje pomena *ob-*, vendar trenutno ne vidim formalne poti za njegovo uporabo).

2.6 K odpravi šiva in morfonemski (in naglasni) prilagoditvi

Odprava šiva pod čisto določenimi pogoji zahteva morfonemske prilagoditve, in sicer glasoslovne in naglasne.

2.6.1 »Navodila« za glasovne premene so shranjena v obrazilu; to tudi v primerih kot **loncovež* → *loncevez*, kjer se prvo pravilo glasi, da *-o-* ni družljiv s predhodnim *c j č ž š dž* in se zato zamenja z ustreznim sprednjim samoglasnikom (kar pa ne velja za tožilniški *-o(-)*, kot ga menda imamo v *resnicoljuben*). Podobno bi morda lahko rekli, da sklonsko obrazilo ni družljivo z rezultati jotacije ali palatalizacije, zato se desno vzpostavlja globinska oblika morfema, v našem primeru *-vez-* nam. *-vež-*. (To bi potrjevali primeri kot *skok* iz 'to da skočiš', kjer pa so tudi primeri za nespremenjeno: poleg *pok* imamo tudi *poč*; morda bi za sam. 2. ženske sklanjatve veljalo pravilo o palatalizaciji na mehki *-o-*.

Za primer vzemimo prip. obrazilo *-ica*, ki ima dopolnjevalno neobvezno navodilo za palatalizacijo glasov *k g h*, in obvezno za *c* od pripone: tako dobimo *rôkica/ročica* nasproti *sestričica*. V SS 1976 sem navedel liste takih obrazil in uvedel tudi premenjevalno tipologijo: *N* — neb-njenje (*P* — paltalizacija), *J* — jotacija (oboje pa *M* — mehčanje), *K* — krnitev (*T* — trunkacija), *D* — daljšanje, *Z* — zvenečnost, *P* — prilikovanje (*A* — asimilacija), *R* — razlikovanje (*D* — disimilacija), *Na* — nalikovanje (*An* — analogija), *Pr* — prekrivanje. Poleg soglasniških premen so tudi samoglasniške: *Prev.* — prevojne, *Preg.* — preglasne itd. Tako npr. za *-a-*, s katerim tvorimo nedovršnike iz glagolskih osnov s pripono *-i-* (*-ni-* vključno) velja, da ima premenilni navodili (obvestili, informaciji) *Prev.* in *J*, kar npr. iz *porodi-* + *-a-* (+ *-ti*) daje *porajati*. Za premene v korenu velja pravilo premen v smeri urnega kazalca, če si številčnico predstavljamo kot samoglas. trikotnik: to dá $o \sim a$, $a < a \sim e$ ali a , $ol < al \sim i$, $ê \sim é$ ali i itd.: *porodim* ~ *porájam*, *prekóljem* ~ *kálam*, *odvzámem* ~ *odvzemam* ali *stákнем* ~ *stíkam*, *prekólнем* ~ *preklinjam*, *preplétem* ~ *preplétam*, *odcvetém* ~ *odcvítam*; posebna premena pa je $ê \rightarrow * \hat{o} \sim a$ (*prenêsem* → * *prenosim* ~ *prenášam*).

Poseben problem nastopa pri tistih glagolskih podstavah, ki se ločita v sedanjiški in nedoločniški obliki (prim. **loncevež*). Večinoma uporabljamo nedoločniško obliko, torej nepretvorjeno, primeri kot *berač* nam. **brač* pa se morda dajo razlagati celo morfonološko, npr. da podstava mora biti zložna; ali pa drugače: da so tvorbe iz ene oblike podstave že izkoriščene in jezik seže po drugi; ena možnost bi tudi bila, da

je *loncevez* 'kdor zna lonce vezati', medtem ko bi bil *loncevežač 'kdor lonce veže'. Na to vprašanje bi dobili, verjetno, dokončen odgovor, če bi imeli v pregledu celotno v poštev prihajajoče gradivo.

2.6.1 Na koncu nam je obravnavati še naglasne prilagoditve. Posamezne besedotvorne enote, ne samo obrazilne, prinašajo v 6. korak tudi naglasno obvestilo (mesto naglasa, naglasno jakost, tonemskost).⁶ Za primer vzemimo izpeljanko *mízica* ali *kôzica/kozíca*, nastalih iz enot *míz*₋₁ (*koz*₋₀ oz. *kôz*₋₁) + *íca*₁ (v tonemskem naglasu imajo vse naglašene enote akut, nenaglašene pa seveda nobenega izmed tonemov). V 5. koraku so te tri besede morfemizirane tako: *míz*₋₁ + *-íca*₁, *kôz*₋₁ + *íca*₁, *koz*₋₀ + *-íca*₁. Na to se uporablja pravilo, da naglasno mesto ostane prvi enakojakostni naglasni sestavini, pri različnojakostnih naglasnih sestavinah pa je naglasno mesto pri enoti z večjo jakostjo: zato *mízica* ali *kôzica* (1 + 1 → nagl. + nenagl.), toda *kozíca* (0 + 1 → nenagl. + nagl.). — Izkazana je vsaj še jakost 2, ki jo imajo končna (od nekončnih pa *-ov-* za needino) obrazila, v slovnici obravnavana kot vedno naglašena, kakršnih eno je npr. *-úč*₂: za primer *máza*₋₁ ali *mazá*₋₁ + *áč*₂ → *mazáč* (ker 1 + 2 → nenagl. + nagl.). Obvestila o mestu naglasa, njegovi jakosti in tonemskosti daje (ali bi moral dajati) slovar: ničta naglasna jakost podstave je npr. izkazana s končniškim ali mešanim naglasnim tipom (*temè*, *kozé* — *temnò* — *temnó*). Jakost 0 imajo tudi na koncu osnove novoakutirane besede (vendar ne na glagolski priponi), če je ta zlog površinsko zadnji: *gréh* je torej *gréh*₋₀ + *-ø*₁ in enako *kovač* — torej *kovač*₋₀ + *-ø*₁, kar dela razumljivo naglasnost besed *grešiti* ali *kovačica*, saj gre nazaj na *gréh*₋₀ + *íti*₁ oz. *kovač*₋₀ + *-íca*₁. Za na prvem zlogu cirkumflektirane (prvotno) morfeme velja, kot da imajo naglasno jakost 0 (prim. *bôg* — *bogínja*, in celo *golôb* — *golóbica*; *golôbji* bi se razumel iz *golob*₋₀ + *-ji*₀ (kar da nagl. + nenagl., naglas pa je na edinem zlogu, sicer na drugem. Gotovo

⁶ Prvi poskus takega reševanja problematike (pobuda za to izhaja iz del P. Garda) je podan v SKJ 2, 1966, str. 11, kjer so obrazila razdeljena na taka, ki so zmeraj naglašena (naša jakost 2), in taka, ki so naglašena ali nenaglašena (naša jakost 1), kar imépicira tudi nikoli naglašena obrazila (naša jakost 0). — Bolj spopolnjeno listo zmeraj naglašanih priponskih obrazil imamo v članku Besedotvorna teorija, SR 1976, in sicer na str. 169–171; ta lista je bila obravnavana tudi v Komisiji za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU in je z delnimi modifikacijami sestavina Načrta pravil slovenskega pravopisa, prav kot lista obrazil s premenilnimi navodili. — Poskus bolj formalizirane obravnave besedotvornega naglasa imamo v opombi članka Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov, izšlega v knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Založba Obzorja, Maribor, 1978, str. 305; to je iz še ne objavljenega referata z zasedanja mednarodne komisije za fonetiko slovenskih jezikov jeseni 1977 v Pragi.

bi bilo treba tudi to teorijo preizkusiti na celotnem v poštev prihajajočem gradivu.

Pri sestavljankeh velja, da se obdrži naglas obeh sestavin podstave, torej je naglašena predpona in podstava: *pòdsekretár*; to pa, če se sestave zavedamo, tj. če predpono v mislih zares razvijamo v prilastek ob ustreznem samostalniku ali prislovno določilo ob pridevniku. Tu se pravzaprav ne da delati čisto enostavno, tj. po vzorcu *pred-*_o + *sekretar*₁ (nič boljše ne bi bilo, če bi že tu predponi pripisali jakost 1); naglas se na predpono enostavno prenese potem, ko je prva naglasna pretvorba že bila izvršena, ko smo torej na stopnji *podsekretár. Ko se zveza s podstavno prvino (prilastkovno ali prislovno) zgubi, res lahko ostane kar pri enem naglasu.

S stališča te teorije so torej posebnost glagolske sestavljenke z enim samim naglasom, tj. brez naglasa na predponi (tu seveda niso mišljeni primeri tipa *póšljem*, kjer je naglas samo na predponi). Redki primeri z dvema naglasoma so vendarle tudi pri glagolu, npr. *sòustvárjati*, *ántedatírati*, *prèdnápéti*, *prótiagitírati* in morda še kateri (SSKJ ima samo *antedatírati*, glagola *prednapeti* pa nima, ampak samo deležnik *prèdnápét*). Če smo nato deduktivni, iz tega izhaja, da predpostavljene glagolske »sestavljenke«¹ torej niso sestavljenke, ampak izpeljanke, nastale iz predložnih zven, pravzaprav iz predložnih glagolov, po naslednjem vzorcu: *pásti na (sovražnika)* → *napásti (sovražnika)*, *íti (iz hiše)* → *izíti (iz hiše)* (pri čemer se prislovnodoločilni predlog ohranja). Še nekaj primerov: *stopíti (v hišo)* → *vstopíti (v hišo)*, *íti (za goro)* → *zaití (za goro)*, *hodíti (po vasi)* → *pohajati (po vasi)*, *krožíti (okoli/ob/hiš/hišah)* → *obkrožati (hišo)*. Seveda bi tudi to bilo treba preizkusiti ob celotnem v poštev prihajajočem gradivu. Prim. še *laziti za (sosedo)* → *zalezovati (sosedo)*.

Pri zloženkah so stvari tudi bolj zapletene. Glavno pravilo je, da je medpona nenaglasna (naglasna samo, ko prva sestavina zloženke ni zložna, prim. *dvódnéven*, *triléten*, *dvéléten*, *stóčlánski*). Da ni naglasna, se vidi iz primera *častivréden* (kjer se zdi, da je *i* kar tematični samoglasnik, ki se uporablja za nevtralizacijo, kot sicer *-o/-e-*, vendar prim. nedvomni (rodilniški *-a-* v *bôjažéljen*). — Potem je pravilo, da v zloženkah z glagolsko prvino ali preprosto pridevniško (ter medpono *-o-*) prva sestavina zgubi naglas: *jacevòd*, *starovéren*, *klečepláziiti* (ne velja pa to za velelniške zloženke: *kázípót*). Če pa sta v podstavi dva samostalnika ali samostalnik s količinskim števnikom, ohrani zloženka naglas na obeh sestavinah: *živinozdrávník*, *pétdnéven* (samo da enega lahko

zgubijo s t. i. demotivacijo, ki bi ji bilo natančne meje šele treba ugotoviti). Končno imajo dva naglasa zloženke, ki imajo za podstavo samostalniško zvezo z izpeljanim (ali sploh tvorjenim?) pridevnikom, npr. *literárnozgodovínski, cerkvénoupráven* nasproti *dolgolàs, toponós* ipd. (Ali igra kakšno vlogo tudi desno pregibalno obrazilo nasproti priponskim?)

Zlasti tonemski naglas bi s stališča našega algoritma zaslužil posebno podrobno obravnavo, seveda zlasti zaradi premene tonemov, ker naglasno mesto velja za oba načina naglaševanja slovenskega knjižnega jezika.

РЕЗЮМЕ

Словообразовательная теория на основе 6-стопного алгоритма в общих чертах сформулирована в 1975 г. Но каждая из ступеней алгоритма представляет собой всё ещё нерешённую проблематику.

1. Так, для словообразовательной производящей основы следует определить то, что она никогда не имеет статуса высказывания, а только его части, независимо от того, имеет она структуру словосочетания или предложения. Её принадлежность к морфологическому классу, выражаемая местоимением типа *kdor, kar, to...*, определяет и морфологическую принадлежность производного слова. — 2. При выборе словообразовательного средства (префикс, суффикс, инфикс, который может комбинироваться с суффиксом) решающую роль играет желание/необходимость сохранить в большей или меньшей степени общий характер морфемной информации (сложные слова различных типов в сопротивлении с словами, образовавшимися в результате суффиксации или префиксации), а при выборе между префиксом и суффиксом — содержательная категория, которая в виде соответствующего форманта присоединяется к основе (*višji* → *nad-*, *bolj* → *-ši*). Нулевые суффиксы отсутствуют, их заменяют окончания, нпр. *lov-ø_m* или *lov-ø_z*. Род суффиксов различается в зависимости от значения суффикса: девяти преимущественно мужского рода (женского по конверсии), среднего редко; суффиксы, обозначающие действия или результат действия), преимущественно женского рода, подобно с обозначением места. Форманты среднего рода занимают второе место лишь при значении действия. Что касается инфиксов, то возможно предвидеть условия их комбинаторной дистрибуции. — 3. Выбор производящей основы будущего деривата определяется уже, собственно говоря, второй ступенью: если используется суффикс, то это зависимый элемент производящей основы, при комбинациях префиксов и суффиксов независимый элемент словосочетания. — 4. О нейтрализации дифференциальных грамматических признаков частично решает уже выбор формдантов с — 5. учетом принципа, что зависимый элемент словосочетания в сложном слове должен находиться перед независимым. — 6. На шестой ступени алгоритма главная трудность состоит в определении обязательности/проведения чередований согласных и гласных и определения места ударения как и его тонемической природы.

CANKARJEVI FOLKLORNI JUNAKI

Kje so subjektivni in objektivni vzroki Cankarjeve folklorizirajoče pripovedne proze kot sta povest *Potepuh Marko in Kralj Matjaž* (1905) in roman *Kurent* (1909)? Cankar je na poseben način prevrednotil oba folklorna simbola v teh besedilih.

Where are the subjective and objective causes for Cankar's folklorizing narrative prose, such as the stories "*Potepuh Marko in Kralj Matjaž*" (Marko the Tramp and King Matjaž), written in 1905, and the novel "*Kurent*" (virtually untranslatable, a protagonist in Shrovetide festivities), written in 1909? In a specific way of his own Cankar has reevaluated the two symbols in his texts.

Folklorna prvina literarne zavesti in prakse slovenskih modernistov Dragotina Ketteja, Ivana Cankarja, Otona Župančiča in Josipa Murna je splošno znana, pobudila je tudi že vrsto kritičnih in literarnozgodovinskih zapisov. Tudi na vprašanje, zakaj je Cankar uvrstil v svojo pripovedno prozo in dramatiko tri, štiri folklorne junake, ne bomo odgovarjali niti prvi niti prvič. Pa vendar je namen študije poiskati kolikor mogoče trden odgovor prav o subjektivnih in objektivnih vzrokih njegovega »folkloriziranja«, izpeljati ta odgovor iz notranjosti besedil, še zlasti iz posebnega reda dveh folklornih simbolov v njih, kralja Matjaža in Kurenta.

Razmišljanja o vprašanju folklorja — Cankarjeva literatura je moč začeti in tudi že utemeljiti z dvema mislima, s katerima sta Župančič in Cankar opozorila, kaj vse je slovstvena folklorja pomenila modernistom in kaj lahko pomeni pesnikom sploh.

V kritičnem eseju K Miličinskega *Pravljicam* je Župančič zapisal:

»Mi, ka se nas je pojilo že izza mlada s svežostjo in ritmiko narodne poezije, se moramo takim profesorskim doktrinam — ki jim je narodna pesem oblikovno in vsebinsko manjvredna — upreti s prepričanjem, ki raste iz izkušnje lastnega življenja in ni posledica kakršne si bodi teorije o narodni pesmi. Ako hočemo postaviti svojo kulturo in svojo misel na svoj, slovenski temelj, se ne bomo hodili gret k slami navdušenja, ki je tako dober kup, nego k onim silnim grmadam, ki so se razpalile ob srcu naroda, ko je bilo v največjem zanosu radosti in bolečin. Tam nam je iskati onega duševnega ozračja, ki tvori poleg jezika, in mogoče celo v večji meri nego jezik sam, narodnost, in deli narode z nečim neopredeljivim, v čemer se izkristalizira narodna duša.«¹

¹ Oton Župančič, *K Miličinskega pravljicam*, LZ 1911.

Cankar pa je ob Kettejevih Poezijah (1900) zapisal naslednje:

»Malokateremu narodu je romantično naziranje in čustvovanje tako lastno kakor slovenskemu. Dva kontrasta stojita tu tesno drug poleg drugega in sta včasih na krasen način združena v eno. Preprostost in enostavnost, jasno, jedrnato izražanje, a na drugi strani polnočna fantazija, ki vidi in verjame, česar bi o belem dnevu ne videla in ne verjela živa duša. Najlepšega izraza je dal tej posebni naturi slovenski Janez Trdina v svojih »Bajkah in povestih o Gorjancih«. Kette je bil navdušen za te bajke, ki so se mu zdele po pravici najimennitnejše pripovedno delo slovensko. Čital jih je največ in s posebno vnemo leta 1896, to je takrat, ko je izginil iz njegovih pesniških umotvorov zadnji sled tujinske nenaravnosti. Spravil se je tudi na dolg roman... Naslov prvega oddelka je bil »Kralj Matjaž« in povest se je pričela v romantičnih viteških časih. Vsa stvar bi bila imela biti romantično-satirična slika žalostne zgodovine slovenske.«²

Kaj povesta oba navedka?

Po Župančiču je »narodna poezija« skorajda usoden pogoj, da pesnik ustvarja pristno iz sebe in svoje narodne skupnosti, da je njegovo pesnenje osebno pristno in hkrati glas te skupnosti. »Narodni temelj«, »narodna duša«, »srce naroda« so metafore za tisto razmerje med pesnikom in okoljem, jezikom, duhovno folkloro, narodom, ki zagotavlja subjektivno in objektivno pristno poezijo kot posebno prvino narodne kulture. Pripomniti je še, da govori Župančič o pesnikovem razmerju do folklorne ter o njeni odlični vlogi pri umetni literaturi bolj na splošno, saj se mu je gotovo zdelo odveč poudarjati, da je to razmerje zmeraj individualno, da se je sam drugače pojil s svežostjo in ritmiko ljudskega pesništva kot Kette in Cankar.

Odlomek iz Cankarjevega kritičnega eseja pa razkriva, da je njegova pozornost veljala že konkretni čustveni in duhovni urejenosti »slovenske nature«, kot se je izrazila v narodnih pesmih, a nič manj tudi v Trdinovih Verskih bajkah ter v Bajkah in povestih o Gorjancih. Iz besed o Trdini je videti, da je Cankar doživljal preprosto ljudsko mitologijo kot izraz »zdravega skepticizma« ter »zabavljivosti in hlapčevske ponižnosti« pa tudi kot dokument uporne ljudskosti, kot voljo, hrepenenje po svobodi, kot je dodal kasneje.³ Privlačevala pa ga je tudi kot stilna možnost, ki jo je bajka s svojo fantastiko dajala modernemu pripovedniku. Dvoje stvari je v eseju tako določno opredelil, da ne bi nič presenetil, ko bi ju kdaj tudi sam uresničil. Prva je slovensko naziranje in čustvovanje, ki ga označuje nasprotje med jasnostjo misli in izraza o lastnem

² Ivan Cankar, Dragotin Kette, ZD XXIV, Ljubljana 1976.

³ Ivan Cankar, Janez Trdina: Zbranih spisov druga knjiga, LZ 1905, ZD XXIV.

osebnem in zgodovinskem položaju, ter med polnočno fantazijo, ki veruje v privide, v izmišljene fantastične tvorbe, v lažne mite. In druga: da je mitičnega odrešenika slovenskega naroda kralja Matjaža moč in najbrž tudi treba oblikovati nesentimentalno, satirično, da je ta mit mogoče in da ga je treba prevrednotiti, osmešiti, s posmehom pa zadeti romantično-sentimentalno, navidezno herojstvo tedanjih samozvanih Matjažev oziroma vladajoči meščanski vrh.

Kmalu po eseju o Kettejevih Poezijah je začel zavračati uradno poetiko in ideologijo »narodne umetnosti«, kakor so jo vsiljevali zlasti v gledališču in dramatiki in kakor so, po zapisu Vladimira Levstika,⁴ »nepoklicane nasvete« dajali in priporočali »mladim slovenskim pisateljem 'Valvasorja' in 'Srbske narodne pesmi'«. V vzdušju plitvenja in maličevnja ljudske umetnosti ter ob profesorskem in »idealističnem« (Župančič) odporu do nje se je Cankar med drugim namenil dati stilni zgled, kako je treba pisati »narodno«, »za ljudstvo«. V sebi je nosil tudi načrt za dramo o kmetijskih uporih in kakor Kette hotel izdelati sliko žalostne slovenske zgodovine. Skratka, v njem je kar naprej tlela misel na umetniško produktivno folkloro in zgodovino. Dokončno se je razvnela, ko je leta 1905 pisal o Trdinovih Verskih bajkah ter Bajkah in povestih o Gorjancih.

Kaj vse je Trdini priznal?

Priznal mu je, da je njegov odnos do folklorne uftvarjaljen, v Verskih bajkah je sicer Trdinov le slog, saj jih »je pisal, kakor je slišal«, zaradi česar so nekatere odsekane, druge raztegnjene. V Bajkah in povestih pa se je potrudil kot svoboden umetnik, ki ne zapisuje več »zanimivega narodnega blaga«, ampak iz folklorne snovi, ki je lahko »dana v še tako celotni in popolni obliki«, ustvari nov umotvor. Kot primer je navedel bajko *Kresna noč*, kjer je Trdina »v enotnem okviru razpletel in razrešil celo vrsto motivov ter naposled v prijetnem umetniškem loku zaključil krog«.⁵

Iz Cankarjeve oznake je moč sklepati, da je Trdina oblikoval folklorno izročilo na oba možna načina: Zdaj se je ustavil na meji, kjer je temu, kar je slišal, dal umetniško obliko oziroma se je omejil na nalogo, folklorni snovi dati umetniško obliko, vsebinsko pa je ne povečati ne pomanjšati, ne je posodobiti in subjektivizirati; ta način je torej neoseben oziroma je le artistično osebno. Drugič in največkrat pa je z videzom, da obnavlja tujo pripoved ali pusti pripovedovati notranjemu pri-

⁴ Vladimir Levstik, Niels Peter Jacobsen, LZ 1906.

⁵ Kot pod 3.

povedovalcu, folklorno snov obdelal po lastni ideji, vanjo je položil osebne miselne poudarke, imanentno vsebino folklornega motiva je porazširil, stopnjeval, cepil na sodobne npravne, družbene in kulturne razmere, nemalokrat tudi na narodne. Mitskemu pri tem ni odvzemal ničesar, ljudske variante o kralju Matjažu kot slovanskem odrešitelju pomensko ni premaknil npr. na slabše. Pripomniti velja le, da mu je Cankar pripisal najbrž preveč umetniškega daru, čeprav je res, da so nekatere bajke in povesti »kot umotvori . . . čisto njegova last«.

Lasten odnos do folklorne pisateljske snovi se Cankarju kajpada nikoli ni razcepil v trdinovsko dvojno obliko oziroma v dva načina, zmeraj se je odločil le za drugega, hkrati pa obravnaval folklorne simbole veliko svobodneje kot Janez Trdina. Na »slovenski temelj« (Župančič) je postavljial »svojo misel«, folklorne simbole posodabljal tako, da jih je pomensko ali razširil ali zožil, pridobil jim je novih vsebinskih odtenkov, slepilne ali zavirajoče sestavine pa jim odvzel in osmešil.

II

V avtobiografskem spisu Grešnik Lenart (1915) se Cankar spominja, da je mitsko zgodbo o Kralju Matjažu v rani mladosti doživljal kot stvar, ki je nabita z resnično rešno močjo. »Povest«, kot imenuje to zgodbo — ali se je prvič z njo seznanil v obliki ljudske romance, ali pa v Trdinovi romantični epopeji Pripovedka od Glasan-Boga?⁶ — mu je razkrila, da bo Matjaž s svojo vojsko odrešil vse, ki živijo na »klancu«: njegovo mater, njega samega in vse siromake, ki mu naslavljajo poslaničco s prošnjo »daj nam kruha, daj nam veselja, da nas ne bo strah«. V »sanjah« pa je človek s klanca doživel tole Matjažovo odločitev: »Na kruha in veselja!« je rekel Kralj Matjaž in je položil preko zibke svoj dolgi železni meč. V gimnazijskih letih, ob intelektualnem vzponu in družbeni preusmeritvi je Cankar Matjažovo naročilo razumel že kot svoje temeljno življensko poslanstvo: sam bo namreč moral postati odrešenik sveta: »In takrat bom jaz mogočni Kralj Matjaž, ki jezdi po deželi na visokem svojem konju, trosi med siromake svoje svetle cekine, hrani lačne, tolaži objokane, zdravi onemogle ter zbere nazadnje silno vojsko, da odreši svet vsega hudega in vseh krivic. Od kraja do kraja, iz dežele v deželo pojde ta silna vojska Matjaževa, ustanovila bo kraljestvo, ki je bilo že zdavnaj obljubljeno ubogim ljudem in ki ga bodo blagoslo-

⁶ Janez Trdina, Pripovedka od Glasan-Boga ali Poskus narodne epopeje Slovencev, Ljubljanski časnik 1850. — Zbrani spisi IV, Uredil Janez Logar, Ljubljana 1952.

vila sama nebesa.« Človeka bo npravno prerodil, da bo imel mogočno srce, da ne bo več ponižen, hinavski, lažniv, da se tudi ne bo več bal ne trpel.

Kaj se je zgodilo na črti mitsko izročilo — moderni umetnik Cankar?

Umetnik je »meč« prevzel kot simbol osvobodilnega boja, razumel ga je kot naročilo: ti sam se bojuj, ti sam bodi, edino ti sam si Kralj Matjaž. To pa pomeni, da je mit nehal biti mit, njegovo vsebino in vlogo je prevzel človek, umetnik, ter jo hkrati dopolnil z etiko marksizma: v skladu s svojo družbeno zavzetostjo je odrešilno vsebino mita razširil z narodne, prvotno matjaževske, še na družbeno ravnino.

Seveda lahko rečemo, da je veliko prevrednotenje, predvsem pa velika subjektivizacija folklornega simbola, prenos pravic, dolžnosti z mita na posameznika bil tudi že posledica ali povzetek Cankarjeve dotedanje pisateljske in politične dejavnosti. A četudi je tako, nas taka in prav taka subjektivizacija mita opozarja, da pri Cankarju ne moremo pričakovati objektivistične literarizacije folklornega, ampak prej preizkušnjo množice in posameznika ob mitskem, osebno in skupno pripravljenost, dozorelost za vsebinsko uresničevanje mitskega izročila. Kakor hitro je namreč mit spodrinil s samim seboj — 'jaz bom Kralj Matjaž' — je Cankar moral pač tudi pomisliti, da slepa vera v bajeslovnega osvoboditelja lahko tudi uspava, hromi, zavira in odlaša samoosvobojevanje. Zato je mit kot fantastično moč samo za sebe mogel in moral uvrstiti tudi med predmete svojega satiropisja.

Leta 1905 je objavil folklorizirajočo povest Potepuh Marko in kralj Matjaž ter ji znamenit kontrast »slovenske nature« in žalostno narodno zgodovino, o katerih je govoril v eseju o Ketteju, izbral za vzmeti, na katerih je prevrednotil mitski motiv o kralju Matjažu.

Iz več miselnih in sceničnih motivov te povesti je najprej videti, da hoče pripovedovalec pokazati, kako mit nastane in zakaj ga ljudje ohranjajo naprej. Rojstvo mita opisuje približno tako, kot ga je popisal tudi v prvem motivu povesti Grešnik Lenart. Kmet tlačan si v domišljiji ustvari ideal popolne pravičnosti, plemenitosti, svobode in ga posebi v skrivnostnem, vsemogočnem junaku kralja Matjaža. Ko tega povzdigne v načelo pravične oblasti, ga rod za rodom postavlja zmerom na novo kot npravno nasprotje krivični oblasti. Kako raste mit iz nečesa idealnega, kar v resnici ni obstajalo, in kaj vse si naivna domišljija načrta, izvede iz napesnjenega mitskega načela, pove Cankar tudi s temle spominskim motivom kmetskega starca:

»V tistih časih ni bilo davkov, ne vojska; dvakrat v letu je rodilo polje, nikoli ni bila toča, ne suše ni bilo, ne povodnji. Ljudje so držali križem roke, pa so imeli vsega zadosti. Moje oči so videle tiste čase; te moje oči so jih videle.«

Če je v tem primeru nosilec mitske vsebine izrazit sanjar, čigar oči v resnici niso videle nič drugega, kot narise lastnega hrepenenja, je v drugem kmet garač, ki togotno tolče po zemlji, jo surovo preklinja, »sovraži majko dobrotljivo«, pripovedovalec pa natančno ve, da se tako obnaša zgolj zato, ker je tudi »v njegovem srcu kralj Matjaž«. V tretjem kmetu se oglašča »Amerika«, v četrtem sla po pravičnem življenju. In tako so »kralj Mitjaž«, »Amerika«, »hrepenenje«, »sla« po pravičnosti, po svobodi nenadoma sinonimni, sopomenski izrazi, besede iz vseobsežne bajke ali umišljenosti o lepšem življenju, ki mora vsak čas spet nastopiti, ker je nekoč že bilo. In ker je sla po pravičnosti trajna, mit ne umre nikoli: »Kako pač, kako bi živel človek, če je umrl kralj Matjaž.«

Skratka, »ptica zlatoperna«, »lepa stara pravljica«, mit o kralju dobrotniku, pravičniku je po Cankarju proizvod družbenih nasprotij in živi v vsakem krivičnem družbenem redu. Živi seveda le kot duševna resničnost, kot idealizirana, romantična stvarnost in možnost. Romantičnost mitske vsebine poudarjajo v povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž tudi ustrezne časovne določitve preteklosti in prihodnosti, v katerih je mit ali bil ali bo spet stvarnost: »Nekoč je bilo... nekoč bo«, »Tako je bilo v tistih časih in tako bo še... nekoč.«

Vzporedno s tem, kar mit rojeva in kar ga vzdržuje, poleg njegovega nastanka in pogojev, ki ga prekujejo v duševno stalnico ljudske skupnosti, zanima Cankarja tudi krhkost, ranljivost mita oziroma dejstvo, da se mitična vsebina lahko kaj hitro zmaliči. Nosilec mita včasih namreč pretirava, preveč idealizira mitsko pravičnost, se z njo začara, opijani se z domišljjsko romantično svobodo do stopnje, da se neha sam osvobojevati, prepusti se romantični utvari, da se bo življenje uredilo v duhu mita oziroma po črnem obrazcu »mizica, pogrni se«; mit sam bo deloval tako močno, tako zanesljivo, da bodo ljudje čez noč osvobojeni. Motorična prvina mita potemtakem neha biti produktivna, izrodi se v slepilo, da je »zvezani na rokah in nogah« že vstopil v obljubljeni deželni popolne svobode. Da bi dokazal, kako takšno polnočno domišljijo, »ki verjame in vidi, cesar bi ob belem dnevu ne videla in verjela živa duša«, pa tisto »lahkovernost... hlapčevsko ponižnost in brezskrbno lahkoživost« lahko hitro izrabi in zapelje vsakršen Ali-paša, kako zna ta ljudstvo ohromiti z obljubo »Matjaževe dežele«, kako »ugrabi zase proti

pravici in postavi«, kar je Matjaž obljubil tlačnemu, da bi vse to dokazal, mora potujoči godec Marko doživeti silovito zmaličenje matjaževskega mita. Cankar ga povede med Ali-paševe znance, med barone, jezične dohtarje in mestne škrice, med zemljiško aristokracijo, državno birokracijo in malomeščansko roparsko izobraženstvo, seznanj ga s fronto, ki je okrog leta 1900 skupaj s tujim kapitalom in tujim vladarjem stala proti sproletaliziranemu narodu, si na Slovenskem ustvarjala »Matjaževo deželo« in tudi že razkošno veseljačila oziroma »matjaževala«.

Ko pa »matjaževanje« gosposkega, vladajočega vrha kritizira s sredstvi satire in groteske, pripovedovalec ne prizanaša tudi kmetiskoproletarskemu matjaževanju, temu toliko manj, ker ga poleg hrepenenja po boljšem spremlja tudi pomanjkljiva budnost nasproti vladajočim in mu je zato kaj lahko vladati. Povrh se tlačeni duši v samem sebi, je ves protisloven: veruje v »Matjaževe besede«, vidi, da se »v daljavi svetijo nebesa«, hkrati pa se ne otresa »tlačanske čudi«, še vedno bi se dal »vpreči v jarem, če bi gospod ukazal«. Za njegovo trpnost in ponižnost ima pripovedovalec prizanesljiv posmeh: »Ne more se odrešiti sam, zatoj torej blagor mu, da veruje v odrešenika.«

Toda leta 1905 se Cankar ni mogel niti se ni maral zadovoljiti več niti s posmehom niti s tem, da bi slovenski proletarski narod prepustil nihati med nemočjo in vero v »Matjaževe besede«, zadovoljiti se tem manj, ker se val izseljevanja — kot dokazuje v tej povesti z niobskim motivom — še vedno ni ustavil. V povest vdre zato nova moč, takšna, ki je sposobna prevrednotiti romantični matjaževski mit, nadomestiti ga z novo kakovostjo. Med matjaževalce udari viharna pesem, presune jih z »grozo« in napove, da je lahkomišelnega matjaževanja za vselej konec. S to pesmijo vstopi v povestno zgodbo »popotnik«, za katerega pa se kmalu izkaže, da je — umetnik. Ko ga ljudje, domovina, čas vprašujejo »Kaj nas učiš, popotnik? Povej nam: kaj je treba storiti?«, jim odgovarja »Ne plakaj, zemljica, prišel sem, da te odrešim!«. Pojavi se torej novi, pravi »mogočni kralj Matjaž«, tisti iz kasnejšega Grešnika Lenarta, in ta bo ustvaril, uresničil vso tisto mitsko vsebino, ki jo mitski motiv le obljublja in zadržuje v popolni utopiji.

Skratka, na vprašanje »kaj storiti« odgovori novi »popotnik« tako, da podre »sladko bajko« o »Matjaževi deželi«. Potujoči godec Marko mora namreč ob njem takole dosanjati bajko o kralju Matjažu: obišče ga, pa začuden zagleda, da je kralj groteskno okamnel, da je Matjaž dokončno mrtev, da je mrtva vsa bajeslovna odrešilna vojska. Sanjski motiv je tako spretno upoveden, da Marko in bralec doživljata in prizna-

vata nedvoumno Matjaževo mrtvost. Hkrati udarja Cankar tudi po resignaciji, ki jo razkriva vprašanje »Kaj bo z nami, o kralj Matjaž, če se ne zdramiš nikoli več?«. Umetnikovo, popotnikovo sporočilo se torej glasi: mit je mrtev, živel človek, mit te ne bo odrešil, sam se moraš odrešiti. Na vprašanje »Kaj storiti?« odgovarja: osvoboditi se, sam se osvoboditi.⁷ Kralj Matjaž kot osvobodilni mit je leta 1905 torej dokončno padel z odra slovenske zgodovine.

Z razprestoljenjem osvobodilnega mita je Cankar bržkone močno prizadel sanje slovenskega malomeščanskega razumnika, ki je pričakoval osvobodilni čudež, namesto da bi se bil sam osvobajal z močjo svojega ljudstva. Zdi se, da ga je hotel samemu sebi odmitizirati, kajti mrtvi, votlooki, groteskno okamneli mit je lahko tudi prisposodba narodno mrtvega malomeščana.

Da Cankar Matjaža več ni maral priznavati kot simbol narodnega osvoboditelja, še manj kot simbol popolnoma pravičnega vladarja, je povedal tudi v neobjavljeni črtici O človeškem napuhu (nastala je v pisateljevem rožniškem obdobju do leta 1917).⁸ Potem ko Matjaž tukaj ukaže pozapreti ves grofovski birokratski in priganjaški sloj, nato pa prošnjo osvobojenih tlačanov »Bodi Matjaž naš graščak in kralj!« zavrne z ironijo: »Prekleti koštruni! Enega psa ste imeli, da je lajal nad vami, že blekečete za drugim! Koštrun je koštrun!«, zavrne Matjaž zmaličeno predstavo o svojem popolnoma pravičnem kraljevanju. Mitični junak razvrednoti sam sebe in opozori, da ga je treba obravnavati z — dvomom.

Ko pa je mit o pravičnem vladarju propadel tako rekoč v samem jedru, v središču, pa Cankar vseh sestavin tega simbola vendarle ni zavrzel. Z njim je še naprej označeval hrepenenje po objektivni, dejanski svobodi, po sreči, po »lepih očeh«, označeval človekovo ahasverstvo, iskateljstvo. Ljudsko izročilo ali vero o popolni svobodi in pravični oblasti je prenovil z revolucionarnim humanističnim subjektivizmom, in le

⁷ Tako je Cankarjev signal razumel tudi pesnik Karel Destovnik-Kajuh iz svoje zgodovinske perspektive, ko je v pesmi Kralj Matjaž zapisal (Karel Destovnik-Kajuh, Zbrano delo, Pesmi, Zbral, uredil, uvodno študijo in opombe napisal Emil Cesar, Ljubljana 1966):

*Matjaž sem jaz,
Matjaž si ti,
smo mi in ste vi vsi,
kar nas malih je, zatiranih ljudi.*

⁸ Boris Merhar, Cankarjevo Zbrano delo, X, Opombe, str. 435, Ljubljana 1959.

tako prevrednoteni, z ustvarjalnim subjektom napojeni mit je kot simbol še mogel nastopiti v njegovi literaturi. V črtici Kralj Majaž (1916), ki jo je napisal med prvo svetovno vojno, je mitski junak le še načelo popolne svobode ali osvobojenosti človeka, naroda, vseh ras, človeštva.

S povestjo Potepuh Marko in kralj Matjaž je Cankar dal na videz tudi zgled tako imenovanega »narodnega« pisanja ali »narodne umetnosti«. V stilu je namreč res nekaj folklornega: pregovore (*Klin se s klinom zbija*), besede, ki označujejo čas in običaje (*srpan, sedmina*), številna rekla (*tri dni in tri noči*). Toda prave oblikovalne posebnosti besedila so vendarle drugje in so stilno zahtevne. Tu se srečujemo npr. z dvojništvom fantastičnih epskih oseb (Marko-Gregor-popotnik), s poistenjem fantastičnega junaka in živega umetnika, avtorja besedila. Demitizacija se dogaja tako, da se spretno prepletata nasprotni silni ravнинi: uglašenos pravljice in rezkost groteske. Igra med mitskim in »stvarnim« se postavlja kot protistava lepega in grdega, vzvišenega in razkrojnega, umišljeni, lepotni in harmonični podobi »Matjaževe dežele« nasprotuje groteskna podoba aristokratsko-meščansko-kmetskega matjaževanja.

Potujočega godca Marka v gornji povesti zaničuje kmetica tudi z besedo »Kurent«: »Lahko tebi, Kurent, postopač!«, pa tudi pripovedovalec ga primerja z bajeslovnim godcem: »Ni še bilo godca, ki bi godel tako lepe in sladke pesmi, komaj bi ga prekosil Kurent sam.« Kot čarodejni godec je Kurent vstopil v Cankarjevo literaturo torej že leta 1905, le da tedaj še ni dobil svoje pristne vloge, služil mu je le kot primerjalno bajeslovno gradivo.

V romanu ali »starodavni bajki« Kurent (1909) pa se je razmerje Kurent-popotnik-umetnik povzpelo na stopnjo identičnosti, Cankar je rabil tu besede Kurent — romar — popotnik — umetnik že kot popolne sinonime. Opazen dokaz za to, da je Kurenta povišal na stopnjo kritičnega umetnika, je že dejstvo, da je pravzaprav ponovil model iz farse Pohujšanje v dolini šentflorjanski (1908), ponovil namreč pogodbo med godcem umetnikom in hudičem, vendar s popravkom, s katerim je še bolj izzval dolino šentflorjansko: Kurent namreč brez odpora zapiše hudiču dušo in čudežne gosli. Ta kretnja pove ali hoče povedati, da je umetništvo pač demonija, da je brezobzirno razkrivanje resnice, če treba tudi žalostne narodne zgodovine. Cankar se je potemtakem preoblekel v Kurenta, da bi na veselo demoničen način razkril vso narodovo naravo, njegovo jasnost in polnočno domišljijo, da bi s sredstvi objektivne fanta-

stike razprostrl razglede po moderni družbi in narodni usodi. In ko zdaj v drugem in tretjem poglavju Kurent Cankar zares razkriva muke tlačanstva in bedo predmestnega proletariata v narodnem in mednarodnem obsegu, napade v četrtem poglavju ljubljansko meščanstvo in slovensko razumništvo. In ravno v tem poglavju najčešče izmenjuje besedo Kurent z besedama popotnik in romar, s svojima simboloma za umetnika v malomeščanski družbi. Ta izmenjava mu je tudi omogočila govoriti slovite besede o moči slovenskega naroda, hkrati pa satirično pisati o slovenskem malomeščanu, napasti »besednike« in »vojskovodje«, ki so tedaj postavljali vprašljive spomenike, matjaževali, se pogrezali v dekadenco, niso pa imeli središčnega narodnega načrta. Samo z grotesko je mogel izraziti bistvo te dekadence: »Vesela kvanta se je bila našemila za kapucinca, pa se ji je kmalu dolgčas zazdelo in ob prijetnem večeru je gola planila iz kute.«

Če Marko iz povesti Potepuh Marko in kralj Matjaž na vprašanje »Kaj storiti?« demitizira bajeslovnega osvoboditelja Matjaža in zatrjuje, da mora človek sam sebe osvoboditi, pa Kurent najprej izzivajoče ugotavlja, kako resigniran je že izkoriščani sloj: »Vajeni so! Vajeni so podkovanih podplatov na svojih prsih!«, nato pa vrže med ljudi tole napotilo:

— Le vkup, ti uboga gmajna! Baklo prižgimo, prižgimo jih sto, da nam bodo svetile do rabeljnov, do biričev. Naše meso jih je nasitilo, naša kri jih je napojila — terjajmo svoje meso in kri! Mi smo sejali, naša je žetev, sužnji vstanite! Le vkup, uboga gmajna!

To napotilo je družbeno revolucionarno. Ko pa Kurent kliče novo prihodnost z besedami:

— Pridi zarja, usmili se! Trikrat petsto let že hrepenim po tebi, z željnim srcem te pričakujem vsako jutro! Ne mudi se, brž se napoti, da ne boš svetila slepim očem!

poziva in roti v resnici svoj narod, naj sam spremeni svojo usodo. Kurent poskuša prevrednotiti slovensko tisočpetstoletno romanje k svobodi, mu dati novo vsebino. To romanje ne sme biti več žalostno, tragično, domovina ne sme biti več le »zadnja postelja za pokopališče«.

Skratka, Kurent v svojem romanu več ni le čarodejni godec, ampak je predvsem družbeno moralni analitik, ne več bajeslovni glumač preteklosti, ampak realna sila sedanjosti, ki bralca uči spoznavati, mobilizirati, spreminjati samega sebe. Ko Cankar Kurenta demitizira, hkrati

neznansko stopnjuje njegovo vlogo, pogloblja njegove lastnosti. Marko Gregor iz prejšnje povesti še ni postal »odrešenik«, ustavil se je v vlogi demitizatorja, Kurent umetnik je razredni osveščevalec, zaničevalec dekadentskega individualizma, kritik vsakršnega odtujenega dela pa tudi kritik odtujene državne oblasti, je narodni usmerjevalec.

Cankarjev Kurent torej ni le utelešenje čutno-čustvene prvine demoničnega načela, ampak predvsem osmislitev višje, duhovno npravne sestavine tega načela, ne samo prispodoba slovenskega malomeščanskega matjaževanja, ampak predvsem simbol graditeljske zavesti in samozavesti, duhovnega iskanja in kulturne, zgodovinske volje. Veseljaško, posmehljivo, celo groteskno in fantastično se tu prepleta z resnobo, iskanjem, hrepenenjem, s tragiko in z jasno revolucionarno perspektivo.

Da je Kurent mestoma Cankarjev alter ego, je videti tudi iz njegovega govornega stila, iz njegovih osrednjih besed, ki so Cankarjeve: hrepenenje, koprnenje, »iz globine najnižje hlepi oko najvišje med zvezde« in podobno. Videti pa je to tudi iz Kurentovega poistenja z množico: vsi v tej deželi so »siromaki, popotniki, izgubljeni«, tudi Kurent-Cankar-umetnik je tak popotnik. Toda ta se loči od skupnosti kot njen samega sebe zavedajoči se del pa tudi kot splošno usodo spoznavajoči del, tisti, ki je zmožen udariti proti brezupnemu popotništvu in resignaciji, ko množica resignira. Skratka, Kurent ali veliki Popotnik je samega sebe osvetljujoča narodna zavest na odločilni postaji zgodovinskega biti — ne več biti — biti.

Kurent seveda ni enopomenski, alegoričen, ampak je — o tem pričajo tudi trije sklepni soneti — večpomenski. Njegov pomen se v romanu uveljavlja predvsem kot možnost, kot nujna ali neizbežna možnost, ne pa tudi kot enopomenska dokončna resnica. Vsebuje razviden pomen pa tudi nadpomen, označuje posameznikovo in vsakršno hrepenenje po svobodi. Vse upodobitve absolutnega — in Kurent je svojevrstni absolutum —: radoživosti, neuničljivosti, hrepenenja so možne predvsem na simboličen način. V »starodavnem« Kurentu je Cankar srečal tak simbolični način.

Cankarjeva oznaka Trdinovih besedil z mitsko snovjo in naš pogled na Cankarjevi besedili opozarjata na različen osebni puls obeh umetnikov znotraj folklore: Trdinov je v celoti bolj artističen, Cankarjev pa enako močno artističen kot idejno-vsebinski.

Ko oblikuje folklorno snov, je Cankarjev pogled le na videz obrnjen k preteklosti, saj jo občuduje zgolj zato, da jo lahko posodobi. V tej snovi

se torej ne umika v brezobvezno romantično fantastiko, v čisti estetski videz in abstraktni ideal, ne beži v eksotične prostore, ki nimajo zveze s konkretnim življenjem. Literarni status njegovega folklornega junaka je moč opisati z Župančičevo metaforo »pripet na tla domača«, vpet v duševni, nravni, nazorski, družbeni in narodnopolitični sedaj in tukaj, ta junak je umetniška aktualizacija ljudsko demokratičnih substanc in načel. Cankar je premislil vsebinsko jedro mitskega motiva ali bajeslovnega junaka ter se odločil za tisto njegovo prvino, ki jo je ali lahko stopnjeval ali pa zavrnil, v vsakem primeru pa produktivno cepil na svoj celostni pisateljski načrt. Oba mitska junaka je preoblikoval v skladu z vprašanjem, kako se je v letih pred prvo svetovno vojno v Evropi razreševala slovenska in občečloveška problematika. Zato je v danem izročilu čvrsto razmejil graditeljsko in razkrojno, spodbudno in zavirajoče. V ravnanju s folkloro se je njegova razredna zavest še izraziteje razkrila, njegov simbolizem je v prepletu s folklorno simboliko dobil še bolj ljudsko, demokratično, protiindividualistično vsebino in protiesteti-cistično naravo.

Vse to pa se je lahko zgodilo predvsem zato, ker je Cankar substance folklornega izročila občutil močno osebno, ker je pozitivne vsebine obeh simbolov občutil kot svoje stalnice in svoje substance, ker je folklorno izročilo dajalo dodatno moč njegovim lastnim pisateljskim težnjam. Zato je le naravno, da je mitske motive tako razmahnil prav na vrhu svojih umetniških moči, v času svoje kulturnonazorske in družbenopolitične bojevitosti in da jih je oblikoval s svojim demokratičnim nazorom.

V Cankarjevem času je mitsko snov klicala najbrž tudi tedanja literatura, ki je imela premalo sredotežne moči: ob Maksa, Jermana, hlapca Jerneja je moral Cankar postaviti tudi Kačurja, Francko, Niobo, Polikarpa. Povrh sta Cankar in Župančič podvomila v veličino in herojstvo Črtomirovega dejanja. Skratka, folklorne junake je sprejel v središče svoje literature najbrž tudi zato, da bi z njimi povečal sredotežne, mobilizacijske moči slovenske literature: hrepenenje po osebni sreči ter voljo po družbeni in narodni svobodi. Privlačevali pa so ga najbrž tudi s svojo alegorično simboliko oziroma kot simboli. Ob Trdini je namreč tudi vzkliknil: »Kako veličasten simbolizem je v bajki o rojstvu prvega človeka«, ali pa v bajki o nastanku zemlje. Skratka, motivirala ga je tudi njegova duhovnostilna usmerjenost, in so njegova besedila morda tudi zato umetniško uspel in poetološko zgleden dvogovor med umetnikom simbolističnega in grotesknega stila ter ljudsko sprejemalno pripravljenostjo.

Za konec še vprašanje, kaj pomeni ali kaj lahko pomeni Cankarjev odnos do folklorne za literarno vedo. — Če se držimo Cankarja, sta možna samo dva pristna pisateljska odnosa do folklorne: prvi daje ljudskemu najvišjo možno umetniško obliko, drugi ljudsko tudi subjektivizira, posodablja, umetniško preureja v novo mobilizacijsko vrednoto. — Literarna veda mora potemtakem preučevati estetsko umetniški uspeh ali neuspeh ubeseditve ljudskega in subjektivni vsebinski plus v prenovljenem mitskem motivu. Za obdobje od sredine devetdesetih do konca tridesetih let, vse do dramatike Ferda Kozaka, več, vse do današnjih predelav folklornih motivov, bo morala preučevati največkrat drugi odnos.

РЕЗЮМЕ

Когда Цанкар обращается к фольклорному материалу, только кажется что взгляд Цанкара обращен в прошлое. Ведь он восхищается им только потому, чтобы придать современное звучание. Таким образом он не уходит в романтическую фантастику, в чистую эстетику или абстрактный идеал, экзотику, оторванные от конкретной жизни. Литературный статус его фольклорного героя можно определить метафорой Жупанчича «*prilet na tla domača*», то есть слившийся с душевным, моральным, социальным и политическим «здесь и сейчас». Этот герой — актуализация в искусстве народно-демократических субстанций и принципов. Цанкар переосмыслил содержательное ядро мифологического мотива или сказочного героя и взял для себя только первоначальную основу, которую либо развивал либо видом менял, успешно приспособивая к своему замыслу. Образы обоих мифологических героев, короля Матяжа и Курента, он видоизменил в соответствии с тем, каким образом перед I мировой войной в Европе решалась словенская и общечеловеческая проблематика. В обращении с фольклорным материалом выразительнее раскрылось классовое сознание Цанкара, его символизм в переплетении с фольклорной символикой приобрел еще более народный, демократический, антииндивидуалистический и антиэстетский характер.

Все это стало возможным благодаря тому, что Цанкар воспринимал субстанции фольклорной традиции глубоко субъективно, так как традиция давала ему дополнительные импульсы для воплощения собственных писательских стремлений. Поэтому естественно, что Цанкар обратился к фольклору именно в зените своего творчества, в период своей культурно-идеологической и социальнополитической активности, и использовал его в соответствии со своими демократическими идеалами.

O SLOVENSKEM TERSKEM NAREČJU*

Analiza 3500 besed z vsega področja terskega narečja dovoljuje izpopolniti Ramovševo definicijo tega narečja, ki zadeva njegovo stanje tik pred koncem 19. stoletja, in opisati druge pojave predvsem v vokalizmu, konzonantizmu in oblikoslovju. Analiza zemljepisne razporeditve arhaizmov in izposojenk ter datiranje slednjih na podlagi glasoslovnih sprememb dajeta na voljo gradivo za družbeno-gospodarsko zgodovino tega območja.

By the analysis of 3,500 words from the whole area of the Ter (it. Torre) dialect it is possible to complete the definition of it made by Ramovš, which refers to the situation just before the end of the 19th c. and to describe many other phenomena especially in vocalism, consonantism and morphology. The analysis of the geographical localization of archaic and foreign words as well as the dating of the same through phonetical changes provide proper material for the social study of this area.

Slovensko tersko narečje je preštudiral in definiral Fran Ramovš,¹ tako v njegovi lokaciji in sovisnosti med sosednjimi rezijanskim in beneškimi dialekti² kot v njegovih lastnih značilnostih.³ Glede točnih meja, v katerih to narečje še danes govorijo, se sklicujem na svojo prejšnjo publikacijo,⁴ vendar želim opozoriti na dejstvo, da se to narečje deli v pet različnih govorov, ki sovpadajo, če se premikamo od zahoda proti vzhodu, 1. z zgornjo Tersko dolino, 2. s Karnajsko dolino, 3. s severnimi zaselki v kratki dolini črnjejske Reke, 4. z dolino Maline in 5. z goro Joancem ter dolinama, ki se z njega spuščata proti Fojdi in Tavorjani.

Ramovš, ki je v dvajsetih in tridesetih letih prehodil skoraj celotno slovensko jezikovno območje, ni mogel zaradi tedanjih težkih političnih razmer obiskati skrajnih zahodnih obronkov tega ozemlja in se je zato s svojo strogo analizo posluževal predvsem — in za območje Tera lahko dodamo skoraj izključno — obilnega gradiva, ki ga je v letih 1873 in 1901 zapisal ter v letu 1904 objavil Jan Ignacy Baudouin de Courtenay;⁵

* Prevod predavanja, ki ga je avtor kot gost prebral 26. aprila 1979 na videnski univerzi.

¹ Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika, VIII, Dialekti*, Ljubljana 1935.

² Op. cit., str. 42 sll. in 51. sll.

³ Op. cit., str. 53 sll.

⁴ Pavle Merku, *Tersko narečje*, v: Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji, Zbirka Nediža 2, Špeter Slovenov 1978, str. 43 sll.

⁵ Jan Baudouin de Courtenay, *Materialien zur Südslavischen Dialektologie und Ethnographie, II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*, S. Petersburg 1904.

njegova analiza zadeva torej jezikovno stanje, ki je bilo značilno za čas ob koncu prejšnjega stoletja.

Ramovševa definicija je še danes veljavna in so jo tudi italijanski jezikoslovci sprejeli in spoštovali; ti pa s svoje strani poudarjajo — kakor sta to pred kratkim povedala tudi Francescato in Ivašič-Kodričeva⁶ — da »predstavljajo terska narečja (sic!) ... slovensko skupino, ki je najneodpornejša pred vplivom furlanščine«. ⁷

To predavanje sem pripravil na podlagi analize približno 3500 besed, ki sem jih doslej nabral: 1. iz 110 besedil ljudskih povedk, ki jih je Milko Matičetov zapisal v letu 1940 v Teru in Podbardu;⁸ 2. v Teru in Černejci konec šestdesetih let za ASLEF;⁹ 3. iz besedil ljudskih povedk, ki sem jih posnel za Italijansko radiotelevizijo v Čeneboli, Podratih, Subidu, Černejci, Prosnidu, Plestiščih, Brezjah, Viškorši, Sedliščih, Bardu in na Njivici med 1967 in 1970 ter objavil l. 1976;¹⁰ 4. pri nenehnem raziskovanju vsega terskega narečnega območja od leta 1967 naprej: to raziskovanje nameravam nadaljevati še kakih deset let z namenom, da izdam zgodovinsko-jezikoslovno-etnografski besednjak Tera.

V analiziranem gradivu se torej zrcali stvarno jezikovno stanje od l. 1940 naprej, stanje, ki je še danes povsem živo. Lahko mi bo opozoriti na nekatere razlike med obema jezikovnima stvarnostma — Ramovševo in mojo; toda komaj tedaj, ko bo kolega Rado Lenček s Columbijske univerze v New Yorku izdal celotno Courtenayjevo rokopisno jezikovno gradivo s terskega območja, ki ga hrani Leningrajska znanstvena akademija, in ko bo izšel moj terski besednjak, bo moč opraviti poglobljeh diahron študij terskega narečja, to je enega redkih narečij v vsi Evropi, ki niso poznali knjižnih in kulturnih vplivov ter se niso povzdignili do socialno razvejane govorice.

Skušal bom orisati tersko narečje, in sicer bom opozoril le na nekatere značilnosti in pojave, ki sem jih lahko doslej opazil in ki izpopolnjujejo razčlenjeno in popolno Ramovševo razlago.

FONETIKA. Terski vokalizem izhaja iz zgodovinskega slovenskega vokalizma: vse spremembe v njem je opisal Ramovš. Ramovševa slika

⁶ G. Francescato in M. Ivašič Kodrič, *La comunità slovena in Italia, aspetti di una situazione bilingue*, v: Quaderni per la promozione del bilinguismo 21/22, Brescia 1978.

⁷ Op. cit., str. 20.

⁸ Besedila, ki jih hrani ISN pri SAZU v Ljubljani, so še neobjavljena; zahvaljujem se Milku Matičetovemu, da mi jih je dal na razpolago za ta študij.

⁹ ASLEF, *Atlante storico linguistico etnografico friulano*, Padova-Trieste, 1972 nasl.

¹⁰ Pavle Merkù, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji*, Trst 1976.

je še danes povsem evidentna v krajevnih ter osebnih govoricah. Vokalna redukcija je predvsem intenzitetna, kar je najlažje opaziti pri končnicah; hkrati pa je tudi kvantitetna, in to je najlepše opaziti v primeru lene artikulacije. Ob polnih vokalih zato pogostoma naletimo na vokale, ki so reducirani v obe smeri: *itī, itī̄, itē, itē̄*: vse te oblike je slišati v istem kraju in od iste osebe. Fluktuacija je odvisna od splošne težnje, očitno v teku, k redukciji intenzitete (*itē*) in od lene artikulacije, ki je lahko osebna in trenutna (*itī̄, itē̄*); oba pojava sta prisotna na celotnem terskem območju, vendar redukcija intenzitete prevladuje v zahodnem in južnem pasu — to je na skrajnem obrobju — medtem ko redukcija kvantitete prevladuje v notranjih krajih, ki so v stiku z zgornjesošskimi in nadiškimi narečji.

Tudi pri drugih pojavih v vokalizmu, ki jih je že opisal Ramovš, lahko opazimo podobno fluktuacijo na krajevni ter individualni ravni: tako na primer pri prehodu nenaglašene *e* < *ě, e* in *e* v *a*; za ta pojav pravi Ramovš, da ima središče v Černjeji, v resnici pa zadeva celotno tersko območje z omenjenim značajem fluktuacije. Da se ustavim ob enem samem primeru, sem zabeležil oblike z zgodovinskim *e* (*velik, velicea, ti velici*) na Njivici, v Bardu, Černjeji, Brezjah in Teru in oblike z novim *a* (*valik, ti valici, te valiki*) točno v istih krajih in s podobnim značajem osebne fluktuacije.

KONZONANTIZEM. Enak pojav krajevne in osebne fluktuacije je opaziti pri številnih značilnostih terskega konzonantizma, in trenutno si ga ne znam točno razlagati. Tak primer zadeva medsamoglasniški *j*, ki je običajno ohranjen, toda pri nekaterih besedah — v istih krajih in pri istih osebah — včasih popolnoma onemi. Citiral bom spet en sam primer: oblikam *mēja, Tanameju, Taparmeie, Tasameju, Óre-na-méji* in podobnim, kakor jih berem v *Libro Copia degli Strome(n)ti* v župnijskem arhivu Sv. Jurija v Bardu s prepisi notarskih aktov iz 17. in 18. stol., v disertaciji Ermacora Vidonija *Saggio sulla toponomastica slava dell'Alta Valle del Torre* (Padova, 1945) in kakor sem jih sam zapisal po vsi zgornji Terski dolini, se postavljajo naproti oblike *méa, Ardamèa, Zamèa, Tapodmèa* ipd. v istih virih. (Pojav obsega sosednji rezijanski dialekt z oblikama *mēja* na Ravanci in Solbici, *mèa* v Osojah in Učji, prim. *Tanamèe* v Učji za sedlo, ki se v italijanščini uradno glasi *Passo di Tanamea*.) Tudi primeri onemitve začetnega *j*- (Ramovš citira glagolsko obliko *je* > *ę*) so pogostni: tako npr. *ékati -an* (Njivica) 'brbotati' < **jęk-* (gl. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, str. 223).

Še v območju konzonantizma bo prav omeniti nekaj drugih pojavov. Zgodovinski *g* je v vseh slovenskih zahodnih narečjih izgubil zaporo ter

postal γ tudi v terskem narečju, toda povsem onemel v Černjeji ter v vaseh na dnu Terske doline in na desnem bregu Tera: *ôba, nôa, láva, réba, naníte* < *nagniti, nuój* < *gnój*; poredkoma ga je še slišati v vaseh na levem bregu Tera in sicer v Zavarhu, Bardu in Sedliščih. Toda v krajih, kjer je $\gamma < g$ onemel, izgovarjajo g v skoraj vseh izposojenkah iz furlanščine ter italijanščine: *garbón* (NP¹¹ *garbòn* = Coluber viridiflavus Lacep. var. *carbonarius* Gmel.; saettone, milordo), *golár* (NP *golár* = parte della veste intorno al collo; *golár od járme*, Černjeja) in iz nemščine: *grampír*, Njivica, Sedlišča, Zavarh, Podbardo (toda: *krempír*, Plestišča, *kampír*, Černjeja). Če ta g izgine tudi v furlanski tujki, npr. *lérja*, Bardo (toda *glérja*, Zavarh) NP *glèrie* = *ghiaia*, onemitev izpričuje starost izposojenke, ki se je torej udomačila pred prehodom $g > \gamma > \emptyset$.

Včasih opažamo protetični γ , izgovorjen z močno emfazo, tudi v vaseh, ki so ta glas že izgubile: to nam spet dovoljuje datirati pojav v času, preden je γ tu onemel: *ýóuca*, Njivica, *ýrób* (= rob), Plestišča, *ýomandís*, Brezje (*amandís*, Bardo, Zavarh < NP a madins).

V zvezi s prehodom $lj > j$, ki ga Ramovš bogato eksemplificira (dodam *hámej*, Černjeja, *Humulus lupulus* L.), bi se rad ustavil ob toponimu *Lubjána*, ki je skupen celotnemu ozemlju Nadiže, Tera in Rezije. Če se izvorni sklop *-blja-* pravilno spremeni v *-bja-*, bi pričakovali enako spremembo tudi v začetnem *lju-* > *-ju-*, torej pričakovali bi obliko **jubjána*, ki dejansko ne obstaja nikjer. Oblika *Lubjána* izhaja torej očitno iz **Lubljána* in ta je lahko nastala po disimilaciji $lj-lj > l-lj$ pred prehodom $lj > j$ na vsem območju, ki danes govori *Lubjána*. Enako očitno se mi zdi, da so prav ta narečja posredovala italijanščini to obliko kranjskega mesta.

Tersko narečje, kakor tudi mejni rezijansko in nadiško, je nadalje ohranilo visoko število oblik s pričami 2. psla. palatalizacije, ki so drugod redke in ki jih je knjižni jezik izločil: *drúzaa*, Ter, Brezje < *drúzeva*, Brezje, *mi drúzi* in *mi drúzje*, Černjeja, *bózmu*, Brezje; toda te priče so povsem odsotne iz samostalniške sklanjatve, ki je uvedla analogične oblike po imenovalniku.

Končno bom omenil, da se je od zgodovinske slike slovenskega konzonantizma najbolj oddaljila izgovarjava sičnikov, šumecev ter nebni in mehkončnih afrikat, in to predvsem na jugozahodnem obrobju: v tem je spet kazen vpliv furlanske in ben.-it. izgovarjave. V območju Tera je zatorej slišati pisano izgovarjavo sičnika *s*, in sicer od ostre sika-

¹¹ Kratico NP rabim za: Pirona, Carletti, Corgnali, *Il nuovo Pirona, vocabolario friulano*, anastatični ponatis edicije iz l. 1955, Viden 1977.

joče pripore, ki je lastna osrednji slovenščini, do ohlapnega izgovora, ki je tipičen za furlanščino in italijanske beneške govore; vsi ti glasovi premikajo nadalje mesto izgovarjave od mehkega proti trdemu nebu mimo koronalnega položaja, ki je sicer redek za slovenska narečja: *čáča*, Ter, > *káka*, Terska in Karnajska dolina, > *čáca*, prav tam (v pomenu »pater«, gl. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, str. 71 »čáča II«, in v pomenu NP *ciázze* = ramaiolo, gl. Bezljaj, op. cit. str. 71 »čáča III«). Vesten opis tega pojava je kaj redek v delih jezikoslovcev in bi verjetno prej zanimal specialiste za fonetiko.

MORFOLOGIJA. Čeprav ohranja morfoloģija terskega narečja znatne arhaizme, kakor je npr. aorist glagola *biti*, je vendar manj zanimiva od fonetike in leksike, zakaj v nji je prevladala težnja poenostavljati in posploševati po analogiji ter so izginile cele oblikovne kategorije. Tako je izginila dvojina, ki se je ohranila le v redkih okameninah, in tako je skoraj popolnoma izginil pogojnik, ki ga v splošni rabi najčešče zamenja tout cour indikativ: *si ti'ela ja sni'esti, če nisi biu paršou*, Njivica; pogojnik *bi* največkrat spremlja glagol *ti'eti* v izrazih kakor *ja bi ti'ey biti*, Bardo, *na bi ti'ela oščepáti*, Ter (rada bi ozdravila); izredno redka je prisotnost pogojnika v protazi in apodozi hipotetičnega stavka, kakor v tem besedilu, ki ga je zapisal Milko Matičetov v Teru l. 1940: *ko bi se umou, on bi téu...*

Sporen primer v terski (in rezijanski) morfoloģiji je primer prihodnjika; Ramovš mu posveča v *Dialektih* kratek stavek, ki je sprožil — in še sproža — omejujoče in zmotne razlage; stavek je ta: »Futur se tvori v Reziji in na Teru s pomočjo prezenta glagola *chóteti* in infinitiva: rez. *ja čdn te ubuít*; ter. *ču jítj*.«¹² Prevečkrat vsi citirajo ta stavek in prevečkrat sem ga še sam citiral, da nisem potem sploh slišal ne v Reziji ne v Teru drugega prihodnjika, onega namreč, ki ga tvorijo s pomožnikom *biti*. Toda o njem je bil pisal že Arturo Cronia,¹³ ki je sicer citiral primere *ja čdn bełę brūman, ti čěš stortę* (sarò buono, tu farai), a je takoj dodal: »Glede njegove uporabe (to je uporabe futura s *čdn*, Op. P. M) bi rad poudaril, da je ta še zelo močna v nekaterih krajih, tako npr. v občini Bardo, medtem ko drugje, npr. v Černjeji, živi ob perifrastičnem futuru z *bōn* (za *bom*), ki ga je že De Courtenay okoli 1870 zapisal in ki ga je danes vedno bolj slišati, predvsem ko hoče izražati v času determinirano dejanje in je zato podoben kakemu hipotetičnemu futuru.« Za Cronio je prihodnjik s pomožnikom *čdn, ču* »nedvomno« »un carat-

¹² Op. cit. ad 1, str. 35 ad 5.

¹³ Arturo Cronia, *Contributi alla dialettologia slovena*, v: Slavistična revija III/5—4, 1950, str. 321 sll.

teristico esito di un tipo di strati (substrati o adstrati) čakavi o serbo-croati«.

Prihodnjiku sem se posvetil preteklega septembra in sem prav tako v Reziji kakor v Teru ugotovil odlično zdravje in srečno sožitje obeh oblik, one s pomožnikom *ćon* ter nedoločnikom in one s pomožnikom *bon* ter opisnim deležnikom, torej: *ja ćun vđate*, Njivica, Podbardo : *ja bon vđeu*, Njivica, Podbardo; in da citiram samo še primere z zanemarjenim prihodnjikom z *bon*: *buoš píu, tu ku bȑ sȑ meretđu* (to, kar bo zaslužil), *će nã bȑ vėnca bužiȑa* (če bo laž večja, močnejša), *naj bđ še tuó, ti ne boš vėndu* (ti ne boš gnal ven, to je na pašo), Ter, Podbardo. Dvojni prihodnjik pozna vsaj vsa zahodna polovica terskega območja brez druge razlike mimo različne vloge obeh oblik: prihodnjik s *ćon* izraža namero, oni z *bon* ugotavlja dejstvo; med njima je torej točno ista razlika kakor med obela futuroma v angleščini. Prihodnjik s *ćon* je pravi future of willingness, futur z *bon* pa pravi simple future. V rabi je najmočnejše zastopan prihodnjik s *ćon*: če naj označim razmerje med obema oblikama zgolj na podlagi spomina, bi to razmerje lahko označil z 9 : 1 v korist prihodnjika s *ćon*.

Toda to ni čakavizem. Prihodnjik s *ćon* se po Ramovšu širi z obeh citiranih območij tudi na ozemlje drugih dialektov v zgornji dolini Soče.¹⁴ Očitno imamo v tem primeru opraviti s praslovansko dediščino, ki jo je slovenščina ohranila le na svojem severo-zahodnem ozemlju: in to ozemlje je preobsežno, da bi si pojav mogli razlagati kot čakavizem; sploh pa je vse domnevne čakavizme v teh dialektih zelo težko dokazati. Zanimivo bi bilo analizirati rabo prihodnjika (prihodnjikov) in sožitje obeh oblik s *ćon* in *bon* na širšem ozemlju, ki bi obseglo vse obsoške, briški in kraške dialekte, ter bi verjetno ugotovili presenetljive rezultate.

AKCENTOLOGIJA. Tersko akcentologijo je obširno obravnaval Ramovš. V sami Terski dolini je še slišati pogostoma oblike z dvojnimi naglaševanjem tipa *žėnã*, vendar imam vtis, da se to dvojno naglaševanje redči zemljepisno in na individualni ravni: to je morebiti znamenje, da se prehod *ženã* > *žėna* tudi tu počasi končuje, čeprav z zamudo nekaj stoletij po osrednji slovenščini. Vendar moramo ta pojav še natančneje preučevati, da bomo o tem gotovi.

SINTAKSA. Na tem mestu ne bom govoril o nji, saj sem nekaj podatkov o nji že objavil nekaj let tega.¹⁵ Rajši se bom ustavil ob LEKSIKI, za katero trenutno razpolagam z večjim številom podatkov.

¹⁴ Op. cit. ad 1, str. 80 ad 16.

¹⁵ Op. cit. ad 4, str. 57.

Med vidnejšimi značilnostmi terskega narečja moramo omeniti številne arhaizme, kar je sploh značilno za obrobne dialekte: med slovenskimi narečji so najbogatejša z arhaizmi prav severozahodna, in sicer ziljsko, rezijansko in tersko. Med arhaizmi, ki jih navaja Ramovš, so nekateri dokončno izginili iz vsake terske govornice že dolgo pred objavo *Dialektov*¹ (npr. števniki *dvarédi*), drugi so izginili pozneje. Za daljši seznam teh arhaizmov se sklicujem na študijo, ki sem jo že omenil.⁴ Zdaj bi rad le opozoril na to, da so nekateri terski arhaizmi pravi praslovanski relikti, ki so se ohranili le v tem narečju; za zgodovinski dokaz o njihovi uporabi drugje se moramo obračati na starocerkvenoslovansko literaturo.

Tak je glagol *obr'esti, ja e obr'écen*, zelo pogosten v vsakdanji rabi v vseh vaseh Terske doline, Karnajske doline in Černjeje, medtem ko ga je drugje zamenjala nemška izposojenka *ušáfati*; tak je tudi prislov *uód*, ki sem ga pogostoma slišal na Njivici, v Bardu in Zavarhu, kjer živi v alternaciji s furlansko izposojenko *adóre* brez vsake pomenske razlike: *uód* nadomešča tu torej običajno slovensko obliko, ki je tudi prisotna v terskem narečju kot *zuóda*, Ter, *zuódaj*, Vizont; medtem ko slednja izhaja iz zveze *sō + goda*, izhaja prva očitno iz zveze *vō + godō*.

Zdaj pa naj namesto navajanja drugih arhaizmov in posebnosti s slovenskega leksikalnega fonda (to sem sicer že storil v številnih doslejšnjih publikacijah)¹⁶ rajši spregovorim o furlanskem besednem adstratu.

Začel bom z nekaterimi statističnimi podatki, ki jih bom pozneje lahko še izpopolnil, saj morajo biti pri trenutnem stadiju raziskovanja le malo zanesljivi. Toda menim, da je vredno poskusiti. Pri 3500 analiziranih besedah je slovenski leksikalni fond prisoten s 1065 izvirnimi besedami in še kakimi tisoč izpeljankami, kar predstavlja v celoti približno 60 %: že iz te ugotovitve izhaja, da imamo opraviti s številnimi besednimi družinami iz iste osnove. Furlanski adstrat (v katerega sem štel tudi vse beneško-italijanske ter italijanske besede, ki jih je terskemu dialektu po vsi priliki posredovala furlanščina) obsega 815 izvirnih besednih enot in še kakih sto izpeljanek za celotnih približno 27 %: ugotovimo lahko ogromno število furlanskih besed v terskem narečju (če pa prezremo izpeljanke in se ozremo zgolj na izvorne besede, se razmerje spremeni v 57 : 43 % v korist slovenskih besed), vendar furlanske besede

¹⁶ Poleg op. cit. ad 4 glej še: *Pomenoslovní paberki iz zgornje Terske doline*, v: JiS 1969/70, 2/3; *Sprehod skozi tersko besedišče*, v: JiS 1970/71, str. 80–81, 259–260; *Staro in novo gradivo za terska krajevna imena*, v: JiS 1970/71, str. 145–155 in 186–189; *Tersko narečje*, Trst 1972; *Žive besede v naših narečjih*, v: Mladika, Trst 1979.

v veliki večini niso utegnile roditi številne besedne družine: to je znamenje, da je večina furlanskih izposojenk mladega datuma in da raste z geometrično progresijo v teku časa. Analiza jezikoslovnih dejstev bo te ugotovitve le podprla. Nemški adstrat, ki je v veliki večini slovenskih narečij izredno številen, je v Teru — kakor tudi v Reziji — malenkosten: 56 besed na 3500 pomeni komaj 1,6 %. Italijanski adstrat, za katerega lahko izključimo furlansko posredovanje, zadeva v glavnem sodobno birokratsko in tehnično izrazje ter se bliža 2 %, medtem ko je latinski adstrat prisoten z nekaj enotami, ki nimajo nobene statistične teže. Ostane okoli 200 enot, ki jih moram še analizirati, da jim ugotovim izvor.

Kljub relativni vrednosti podatkov (metodična nabirka besed zadeva le nekaj krajev in je v nekaterih sektorjih — fitonimi, zoonimi, antroponimi — zelo pomanjkljiva) mislim, da nam ti podatki le posredujejo dovolj zanimivo sliko o dejanskem stanju terske leksike in prispevku tujih adstratov.

Več kot statistika nam pove analiza posameznih jezikovnih pojavov: ta analiza nam bo vsekakor pokazala kompleksnost, ki jo je zelo težko reducirati na statistični podatek.

Prva ugotovitev zadeva razvejanost in bogastvo leksike v tem narečju, po kateri odgovarja kakemu predmetu ali pojmu pogostoma veliko število izrazov. V primerih, kjer manjka izvirna slovenska beseda, smo priča pravi invaziji furlanskih in/ali nemških besed, tako da izginulo slovensko besedo nadomeščajo po 3, 4 ali 5 izposojenk. Soba v nadstropju hiše je *címer* v Prosnidu, *kámra* prav tako v Prosnidu (slednja beseda je prisotna v velikem številu slov. narečij!), medtem ko je v vaseh v sami Terski dolini ter v Černjeji običajno *solár* in v omejenih primerih tudi *cámara* in *štáncja*. Lahko citiram številne take primere, ko imamo na severovzhodnem robu nemške izposojenke in od središča proti jugozahodu v naraščajočem številu furlanske: *brítuh* v Brezjah, toda *simitéri*, rod. *simitériha* na Njivici, *simití'eri* v Černjeji, *semetí'erih* v Teru, *cimitérih* v Zavarhu in celo kontaminirano obliko *smértéřeh* v Plestiščih, pri kateri se furlanska beseda očitno naslanja na slov. besedo *smrt*. Ali: *cájt* v Brezjah in Subidu; *tímp* v Terski, Karnajski dolini in Černjeji; toda *cájt* je v Brezjah samo kronološki čas, medtem ko je metereološko vreme vedno *vrí'eme*; drugje pa je *tímp* eno in drugo. Ob številnih primerih te vrste imamo tudi nekaj primerov, ki pokažejo na obratno razporeditev izposojenk: v Bardu *cvekíć* iz nemščine in v Zavarhu, nekoliko bolj proti jugu izvirna slovenska beseda *ždrebić* sta kalk za beneško-italijansko »chiodino« za *Armillariella mellea* (Vahl ex Fr.), slov. *što-*

rovka. Prepletanje izposojenk, kalkov in izvirnih izrazov ni toliko posledica zakonitih teženj kakor rajši sad fantastičnih in bogatih lokalnih situacij.

To bogastvo zadeva pogostoma samo izvorno slovensko leksiko s prisotnostjo številnih sinonimov; naj citiram en sam primer: poleg že omenjenega glagola *ékati*, Njivica, 'brbotati' imamo na sami Njivici še besedo *blondeáti*, ki jo lahko izvajamo iz **blōd-* > slov. *blódi* 'govoriti nesmiselno'; in *barbustáti*, ki se s črnjejsko besedo *barbotáti* navezuje naravnost na osrednjo slovensko besedo onomatopejskega izvora *brbotáti*.

Furlanski leksikalni fond je prešel v vsa področja življenja in jezika na terskem območju. Socialni in gospodarski razlogi nam dajejo razumeti, da je najprej in v največji meri prešlo iz furlanščine v tersko narečje izrazje poklicev in obrti ter vse izrazje, ki je potrebno pri trgovskih izmenjavah (števniki, merske enote ipd.), medtem ko se je najlepše ohranjalo izvorno poljedelsko izrazje. Toda tudi to osnovno spoznanje pozna zelo številne izjeme.

Kakor nam fonetične spremembe omogočajo datiranje izposojenk, tako lahko na podlagi določenih dejstev orišemo celó socialno zgodovino Terskega območja. Izraz *couçina*, Njivica, NP *cialzine*, *cialcine* 'apno' nam s prehodom *l > ʎ* kaže, da je izposojenka prešla v terski dialekt pred 16. stoletjem; *toučina*, Subid, nam kaže, da se je izposojenka že tedaj razširila na precej obsežno ozemlje (začetni *t* je lahko znamenje kontaminacije z glagolom *tóučī*).

Pri zidarskem izrazju je podoben tudi primer besede *bokón*, NP *balcôn* v pomenu »okno«: v vaseh na dnu Terske doline in na desnem bregu je gotovo stara izposojenka, toda v Bardu in Zavarhu je menda iz dolinskih vasi prodrla pred kratkim, če se štiridesetletniki spominjajo, da so stari še po ti vojski rabili besedo *oknó*, ki velja sicer tudi na Njivici še vedno za arhaičen izraz; v Brezjah in v vsem vzhodnem delu terske dialektalne aree pa je slednja edina uporabljana oblika. Prosnid pozna obliki *ʎoknó*, *ókno*.

Poleg številnih drugih izposojenk, ki nam dokazujejo, da je izrazje poklicev in obrti prešlo iz furlanščine v terski dialekt že zelo zgodaj, nam tudi nekatere izposojenke v kmečkih izrazih kažejo, da so se udomačile v enako zgodnjem času, čeprav — ponavljam — je kmečko izrazje pretežno slovensko. Besedo *bòuc*, Njivica, Zavarh, je iz furlanske besede NP *bólz* 'porca tronca, più corta delle altre', to je najkrajša brazda na trapezoidalni njivi (iz te furlanske besede izvaja Giovanni Frau številne furlanske toponime *Bolzêl*, *Polzêl* in morda tudi *Bolzano* pri Vidnu, ki je

komaj kakih 10 km oddaljen od jugozahodne meje terskega jezikovnega območja).¹⁷

Nadaljnje znamenje starosti v furlanskem adstratu kažejo one furlanske izposojenke, ki so se opremile s slovenskimi obrazili: in tu lahko citiram kar isti primer v obliki *zbòuc*, sestavljen s slovenskim predlogom *z/s* in isto furlansko izposojenko *bólz* > *bòuc*, kakor sem to besedo zapisal v Bardu, kjer je oblika *bòuc* povsem neznana. Citiram še *zariúnjak*, Njivica in Bardo, *zariúnjak*, Zavarh, 'il primo solco del campo, scavato col badile lungo la striscia d'erba', to je »prva brazda na (gorski) njivi, narejena z lopato ob travnatem robu«, sinonim v Zavarhu *páruí konàc*, ki je sestavljen s slovenskim predlogom *za* in pripono *-njak* ter s furlanskim samostalnikom NP *rìve* = mejni travnat rob, *rìva*, Njivica, *rìva*, Černjeja. Toda v protitež ti ugotovitvi je treba takoj pristaviti, da pomeni *rìva* v Bardu zgolj rečni breg, medtem ko je tu prva brazda *urát*. Na Njivici pomen nadalje *rìva* še travnat pas med dvema vrstama trte.

Kar zadeva furlanske izposojenke iz liturgične terminologije — od imen za cerkvene praznike do predmetov itd. — je lahko ugotoviti, da so prešle v tersko narečje skozi zelo dolgo dobo. Ne bom se ustavil pri latinskem substratu ali adstratu, ki je lasten celotnemu slovenskemu jezikovnemu ozemlju in za katerega je treba misliti najprej na oglejski vpliv, od koder je poteklo prvo pokristjanjevanje Slovencev, pač pa bom le omenil, da so cerkvene izposojenke prehajale v tersko narečje sicer več stoletij, da pa so masovno vdrle vanj komaj v drugi polovici prejšnjega stoletja in v tem stoletju, to je v času, ko je vsaj zahodna polovica terskega območja ostala brez domačih dušnih pastirjev; v zvezi s tem opozarjam na ljudske molitve, ki sem jih zapisal l. 1967 v Sedliščih od barske informatorke; te vsebujejo največji odstotek romanskih izposojenk, in sicer prav italijanskih cerkvenih tujk.¹⁸ To je znamenje široke raznarodovalne politike, ki jo je v zadnjem stoletju izvajala cerkev med slovenskimi Benečani.

Številne furlanske izposojenke so se v terskem dialektu prilagodile fonetiki in morfologiji, ki sta tipični za ta dialekt. Zato lahko mislimo, da ni med najmlajšimi izposojenka (*a*)*komodáti*, Ter, Brezja, NP *comedá*, *comodá* 'popravljati', naslonjeno na it. *accomodare*; in to zaradi izpeljank (*a*)*komodáuat*, *komodáuc*, Ter. Toda izposojenke iz it. tehnične terminologije, prilagojene dialektu, kakršna je *telefonáti*, v rabi povsod, je očitno zelo mlada.

¹⁷ Giovanni Frau, *Dizionario toponomastico Friuli Venezia Giulia*, Trst 1978.

¹⁸ Pavle Merku, *Ljudsko izročilo v Terski dolini*, Zaliv 1967, str. 137 sll.

Najmlajša je uporaba furlanskih tujk, ne da bi jih kakor koli prilagodili. Za te tujke pa je značilno, da živijo po vsem terskem območju ob pristnih slovenskih besedah: tako je slišati *adóre* ob *uód*, *zuóda*, *bòšk* ob *hósta* v Terski dolini v istih vaseh in v istih ustih, celo v istem stavku. In tako tudi *bujáča* in *paúča*: v slednjem primeru imamo opraviti celo z isto besedo furlanskega ali it.-ben. izvora, toda prva oblika je mlada tujka, medtem ko je druga starejša izposojenka, ki jo najdemo v velikem številu slov. dialektov ter v knjižnem jeziku (pogača).

V drugih primerih določajo sožitje furlanske izposojenke in izvirne slovenske besede na terskem območju zelo jasne izoglose: tako *bedój* = *Betula alba* L. v Černjeji in *cmíka* na Njivici, v Bardu in Sedliščih; *ála* pri plugu v Černjeji in *lopáta* v Terski dolini itn.

Upam, da sem s temi nekaj primeri in podatki pokazal, da je vredno še natančneje analizirati to narečje, saj imamo opraviti z enim prereditim narečjem v vsi Evropi, ki ni poznalo doslej nobenega akulturacijskega vpliva s strani nacionalnega jezika in je zato ohranilo zanimivo stanje, ki ga pri drugih slov. narečjih — z edino izjemo rezijanskega — ne moremo več ugotoviti. Skromna akulturacija je v tersko narečje prinašala romanske, predvsem furlanske izposojenke in tujke, ki nam dajejo spet možnost natančneje preučevati izposojanje na slovansko-romanski meji.

RIASSUNTO

Il dialetto sloveno dell'alta Valle del Torre è stato studiato e definito da Fran Ramovš in base alle ricerche compiute nel 1873 e nel 1901 da J. Baudouin de Courtenay, per cui la sua analisi rispecchia lo stato di quel dialetto alla fine del secolo scorso; pure i linguisti italiani l'hanno accolta e rispettata, pur facendo rilevare che si tratta del dialetto sloveno più labile di fronte alle influenze friulane.

L'analisi di 3500 vocaboli tratti da raccolte etnografiche dal 1940 in poi e da una capillare ricerca, anche se ancora incompleta, su tutto il territorio nel quale si parla il dialetto del Torre, consente di aggiornarne la conoscenza e di appurarne l'evoluzione subita in questo secolo; uno studio diacronico approfondito potrà essere compiuto soltanto dopo la pubblicazione del materiale manoscritto del Baudouin de Courtenay conservato presso l'Accademia scientifica di Leningrado.

I dati nuovi segnalati riguardano il carattere di fluttuazione locale e individuale che investe soprattutto il vocalismo e il consonantismo; il comportamento di alcuni suoni in voci friulane ci consente di datare l'epoca del prestito e spesso ci offre materiale di studio per tracciare una vera e propria storia sociale del territorio. La morfologia ha subito profonde trasformazioni perdendo del tutto alcune categorie, ma conservando allo stesso tempo un doppio futuro con le

stesse caratteristiche del doppio futuro inglese: il futuro con l'ausiliare *con* è un future of willingness, quello con l'ausiliare *bon* è un simple future. Il primo è esteso a un'area troppo vasta per spiegarlo con un ipotetico influsso čakavo, peraltro indimostrabile, bensì va considerato come un relitto veteroslavo.

L'alto numero di relitti e arcaismi nel vocabolario e la loro collocazione geografica, comparato con la distribuzione di antichi e recenti prestiti dal friulano e da altre lingue, rende evidente la complessità delle ragioni che hanno consentito ai primi di sopravvivere e ai secondi di estendersi.

L'assenza in questa zona di forze e influenze acculturatrici fino a tempi recenti rende questo dialetto estremamente interessante per svolgere ulteriori studi e ci dà la possibilità meglio di ogni altra zona per studiare gli scambi linguistici al confine slavo-romanzo.

NASILJE V IGRAH DUŠANA JOVANOVIĆA

V vseh dosedanjih dramskih besedilih Dušana Jovanovića izstopa motiv nasilja kot temeljno gibalno njegove dramaturgije. Ta motiv, ki je sprva uokvirjen v antidramske oblike, dobiva v novejših besedilih socialno ter zgodovinsko bolj določeno ozadje. Vzporeden razvoj doživlja tudi Jovanovićevev 'mali človek': najprej anonimen in zgolj tipološko označen, pozneje čedalje bolj individualiziran, vselej pa nemočna žrtev nasilja oblastniških sistemov. Nasilje in manipulacija kot vseobvladujoča načela v Jovanovićevev pogledu na današnji svet pogojujeta specifične dramske odnose, psihologijo in jezik.

In all the plays written by Dušan Jovanović so far the motif of violence emerges as a basic agent of his dramatic technique. Initially this motif appeared in the schematic forms of the theatre of the absurd, whereas in the more recent texts it has been embedded in a more closely defined social and historic context. Jovanović's protagonists have undergone a parallel development. At the beginning the 'ordinary man' is anonymous and typed while in later plays he acquires more concrete and individualized traits. However, he remains a manipulated, helpless victim of violence exercised by oppressive social systems. Violence and manipulation which pervade Jovanović's view of the modern world entail specific relations, psychology and language.

Vsako novo dramsko delo Dušana Jovanovića doživlja živahne, večkrat tudi nasprotujoče in celo polemične odmeve v slovenski, čedalje bolj pa tudi v jugoslovanski gledališki javnosti. To vzbuja misel, da avtor s problemi, ki jih obravnava in z dramaturškimi ter stilističnimi prijemi, ki jih pri tem razvija, zadeva v neka živa in boleča območja našega sodobnega življenja in zavesti.

Prvi dramski tekst *Predstave* ne bo je Jovanović objavil v začetku šestdesetih let v *Perspektivah*. Po tem poskusu z igro je prevladovala proza, objavljala pa jo je v *Perspektivah* in *Tribuni*. Teksti so kratki in jezik, ki ga v njih uporablja, že kaže neke značilnosti, ki so se proti koncu šestdesetih let in v sedemdesetih utrdile v njegovih igrah. Po letu 1969, ko je objavil svoj najdaljši prozni tekst *Don Juan na psu ali Zdrav duh v zdravem telesu*, je prozo opustil in se posvetil dramatik. Ta premik verjetno ni naključen: pisec si je izbral za drugi študij režijo. V drugi igri *Norci* bi že lahko ugotavljali vplive avtorjeve praktične gledališke izkušnje. Ta je bržkone prisotna tudi v Jovanovićevev kasnejših gledaliških delih. Sledi scenarij za gledališko uprizoritev *Pupilija*, *papa Pupilo* in *pa Pupilčki*, ki se je zgledoval po happeningu in teatru krutosti. Dramaturgijo 'bulvarke' je uporabil v besedilu *Znamke*, nakar še *Emilija*. V tem času se je pričel poskušati z novim medijem, televizijo. Rezultat je bila televizijska igra za dva igralca *Avtostop*.

Teme svojih iger je Jovanović izbiral tudi iz vsakdanjih kulturnih in političnih dogodkov in tako je ob krizi v SNG Drami nastal tekst *Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka*. Za komedijo *Življenje podeželskih plejbojev po II. svetovni vojni* se je odločil po dogovoru s Stalinim slovenskim gledališčem v Trstu.¹ Pri tem je travestiral *commedio dell'arte*. Leta 1975 je v Slovenskem mladinskem gledališču v Ljubljani zrežiral svojo igro *Žrtve mode bum bum*, ki je zaradi odstopanj od tradicije v obravnavanju vojne naletela na nasprotujoče si odzive pri publiki. Sobota popoldan je naslov Jovanovićeve druge televizijske igre in temo le-te je uporabil tudi v drami *Generacije*. Zadnja igra, ki jo je napisal, *Osvoboditev Skopja*, je bila uprizorjena malone v vseh jugoslovanskih kulturnih središčih. Ob tem je treba povedati, da so kritiki z eno samo izjemo priznali tekstu nesporno vrednost.

V primerjavi s prozo je dramatika za Jovanovića prav gotovo značilnejša in pomembnejša, zato bom obravnavala le gledališke igre in ob njih najpogostejše motive, ki se v teh tekstih pojavljajo. V tekstu *Predstave* ne bo naletimo na jasno zarisan motiv nasilja in ga lahko zasledujemo v vseh naslednjih Jovanovićevih igrah. Ob teh gledaliških delih se poraja problem, kako se to nasilje manifestira in do kakšne razsežnosti in globin se razraste ter kakšne vrste je. Katere strukture so pri tem prizadete, se prvič jasneje pokaže v igri *Norci*, in na to vprašanje moramo biti pozorni tudi pri kronološko kasnejših dramskih tekstih. Ker govorimo o igrah, se pravi o dramah v najširšem smislu besede, se seveda vprašujemo po nosilcih dramskega dogajanja in njihovi karakterizaciji. Zanimivo bi bilo tudi ugotoviti, čemu sledi dramska zgradba.

Pri obravnavanju Jovanovićeve dramatike ni mogoče prezreti jezikovnih značilnosti njegovega pisanja. Zato skušam ob vsakem tekstu ugotoviti, kako motiv nasilja deformira jezikovno izražanje Jovanovićevih dramskih oseb.

Igra *Predstave ne bo* v dveh delih je bila prvič objavljena v *Perspektivah*, letnik 1963/64, in na odru ni bila uprizorjena.

Jovanović je v svojo prvo igro vključil šest oseb, ki se imenujejo X, Y, Statist 1 in 2, Starka ter N, in jih postavil na obalo majhnega morskega mesta. X in Y sta označena kot navadni oziroma nenavadni človek, N pa je zvezan človek, ki ves čas predstave leži nekje na sredi prizo-

¹ T. Peršak, *Pogovori z režiserji*, Knjižnica MGL, zv. 77, Ljubljana 1978, str. 207.

rišča. Osebe ne predstavljajo individualiziranih značajev, temveč nastopajo le kot abstraktni nosilci dogajanja.

Y je nenavaden človek, nasprotnik norm in vsega ustaljenega, v nekem smislu celo heretik, ki verbalno napada X-a, navadnega človeka. Ta na videz mirno prenaša Y-ove izzive in je predstavnik tistih, ki so si utrdili oblast z revolucijo in zdaj želijo uživati mir »z rekami ljudi, ki ljubijo odprte, svetle, vsem znane označene poti in ceste.«² Ostale osebe zapolnjujejo prostor med obema omenjenima skrajnostma, za vsako pa je značilna kakšna lastnost, ki jo najdemo pri 'malih ljudeh'. Le-ti so lahko kot Statist 1, skušajo se izključiti iz 'velikih' dogajanj, so nedejavni in neinventivni, »hodijo svojo pot, stopicajo sem ter tja s prprtimi očmi«. V skrajnem primeru le obnavljajo dejanja protagonistov, želijo »namesto njih loviti ribe«. Ali pa so kot statist 2, predstavniki tistih, ki v akcijah drugih zaslutijo priložnost za uresničitev svojih skritih stremuških ambicij.

X in Y ubesedujeta različni gledanji na svet, zato med njima pride do konfliktnih situacij. Te so izrazite že na začetku igre in so za oba protagonista zelo značilne: Y namreč noče igrati predstave, ki ima tekst že napisan, X pa pri njej trmasto vztraja. Ta temeljni nesporazum je osnovno gibalno igranje in protagonista vsak po svoje skušata prisiliti drug drugega, da bi igrala 'po pravilih', kakršna sta določila prvi oziroma drugi. Nobeden od njiju noče odstopiti od svojih načel, zato govorita drug mimo drugega. Le kadar se izzoveta, najdeta skupen jezik nasilje, ki pa ju spet postavi na nasprotna bregova.

V začetku vodi igro Y, izziva X-a, gledalce in soigralce, zato se nastopajoče osebe ves čas branijo. Med predstavo pa se ton igre zresni, situacija se obrne. X prične zasliševati Y-a, le-ta pa se brani z X-ovimi besedami iz prvega dejanja. Tedaj postane X-ova konfekcionirana opredelitev že očitna, zato ima na svoji strani tudi vse preostale igralce. Ti so sicer iz igre izključeni in govorijo le, kadar so izzvani. Takrat se bolj ali manj plaho prilagajajo tistemu, za katerega se jim zdi, da je v danem hipu v boljšem položaju.

V igri gre za soočenje dveh izključujočih se ideoloških pozicij. X je podaljšek in izvrševalec oblasti, zato ne priznava ničesar, kar ni utrjeno in utečeno. Y pa nasprotuje vsemu, kar utemeljuje X-a, je revolucionar in provokator, ki bi rad »do končnih rezultatov po neznani bližnjici«, zato je zanj X, ki noče po tej poti, 'lutka' v rokah drugih.

² Citate iz obravnavanih besedil D. Jovanovića zaznamujejo narekovaji, a v opombah ne bodo posebej označeni.

Y pa je za X-a lažnivec, razbijač in norec, ki »s predvajanjem svojega programa ustvarja paniko med ljudmi«. Tega pa mirni in vdani ljudje, ki jih poseblja Starka, nočejo. Y je že vnaprej določen za propad, ker se ne more prepustiti »brezglavemu drvenju množice«. Njegov zlom se prične takrat, ko ugotovi, da njegova bližnjica »pelje k istim končnim rezultatom«. Pristal bi torej na istih pozicijah kot navaden človek, zato se po prvem napadu, ki ga doživi po tem spoznanju, umakne.

'Predstava' ukinja mejo med igro in resničnostjo.³ Igro dobi tisti igralec, ki na svojo stran pridobi molčečo večino. To pa je misel, ki jo je Jovanović radikaliziral v svoji naslednji igri *Norci*.

Jezik Predstave ne bo je blizu pogovornemu, čeprav je pisan v zborni slovenščini. Za Jovanovičev dialog v tej igri so značilni kratki, lakonični stavki. Po obliki ter včasih tudi po vsebini spominjajo na Becketta in na njegovo tako imenovano antidramo *Čakajoč na Godota*, ki je v času nastanka te igre že odmevala v slovenskem gledališkem prostoru. Vendar pa lahko v najzgodnejši Jovanovičevi igri zasledimo tipiko jezika, ki je sposoben pristno registrirati najbolj banalne in nasilne pojave ter občutja ljudi, ki zmorejo samo reproducirati tuje misli, svoje pa raje prepustijo v upravljanje drugim. Kadar so zaradi okoliščin prisiljeni v ta jezik vnašati svoja čustva, morajo zaradi svoje izpraznjenosti poseči po Cankarjevi stavi besed ali pa ga kar enostavno citirajo.

Jezik izgublja svojo moč, svoj smisel, ljudje samo še avtomatično ponavljajo že znane obrazce. Jovanović ponazori nemoč besede in akcije z N-om, ki je zvezan in nem ves čas predstave, v zaključku zadnjega dejanja pa ostane sam sredi praznega odra.

Igra *Norci*, s podnaslovom *Zgodovinska igra 63*, je bila prvič objavljena v *Problemih* 1968, in spada po času svojega nastanka v obdobje *Perspektiv*. Pred objavo v *Problemih* jo je avtor večkrat predelal,⁴ odrska praiizvedba pa je bila v Slovenskem ljudskem gledališču v Celju oktobra 1971. Leta 1972 je založba Obzorja izdala igro tudi v knjižni obliki.

V *Norcih* nastopa večje število oseb, ki se grupirajo po skupinah. 'Glavni vlogi' imata skupina študentov, ki jo sestavljajo Duks, Tine, Mirko, Zorči in Vojko, ter skupina norcev, ki je označena s številkami od ena do pet. Tudi ostale nastopajoče osebe so označene zelo splošno (Prvi

³ A. Inkret, *Spremna beseda v knjigi Don Juan na psu ali Zdrav duh v zdravem telesu*. Založba Obzorja Maribor, 1969, str. 118.

⁴ A. Inkret, *Revolucija na odru*, Delo, 12. 10. 1971.

brivec, Drugi brivec, Gospodar, Debela, Druga, Karel, Učitelj, Janezek). Spet gre za tipsko opredelitev nosilcev dogajanja.

V prvih prizorih teksta se razkrije igriva narava študentov. Zanje je vse »ec, mec, bec, vse je samo hec!« Vendar pa so taki le do tedaj, ko jih revolucionarna skupina norcev s silo pošlje na barikade v boj »zoper meščansko moralo, zoper cenzuro tiska, govora, umetnosti, zoper...« Študentje so pahnjeni v situacijo, ki je sami niso hoteli, boriti se morajo za cilje, ki jim niso lastni, postali so žrtve neke skupine, o kateri pravzaprav ne vedo ničesar. Vendar se odločijo za revolucijo, in ker se gredo revolucijo ta hip samo tisti, ki imajo svoj glavni štab v brivnici, gredo z njimi.

Skupina norcev je opisana kot grupa revolucionarjev, ki je ustanovila svojo frakcijo, ker se ne strinja s politiko vladajočih. S prisilo hoče na svojo stran pridobiti čim več ljudi, ne da bi izbirala načine in sredstva za doseg svojega cilja. Njihov moto je: »kdor ni z nami, je proti nam«. To je zadosti prepričljiv stavek, da se poženejo v boj tudi tisti, ki »niso garali petnajst let za novo revolucijo«. Revolucionarna skupina, ki naj bi svet spremenila, očistila navlake, se že spreminja v sistem oblasti, ki ljudi ne osvobaja, ampak si jih spet podreja.

Preostale osebe v igri so tisti ljudje, ki so nemočno vkleščeni v nasilje oblasti. Nadnje so planili revolucionarji, uničili so jim »domove, vzeli dušni mir, pomazali njihove zidove z gesli in krvjo in potem pustili vse skupaj. Kaj ste hoteli imeti od nas in kaj ste nam dali?« se sprašuje Karel, ko Glas iz zvočnika označi to revolucijo za »državni udar, ki ga je izvedla skupina nevarnih maniakov, ki so včeraj ob peti uri trideset minut zbežali s klinike za duševne bolezni v Spodnjem logu«. Ti mali ljudje so nesrečne žrtve kakršnegakoli sistema, ki človeka iz subjekta spreminja v objekt. Najprej jih norci prisilijo, da se pridružijo revoluciji, nato pa jih Glas iz zvočnika, ki je glas 'prave' oblasti, obtoži, da so s to »avanturo pokazali osebno nezrelost in absolutno pomanjkanje socialistične družbene zavesti«. Ogoljufani so torej dvakrat.

Nevidna oblast, ki samovoljno manipulira z ljudmi, je vzvišena in ljudstvu odtujena, brezosebno prisotna samo z Glasom iz zvočnika in z oddaljenim Govornikom. Po uspešni vnovični vzpostavitvi sistema zagotovi svojemu ljudstvu varnost in red tako, da bo zanj uredila 'univerzalne zapore'. Tam bo življenje delovnih ljudi regulirano, »skrb za družino, dom in druge vsakdanjosti« bo ukinjena, in čez čas bo oblast v brezdušen funkcionalizem družbe nemara tudi vključila novo skupino 'norcev'.

Človek ne more razmisliti o sebi in se sporazumeti z najbližjimi. Neke sile so se pričele polasčati človekove intime in jo relativizirajo, vsi predeli življenja in delovanja so vse bolj podvrženi absurdnim igram.⁵ Človek lahko najde svojo notranjo svobodo le še v smrti, v samomoru. To storita Mirko in Tine, prvi se na barikadah ustrelil sam, drugega ustrelil prijatelj Zorči zaradi Tinetovega namernega izzivanja. Njuno dejanje izvira iz spoznanja, da je oblast izpostavila ljudi, da bi zavarovala sama sebe. Njun samomor je analogen samomorilski revolucionarni akciji norcev.

Tudi v tej igri je Jovanović uporabil jezik, ki kaže pogovorne značilnosti in je pisan v zborni obliki. Ljudje se pogovarjajo o puhlih, vsakdanjih stvareh in besede so le še izrabljene prisposobe za nekaj, kar je bilo mogoče včasih pristno. Spet se pojavljajo Cankarjevi stavki in v tem kontekstu učinkujejo kot izzivalna demitizacija neke zgodovinske in družbene situacije. V zaključni sekvenci Duks, ki ga vodijo v zapor, preroško napove, da bo roka malega Janeza, ki se je 'očitno izgubil', »kovala svet«. Le-ta nato »stopi do sredine, se vrti v krogu, ozira, obstane, sede na tla, zajoka«.

Igra *Znamke, nakar še Emilija* je bila napisana 1968. leta, objavljena pa avgusta 1969 v *Problemih* ter prvič uprizorjena v Mali Drami oktobra 1969. V knjižni obliki je izšla leta 1970 pri založbi Obzorja v Mariboru.

Oseb je ravno prav, piše na začetku Jovanović. Filatelist, Možakar, Albert in Emilija, »igra pa se dogaja na kraju samem, najraje v različnem meščanskem salonu, polnem dragocenih predmetov, lahko pa tudi drugje, o, tudi drugje«.

Predstava pripoveduje o neki mašineriji skrivnih agentur, v katero so vpleteni vsi predmeti te igre od znamk do Emilije, vse reči in vse osebe, človeške lutke.⁶

Možakar hoče prevarati Filatelista ter se polastiti njegovih znamk v zameno za Emilijo, Filatelist pa izsiljuje Možakarja z znamkami, saj ugotovi, da so zanj očitno zelo pomembne. Pri tem se zapleteta oba. Zaradi znamk pričnejo Možakarja zasledovati neke skrivnostne organizacije, Filatelista, ki je za Emilijo ogoljufan, začne ogrožati in strahovati Albert, Možakarjev služabnik. Le-ta se izkaže za člana neke druge skrivnostne agenture in je bil poslan k Možakarju, da bi ga nadzoroval,

⁵ M. Schmidt, Aktualizacija sodobnosti v dramah zadnjih let, Gled list št. 5 (Teden slovenske drame 79), Izdajatelj Prešernovo gledališče Kranj, Kranj 1979.

⁶ V. Predan, *Odčarani oder*, Založba Obzorja Maribor, 1975, str. 42.

a se je vanj zaljubil in tako postal zaradi svojih nagnjenj »čisto navadna, neodgovorna, usrana šleva«. Tako ga imenuje Filatelist potem, ko je Alberta prepričal o svoji nedolžnosti in se otresel njegovega nasilnega zasliševanja. Pri tem pa ves čas ni jasno, če je Filatelist res to, za kar se izdaja, ali le nebogljen avanturist ali celo agent iste organizacije, za katero deluje tudi Albert. Nasilje je tudi v odnosu med Možakarjem in Emilijo. Emilija, predmet poželenja vseh moških, zmagovalka vseh lepotnih tekmovanj, je za Možakarja čedalje bolj nasilno breme. Boji se je in trdi, da je nevarna ženska, ker »ima ona vse v rokah«. Ona pa ostaja v tem razmerju nezadovoljena, ker ji Možakar nasilno odteguje ljubezen.

Albert predstavlja tisti pol igre, ki naj bi skrbel, da oblast nemoteno uveljavlja svoja načela, medtem ko naj bi Možakar predstavljal člen neke druge organizacije, ki hoče omajati tla Albertove organizacije. Filatelist, za katerega avtor noče povedati, če spada pod okrilje katere od teh agencur, je nekako pomotoma padel med dve bojujoči se sili, a ga kljub temu poderejo streli Emilijinega revolverja, tako kot Alberta in Možakarja. Na koncu igre ostane živa le še Emilija, ker je edina ves čas le objekt, lastnina, s katero lahko kupčuješ. Kot stvar ni mogla niti poskušati, da bi mislila drugače kot njeni lastniki. Njeni soigralci so tak poskus plačali z življenjem. Emilija ostaja nespremenjena, igrača, ki deluje le v rokah drugih in ki jo je treba po končani 'igri' le vzeti in pospraviti.

Gre za vsesplošno manipulacijo, ki prepreda vse odnose med osebami. Nihče ni več varen pred nikomer. Sistem ne dopušča, da bi se ljudje gibali nenadzirano in svobodno.

Osebe ostajajo znotraj splošnega tipološkega zarisa, vselej so zamenljive v igri sil, ki pletejo dogajanje. Njihova irelevantnost se potrjuje tudi v sami zgradbi besedila. V prvem dejanju sta Možakar in Filatelist enakovedna nasprotnika, ko barantata za zamenjavo, znamke za Emilijo, vse za vse. Emilija nastopi kot predmet, brez besed. V drugem delu se Možakar spremeni iz samozavestnega gospodarja situacije v prestrašenegega zasledovanca. Albert igra v prvem dejanju na videz povsem pasivno vlogo služabnika, v drugem pa nepričakovano postane nosilec akcije, vodja operacije, ki poteka v imenu neke skrivne organizacije. Filatelist ima vlogo katalizatorja in ohranja ves čas enako pozicijo. Boj med sovražnima skupinama ga poljubno meče zdaj na eno, zdaj na drugo stran.

Ljudje lutke, s katerimi se »igrajo vsi, ki v igri sodelujejo«, ne govorijo jezika, ki bi razkrival njihovo notranjost, njihova čustva. Uporab-

ljajo ogrodje pogovornega jezika, ki je napisan knjižno pravilno. Kadar pa bi se želeli intimneje izraziti, hočejo svoj jezik zavestno spremeniti, a zaradi miselne razpuščenosti zlezejo v že uporabljen kliše. V Znamkah, nakar še Emiliji je Jovanović ponovno posegel po Cankarjevem besedilu ali na nekaterih mestih samo po Cankarjevi stavi besed. Ker je nepristno vse, kar delajo, je nepristen tudi njihov jezik.

Igra *Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka* v treh dejanjih je bila napisana leta 1971 in je bila še istega leta objavljena v Sodobnosti. Gledališka uprizoritev je bila leta 1976 v Slovenskem ljudskem gledališču v Celju. Leta 1972 je igra izšla v knjižni objavi pri založbi Obzorja v Mariboru.

»Za uprizoritev zadošča natanko 18 igralcev«, nastopa pa jih devetindvajset. Po avtorjevem mnenju so nekateri igralci zamenljivi, zato pred motom igre našteje deset oseb, »ki ne dublirajo vlog«. Glavni, Križnik, Levstik, Knez, Ida, Doktor, Dular, Palčič, Vratar, Kurjač so torej ključne osebe, okrog katerih se plete dramsko dejanje. Akterji igre se kot v Norcih grupirajo v več interesnih skupin. Najprej lahko delimo osebe na tiste, ki so zunaj gledališča, in na tiste, ki so se v gledališče zabarikadirali. Kaj se dogaja zunaj gledališča, zveemo v novinarski redakciji, motivacijo, zakaj so nasilno zavzeli gledališče Slavija, pa nam skuša avtor razložiti, ko z novinarjem Križnikom in inšpektorjem Levstikom prodremo v zaprto gledališče.

V tej Jovanovičevi igri zasledimo izrazito hierarhijo, ki vlada v novinarski redakciji. Znotraj te skupine se izoblikujejo v začetku nejasna nasprotja med Glavnim in ostalimi člani redakcije. Hierarhija je prisotna tudi znotraj gledališča. Skupina, ki jo na prvi pogled sestavljajo Doktor, Dular, Palčič, Vratar in Kurjač, oblikuje svoja spoznanja in jih preverja na skupini igralcev, ki se povsem prepuščajo njihovim navodilom. Inšpektor in novinar skušata razumeti, kako gledališče funkcionira, kje so njegovi vzgibi, a le nemočno ugotavljata, da sta naletela na nekaj iracionalnega, fantastičnega. Vprašanje, kdo vodi igralce in kdo s tem gledališčem manipulira, se izkaže za irelevantno. Kurjač, Vratar, Doktor in režiser, nobeden izmed njih ne more obvladovati tega gledališča, ker je vse fiktivno, vse je 'gledališče'. Vsak, ki stopi vanj, se ujame v teatrski mehanizem, iz katerega ni izhoda. Če posameznik ta sistem ogroža, proti njemu uporabijo pritisk. Postati mora prilagodljiv in vodljiv in s tem uporaben za sistem. Šele ko izgubi individualno v sebi, ko se stopi s kolektivom, je primeren funkcionalni člen, ki pa je izgubil svojo človeško enkratnost. Inšpektor Levstik in novinar Križnik

ne moreta razumeti ljudi v gledališču, dokler ne »prestopita črte« in postaneta tudi sama 'igralca'.

»Tekst pripoveduje, kako je vse samo teater in kako neusmiljeno gre vendar v gledališču zmerom za 'življenje' v vsej njegovi krvavi neposrednosti; pokaže, kako postaneta tudi policaj in žurnalista samo igralca v grozljivi igri, ki se razliva čez vse... Nikamor ni več moč pobegniti, vse, še posebej teater, je groza na zadnji meji življenja in sveta, kjer stvari odkrivajo svojo temno, skrito, narobno stran.«⁷

Zgradba igre je neenotna. Prvo dejanje je napisano v realistični maniri, drugi dve pa ohranjata scenarijsko zasnovo. Ta hotena stilna razlika ponazarja Jovanovićeve odnos do dveh tipov gledališča: do tistega, ki odslikava življenjsko resničnost (realistično gledališče), in do tistega, ki hoče »začutiti, doumeti, nemara znova poiskati korenine tistega, kar v resnici smo«.⁸

Posebnost tega teksta je, da prikazuje dve dozdevno nasprotujoči si gibanji, ki iščeta izraz v umetnih jezikih. Enega sestavlja ponavljanje nekaterih samoglasnikov in soglasnikov, drugi pa se imenuje *lincos*, *lingua cosmica*, in ni nič drugega kot »mešanica ptičjega petja, žvižganja in temu sorodnih glasov«. Oba pa vodita k istemu cilju: vsi igralci morajo papagajsko ponavljati čudne glasove in so s tem oropani možnosti, da bi izrazili same sebe.

Leta 1972 je Jovanović po naročilu Stalnega slovenskega gledališča v Trstu napisal *Življenje podeželskih plejbojev po II. svetovni vojni ali Tuje hočemo — svojega ne damo* po predlogi canovaccia anonimnega avtorja z naslovom *Li tre becchi*.⁹ Komedijo so prvič igrali v Trstu leta 1972. Istega leta je izšla v *Problemih*. Leta 1973 je bila uprizorjena tudi v Sloveniji v Mestnem gledališču ljubljanskem.

Predloga *Trije rogonosci* izhaja iz 16. do 17. stoletja¹⁰ in spada v zvrst *commedie dell'arte*, za katero so značilni stalni tipi oseb in stalne komedijske situacije. Iz nje je pisatelj sprejel vse komične tipe in zaplete in jih presadil v sodobno slovensko moralno klimo.¹¹

⁷ A. Inkret, *Igrajte tumor v glavi*, Delo, 23. 4. 1976.

⁸ D. Jovanović, *Čarobne formule ni*, Gled. list Mladinskega gledališča v Ljubljani (brez številke).

⁹ A. Inkret, *Življenje podeželskih plejbojev po II. svetovni vojni*, NR, 15. maja 1972.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prim. citirano pod 1, str. 207.

S tem, da je travestiral osebe in situacije iz *commedie dell'arte*, je spet poudaril tipično, neindividualno karakterizacijo nastopajočih figur. Zato se vsa ta pestra množica osebnostno nezanimivih ljudi oblikuje v ideološko neopredeljeno maso, ki stremi le za užitki in v svojih majhnih seksualnih nečimrnostih izraža oblastniško in hkrati privatistično naravo svojega izživljanja. Moški so stremuški, poželjivi in ljubosumni, ženske pokvarjene, koketne in preračunljive. Vsakdo skrbi le za svoje ugodje, zato med njimi za pristna čustva ni prostora. Njihovi medsebojni odnosi so pritirani do groteske. Za idiličnimi fasadami družinskih hiš je pod videzom urejenega življenja vse lažno in prazno. Sodobna potrošniška miselnost se je razrasla v pošasten sistem, v katerem se mora vsakdo, ki hoče držati korak z ostalimi, prostituirati.¹²

Kdo bo koga prevaral, kako se bo kdo okoristil, je glavna preokupacija večine sodelujočih v predstavi, najsi gre za moške ali ženske. Erotične ekspanzije¹³ enega narekujejo drugemu, da tudi on preizkusi svoje pridobitniške sposobnosti. Ljudje so s takim načinom življenja silno zadovoljni, a le do tedaj, ko se zavedo, da so bili opeharjeni in ogoljufani, da je bila uporabljena tudi njihova lastnina, ki jo v zaključnem dejanju predstavljajo ženske. Takrat je treba licemerno pojasniti tekmeccem, kaj vse vedo drugi o njih, in ko pride vrsta tudi na prizadete, ko spozna, da je iz subjekta postal objekt manipulacije, »naši junaki ne izbirajo sredstev« za obračunavanja. Vso onemoglo jezo sprostitjo nad tistim, ki jih je v njihovi nečimrnosti najbolj prizadel. Na koncu prida avtor še song »tuje hočemo, svojega ne damo« ter s to parafrazo izrazi resnico o sodobnih erotičnih in človeških razmerjih, ki so lastniška, posedovalna in vse bolj animalična.¹⁴

Razkrivanju plehkkih in pollaščevalnih odnosov sledi tudi zgradba komedije. V prvem dejanju vsi 'plejboji' samopašno spletajo zanke za svoje žrtve, te pa se radoživo in mrzlično predajajo svojim užitkom. Ko se ljubezenske nakane v drugem dejanju bolj ali manj uspešno končajo, se vsi zatečejo pod varno okrilje svojih družin. Tam se kljub nepristnim družinskim odnosom počutijo najbolj varne, zato pa so tem bolj prizadeti, ko jim v tretjem dejanju ostali nastopajoči iz zavisti razkrijejo lažnost namišljene družinske sreče. Vsi so ostali le še 'rogosenci' in s tem je omajano tudi njihovo 'plejbojstvo'. Ker so in bodo

¹² L. Filipič, *Živa dramaturgija*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 455.

¹³ V. Taufer, *Odrom ob rob*, DZS, Ljubljana 1977, str. 162.

¹⁴ Gl. cit. pod 12, str. 518.

ostali 'podeželski', se ne morejo braniti drugače, kot da fizično obračunajo med seboj, saj le tako lahko »dajejo duška svoji upravičeni jezi«.

Dramatik je v tekstu, v songih in besednih igrah ujel znamenja potrošništva in njegove ideologije ter ritem sodobnega življenja malomeščana.¹⁵ Jezik kot sedstvo za pristno komunikacijo je razvrednoten, osebe spretno uporabljajo besedne stereotipe iz pogovornega jezika, ki je tudi tu napisan v zborni varianti. Vsako globlje čustvo je blokirano tudi zato, ker nastopajoči v na videz čustvenih pasažah govorijo tekst iz Cankarja, uporabljajo 'visoko slovenščino' s pesniško stavo besed in si poleg tega še 'svetoskrunsko' izposojajo Hamletove besede. Z vnašanjem slenga in s sprevačanjem znanih gesel in stihov,¹⁶ s parafraziranjem, in tudi s prepisovanjem stavkov iz lastnih tekstov Jovanović tudi v jeziku razgalja človeka potrošnje, ki se zaradi hlantanja po dobrinah in užitkih spreminja v duhovno in čustveno prazno ter razčlovečeno kreaturo.

Besedilo *Žrtve mode bum bum* je napisano kot scenarij za gledališko predstavo in kljub avtorjevemu prizadevanju še ni bilo objavljeno.¹⁷ Tekst je bil dokončan maja 1975 in je nastal na pobudo Slovenskega mladinskega gledališča iz Ljubljane v počastitev tridesete obletnice zmage nad fašizmom.¹⁸ Jeseni leta 1975 je bil v tem gledališču tudi prvič uprizorjen.

Zasedba vlog je ločena na tri skupine: na konferanso, ki jo vodi napovedovalka,¹⁹ ženski in moški zbor.²⁰ Ženske osebe so označene od ena do pet, moške pa od šest do dvanajst. Moški in ženski zbor ne govorita povezanega teksta, za povezavo in razlago modne revije uniform skrbi napovedovalka, didaskalij ni.

'Kreator mode' so vladajoče sile zgodovine, peščica ljudi, ki samovoljno manipulira z večino in izkorišča zgodovinske preobrate, da lahko diktira 'novo modo', se pravi novo vojno. Napovedovalka vodi modno revijo ves čas enako neprizadeto, najsi gre za podobe vitezov ali stare srbske vojske in končno tudi partizanov. Nastopa kot glasnik nevidnih

¹⁵ Prim. citat pod 13, str. 162.

¹⁶ Prim. pod 6, str. 210.

¹⁷ J. Zadnikar, Dušan Jovanović, *Teleks*, 4. 5. 1979, str. 12.

¹⁸ Prim. cit. pod 8.

¹⁹ Tukaj sem si dovolila majhno svoboščino. Zaradi enostavnejšega poimenovanja vloge govorim o napovedovalki (glede na uprizoritev), medtem ko je v Jovanovičevem scenariju pripadajoči tekst označen kot konferansa.

²⁰ Zbor, ki mehansko ponavlja frazeologeme, je Jovanović prvič uporabil v scenariju za predstavo *Pogovor v maternici koroške Slovenke*, uprizorjene v Eksperimentalnem gledališču Glej, leta 1974, kjer je sodeloval kot avtor in režiser.

oblastnikov, ki na vsako vojsko gledajo z enakim dopadenjem, ki komaj čakajo začetka nove vojne, da bodo 'vitezi' lahko oblekli nove 'kroje', in ki po vsaki vojni preštevajo dobiček. Vojna je zanje le šport, tekmovanje, pri katerem sami nič ne trpijo, saj 'lancknehti' namesto njih nosijo uniforme in namesto njih »požigajo hiše, izpraznjujejo kašče, odpeljejo otroke in ženske...«

Anonimne žrtve manipulantov, v imenu katerih 'grenadirji' in 'huzarji' napadajo drugače uniformirane vojake, so ženske in otroci, ki jih predstavljajo ženski zbor in lutke. Ženski zbor s svojimi podtoni humano osmišlja svet, ki ga razdira moški zbor z besedami in markiranimi akcijami nasilja. Ti 'nosilci mode' se s svojim že kar bolešno sprijetim besedovanjem na temo nasilja prav zaradi njega prelevijo v klavrne, pohabljenе žrtve.²¹ Vendar pa na koncu scenarija najdejo »korenine svoje pripadnosti, žilo dovodnico svoje vere in svojega upanja.«²² Tedaj mora napovedovalka priznati, da »se je z narodnoosvobodilnim bojem rodil nov tip uniforme«, ki je niso narekovali 'modni kreatorji'. Takrat lahko moški in ženski zbor skupno odigrata »Pohod v svobodo«. Šele po tem prizoru napovedovalki zmanjka besed in se mora umakniti s prizorišča, saj so se nosilci in žrtve vojaške mode osvobodili vsiljenega modnega diktata in postali subjekti zgodovine.

Nasilje kot manipulacija je v tem tekstu prisotno do takšne mere, da je zaradi razmejnitve na nasilne moške in nemočne ženske kakršenkoli stik med njimi skorajda nemogoč. Če se obe plati 'mode' zbližata, če najdeta skupen jezik, se morajo 'kreatorji mode' odločiti za »zvočni efekt — ustrelitev«, da ne bi bilo ogroženo čaščenje in spoštovanje uniforme.

Parada 'mode bum bum' zavestno izenačuje vse oblike uniforme, vse oblike vojskovanja. S ponavljanjem zgodovinskih analogij hoče avtor opozoriti, da zgodovinski (revolucionarni) spomin in stvarnost, ki jo živimo, nista dve popolnoma različni in neodvisni izkušnji. Ta spomin se nam ne bi smel spreobračati v obrabljen kliše, v verificiran politični slovar, saj nismo enkrat za vselej cepljeni proti mizerijam tega sveta.²³

Prav zato je ta tekst vpel v okvire ravnodušnosti in ga napolnil z besednimi obrazci, a s takimi, ki so v slovenskem pogovornem in zbornem jeziku že okosteneli.²⁴ Nastopajoča zborā vsak na svoj način ubesedu-

²¹ A. Berger, *Žrtve mode bum bum*, NR, 1975, št. 21.

²² Prim. cit. pod 8.

²³ Prav tam.

²⁴ Gl. cit. pod 21.

jeta naravo svojega poslanstva in stiske bivanja. Ženski zbor skozi ves tekst stopnjuje glasovne in jezikovne, besednopomenske prelive in križanja. V besedilu se prepletajo večnostni, pravzaprav mitološki drobci, zlasti iz narodne pesmi, pregovori in vsakdanja sodobna frazeologija ter dnevna informacijska poraba besed in besednih zvez na primer človek, dom, boj, delo, svoboda, grob. Moški zbor pa nasproti temu postavlja jezik, ki se je izoblikoval ob vsakdanjem nasilju in agresivnosti.²⁵ To je frazeologija, ki jo poznamo iz sveta fizičnega nasilja ali pa izvira iz naše narodne in umetne slovstvene dedine.²⁶

Če je res, da je beseda le zunanji izraz človekove notranjosti, potem pomeni tak način človekovega izražanja nevaren premik v miselno inercijo in uniformiranost, v odsotnost samostojnih misli. Tako stanje zavesti pa pušča prosto pot dehumanizaciji. Tekst hoče biti izziv, da bi bralcu (gledalcu) vzbudil pozitivno kritično reakcijo in da bi skozi vztrajanje na negativnosti dosegel dvojno identifikacijo: negacijo pozitivne identifikacije.²⁷

Jovanović je napisal na temo vsakdanjega življenja več variant z enakim motivom in enako fabulativno zasnovo. Od teh je objavljena le Sobota popoldan, namenjena za televizijski medij. Gledališka verzija z naslovom *Generacije* ni objavljena. Prvič so jo uprizorili leta 1977 v Mestnem gledališču ljubljanskem. Nekoliko razširjen in adaptiran tekst *Generacij* so pripravili na televiziji kot nadaljevanko z naslovom *Konec tedna*.

V tej igri se, kot pove že naslov, srečujejo generacije. Če jih skušamo razmejiti, ugotovimo, da gre za dve: generacijo 'staršev' in generacijo 'otrok'. Prvo predstavljajo Angela in Ludvik Moškrič, Stari Šuši, Kočvarjeva, Ivanka in Golob, tiste odrasle osebe, ki so dozorele med vojno. V generacijo 'otrok' sodijo nastopajoči, ki so s svojim rojstvom postavljeni v čas po vojni. Vendar pa ta generacija ni enotna in jo lahko delimo na starejše, ki so rojeni proti koncu vojne ali tik po njej, to so Jana in Marko Volaj ter Danči, in mlajše, ki so rojeni nekaj let pozneje. Predstavniki teh so Šuši, Borut in Vera.

Vse nastopajoče osebe so predstavniki tako imenovanih malih ljudi. Opazujemo jih v različnih situacijah in odnosih v njihovem domu, ko samozadovoljno sprejemajo in izpolnjujejo naloge, ki jih prinaša vsakdanje življenje. Starejši samo še uživajo sadove svojega dela in zabub-

²⁵ Prim. cit. pod 13, str. 65.

²⁶ Gl. cit. pod 21.

²⁷ T. Pregl, *Mali oder misli*, Problemi 1976, str. 163.

ljeno živijo svoje malenkostno življenje, zato so malenkostne tudi stvarni in dogodki, ki jih pretresajo. Njihovo življenje se izgublja v nostalgичnih spominih, v dosegljivih hrepenenjih. V spominu so se jim vgnezdila le blaga, prijetna doživetja, neprijetna so utanila v pozabo in se jih ne sme obujati. Če pa se to le zgodi, jih povedo tako, da 'otroci' tudi per negationem ne morejo ničesar pridobiti. Pričakovali bi, da se bo ta družinski svet razpolovil na konfrontacijo med 'očeti' in 'sinovi', vendar je ta konflikt le površinski. V resnici so 'sinovi' 'očetom' silno podobni, celo tako zelo, da dobesedno ponovijo tekst, ki ga govori 'starševska' generacija. 'Otrokom' je onemogočeno, da bi si krojili življenje po lastni zamisli, saj so 'starši' namesto njih že vse opravili, sami pa so »preveč doživeli in premalo živeli«, zato »bodo ostali otroci vse življenje«, kot to preroško napoveduje Nori Vavo v *Osvoboditvi Skopja*.²⁸

Kako majhna, nepomembna in celo jalova so prizadevanja generacije 'otrok', da bi presegli družbene in družabne konvencije, ki jih pogojuje malomeščanska ideologija nekdanjih revolucionarjev, ponazori Jovanović z mlajšim delom te generacije Borutom in Vero in predvsem s Šušijem. Ti se neprepričljivo otrešajo ustaljenih predstav, ki jih imajo o njih odrasli. Nestrpno reagirajo na ideje, ki so bile gonilna sila starejše generacije. Zanje so te ideje zastarele in diskreditirane, a za njihovim arogantnim obnašanjem se skrivata nemoč, negotovost, za njihovimi izbruhi ni videti nikakršne nove poti. Vse te posebnosti teksta so opazne tudi zaradi simultane zgradbe dogajanja, saj obe generaciji hkrati doživljata enake travme, ki se istočasno končajo z enakim zaključkom.

Vsi nastopajoči se konformistično oklepajo ustaljenega reda in ga ne morejo in tudi ne skušajo preiti, zato so odnosi med njimi alienirani, pogojeni z nezadovoljstvom, ki se sprošča kot nasilje. Vsi so venomer nezadovoljni z ljudmi v svoji okolici in iščejo vzroke za to zdaj pri psu, ki laja noč in dan, zdaj pri sosedih, ki so lastnika zaradi tega prijavili. O pravih izvorih in vzrokih nasilja se nihče več ne sprašuje, vsi se zaganjajo le v nepomembne, obrobne stvari, da bi s tem ušli popolni brezbržnosti in ravnodušnosti. Vsakršni pristnejši kontakti so nemogoči, ker so ljudje zaradi potrošniške ihte izgubili prijatelje in celo »najbolj jezna generacija po drugi svetovni vojni — nosi doma copate, najema kredite, pije deit in hodi v savno«.

Vse omenjene značilnosti so opazne tudi zaradi jezika. Ker je v središču dogajanja mali človek, temelji ves dialog na vsakdanjem pogovor-

²⁸ Osvoboditev Skopja in Generacije je Jovanović pisal v istem času, zato sta obe besedili tematsko in problemsko sorodni (prim. cit. pod 27).

nem jeziku. Zanimiv je zapis le-tega, saj skuša biti čim bolj veren govorjenemu jeziku. Vendar pa ne gre za tisti pogovorni jezik, ki si polagoma išče svoje mesto v slovnici, ampak je obarvan s čustvenimi odstopanji, kot jih lahko zazna le živa govorica. Vsaka generacija govori drugačen jezik. Slengovska obarvanost izražanja pa se pri mladem Šušiju stopnjuje do popolne izmaličenosti in nerazumljivosti, saj ne govori več slovensko, ampak »angloilirsko«. ²⁹ Takšen jezik ne more več služiti za sporazumevanje, ampak le še pogloblja praznino med ljudmi.

Igro *Osvoboditev Skopja* je Jovanović pisal v istem obdobju kot Generacije ³⁰ in je nastajala, kot pravi sam, od septembra 1976 do februarja 1977. Tega leta je bila objavljena v srbohrvaškem prevodu v reviji Prolog. Krstno uprizoritev je pripravil Center za kulturno dejavnost Zveze socialistične mladine Hrvatske, Mestna konferenca Zagreb leta 1978. Leta 1979 je bila prvič uprizorjena v slovenščini v Drami SNG. V slovenskem jeziku igra ni bila objavljena.

»Ta igra v treh dejanjih se ukvarja s fragmenti spominov na konec druge svetovne vojne — takrat šestletnega otroka moškega spola«. Isto temo je avtor delno že uporabil v svojem zgodnejšem proznem tekstu Spomini malega Saše, ³¹ vendar pa jo je v *Osvoboditvi Skopja* postavil v konkreten čas in dogodke nanizal po verjetnem zaporedju. ³²

V okupiranem Skopju živi mali Zoran z materjo, babico, teto in stricem, oče pa je v partizanih. K materi Lice prihaja nemški oficir, njen ljubimec, ki prinaša v hišo vsaj nekaj hrane sredi vsesplošnega pomanjkanja. Pri stricu Georgiju se zbirajo aktivisti na skrivnih sestankih. Vsi ti ljudje venomer prihajajo in odhajajo, z njimi pa ilegalci, bolgarski agenti, sosedovi otroci. Ta pisana množica ljudi se neizbrisno useda v spomin malega Zorana, otroka, ki gleda na svet s čisto, nepopačeno dušo, in je zato živ opomin za vsa dejanja odraslih, zrelih ljudi.

Zoran v svoji otroški naivnosti pomeša želje in sanje ter resničnost krutih vojnih prizorov. Mrličiči, podrte hiše in heroji se v igri »kdo da več« izenačijo in razgalijo v vsej svoji nesmiselnosti. Vsakdanje nasilje vojne, ki se otrokom meša v njihove zaupne pogovore in v pravljice, ki jih pripoveduje babica, je postalo obvezen del njihovega življenja, zato se jim razkriva kot edini možni način njihovega bivanja. Za otroke je vse enako smiselno ali nesmiselno. O tem bodo odločali odrasli,

²⁹ B. Štih, Kje naj igram, Nedeljski dnevnik, 1. 1. 1978.

³⁰ Prim. pod 28.

³¹ Tribuna XIV/1964, št. 31.

³² D. Jovanović, *Osvoboditev Skopja*, Tipkopis, SNG Drama Ljubljana, str 1.

ki so »pač bolj izkušeni in vedo, kaj je prav in kaj ni, in kaj se sme in kaj ne«. Prav to daje Zoranu pravico, da sprašuje o vsem. In ko vpraša, kaj je svoboda, se izkaže, da tudi starejši ne vedo o njej ničesar, ker še »nihče od nas ni bil nikdar svoboden«. Svet odraslih ni torej prav nič drugačen od sveta otrok, vsi so enako zatirani in nemočni pred idejami, ki jih neki drugi ljudje skušajo spremeniti v edino veljavne.

Mali Zoran, ki se 'igra' streljanje talcev in vodi svojo osebno vojno s teto in mamo,³³ je popolnoma izgubljen v vojni vihri in prepuščen samemu sebi. Ljudje so se v skrbi za svoje preživljanje in preživetje odtujili med seboj, otrok pri materi nima več pribežališča. Redki so prizori, ko si skušajo pomagati in se razumeti.

Vojna se skozi otroške oči pokaže v vsej svoji krutosti. Ljudje postajajo, ne vedno po svoji krivdi, sovražniki. Nasilni so, ker je nasilen čas, v katerem živijo, v svojem nemočnem obupu in stiski so kruti, a nebogljeni in prav zato zelo človeški.

Pisatelj noče, da bi njegov tekst obveljal za 'literaturo'. Ob branju, in ob gledanju še posebej, bi morali občutiti vse grozote nasilja, lakote, izkoriščanja in nacionalnega zatiranja,³⁴ zato mora biti vse, kar se v igri pojavlja, čim bolj avtentično. Vojna, čeprav jo opravičuje še tako pravična ideja, vedno pušča za seboj pohabljenе in mrtve, zato se potrjuje Camusova misel, da so revolucije upravičene le v imenu človeka in njegovega življenja, ne pa v imenu njegovega umiranja.

Zgradba igre skuša slediti dokumentarnosti obravnavanega gradiva, zato avtorjeva optika hote deobjektivizira realistično kavzalnost dogajanja. Fragmentarnost spominov omogoča, da so v Osvoboditev Skopja vključeni le tisti dogodki in doživljaji, ki so bolj sugestivni. S tem se odpira možnost novega razumevanja vojne, ki se ne sme sprevreči v kliše. Nove pomenske razsežnosti pa so se lahko uveljavile z nizanem slik po principu filmskih sekvenc.

Jovanović skuša doseči dokumentarnost in avtentičnost tudi z jezikom. V opombah pravi, da je slovensko-makedonsko-srbska spakedranščina v nekaterih delih teksta obvezna, poleg tega pa so v igro vključeni tudi jezik Romov, nemški jezik, jidiš, ruščina in angleščina. Vse naj bi bilo torej čim bolj verno, kot hoče biti verno prikazano tudi nasilje vojne, ki je prisilila ljudi, da so morali živeti skupaj in se sporazumevati v jezikih, za katere mogoče dotlej niso slišali, še manj jih razumeli.

³³ J. Novak, Gled. list SNG Drama Ljubljana, sez. 1978/79, Predstava 2, str. 19.

³⁴ Gl. navedeno pod 8.

Za sklep: Temeljna nasprotja Jovanovićeve dramatike ugotavljamo na relaciji nasilje—mali človek. Če sledimo kronologiji posameznih besedil, zasledimo med obema kategorijama nekaj značilnih premikov. V začetku zanimajo Jovanovića predvsem mehanizmi in sistemi nasilja, ki funkcionirajo brez kakršnegakoli ideološkega opravičila ter so tako rekoč sami sebi namen. Nasilje torej ni sredstvo za uveljavitev idej ali družbenih hotenj, temveč vseobvladajoči, iracionalni red sveta. Mali človek je zato tu še brezimen, neindividualiziran 'statist'. Takšna je dispozicija igre *Predstave ne bo*, v kateri mali ljudje le zapolnjujejo prostor med obema poloma, med katerima se nasilje poraja. V *Norcih* pa velja Jovanovićeve pozornost predvsem povprečnim, malim ljudem, ki hočejo živeti stran od 'velikih idej'. Zarisani so tipično, ne opredeljujejo jih nikakršna posebna značajska ali čustvena črta. Osebe v *Znamkah*, nakar še Emiliji so tudi tipični predstavniki tistih manipuliranih malih ljudi, ki jim anonimni oblastniki določajo besede in dejanja. Vsi so sicer prepričani o pomembnosti svojih vlog, a so v resnici le nepomembni igralci, ki jih nevidne organizacije premišljeno izkoriščajo. Misel, da je svet le teater, v katerem so vloge razdeljene, kakor želijo 'režiserji', se ponovi v igri *Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka*. Tu je zarisana tipika malih ljudi, ki ne morejo, četudi bi mogoče hoteli, prestopiti 'odrske rampe'. S tem, da je uporabil mehanizem *commedie dell'arte* v tekstu *Življenje podeželskih plejbojev po II. svetovni vojni*, je v že preizkušeni in učinkoviti gledališki obliki uveljavil tipiko dramskih oseb in dramskih situacij. Tako je poudaril nemoč malih ljudi, ki so ujeti v vsakdanje življenje in hrepenijo le po tem, da bi zadostili svojim potrebam in užitkom. Še bolj drastično je razosebljenje v igri *Žrtve mode bum bum*, kjer so nastopajoči že brez vsake individualne karakteristike, avtor jih označuje s številkami od ena do dvanajst. Mali ljudje s svojimi tipičnimi lastnostmi nastopajo tudi v tekstu *Generacije*, vendar pa so tu upodobljeni plastično in z izrazitejšimi značajskimi potezami. V svojem zadnjem dramskem besedilu *Osvoboditev Skopja* je Jovanović popolnoma opustil tipizacijo dramskih likov. Vsakega posameznika je opredelil z nizom značajskih in vedenjskih podrobnosti ter utemeljil igro v njihovi medsebojni emocionalni občutljivosti in odzivnosti.

Motiv nasilja je še posebej ekspliciten v zgodnejših tekstih, ki zaradi tega vzbujajo vtis shematičnosti in teznosti. To velja zlasti za dramski prvenec *Predstave ne bo*. V *Norcih* in *Znamkah*, nakar še Emiliji dobi ta motiv večje razsežnosti in se razraste v nasilje kot manipulacijo. Nevidna in vsemogočna oblast poljubno manipulira z ljudmi, ti pa se zaradi

tega med seboj odtujujejo. Nasilje postaja edina možnost za sporazumevanje. Nenehno stopnjevanje in zaostrovanje nasilnosti spreminja vse ljudi v Tumorju in onesnaževanju zraka v igralce, v Žrtvah mode bum bum pa v številke. Posledice manipulacije se pri malih ljudeh kažejo v brezumnem potrošništvu in v seksualni pogoltnosti, ki postaneta nadomestilo za pristne medsebojne odnose. Tak primer je v igri Življenje podeželskih plejbojev po II. svetovni vojni. V Generacijah pa je nasilje kot manipulacija pahnilo malega človeka v konformistično vztrajanje pri ustaljenem redu. Posameznik se izgublja v notranji praznini in se brezuspešno skuša osvoboditi nadvlade družbenih mehanizmov. V Osvoboditvi Skopja je omenjeni motiv prisoten kot gibalo igre, kot razsežnost, ki opredeljuje potek zunanjega dogajanja, avtorjev interes pa se nagiba v etično problematiko zgodovine in sedanosti z nakazano možnostjo katarze. V vseh obravnavanih igrah do Osvoboditve Skopja sta prevladovali destrukcija in negacija kot temeljna avtorjeva opredelitev do sveta, v svojem zadnjem delu pa je zavzel do sveta in do človekove eksistence afirmativen odnos.

Jovanović je sprva izhajal iz dramatike absurda, nato je krenil v smer totalnega gledališča in uveljavil način 'igre'. Teksti od Norcev do Generacij zato spadajo v obdobje, ki ga Taras Kermauner označuje z ludizmom. V igri Generacije pa je očiten povsem naturalističen zaris. V sklop ludizma se prav tako ne vključuje tekst Žrtve mode bum bum, saj je tu v zametku že opazen nov, inovativen pristop, ki ga je Jovanović razvil v Osvoboditvi Skopja. Tu se prepletajo prvine stopnjevanega naturalizma, ki pa v gradnji dramskega dogajanja niso med seboj povezane po logiki zaporedja in kavzalnosti, kakršno pozna običajna realistična in naturalistična dramska pripoved, temveč si slede v kontrapunktičnem zaporedju s podobnim učinkom kot pri filmski montaži.

Jovanovićev mali človek se v svojih odzivih na svet in soljudi predaja zgolj miselni in čustveni inerciji. Ne zmore več lastnih besed, s katerimi bi lahko odkril in izrazil svoja občutja. Zato si v svoji izrazni in izpovedni stiski pogosto sposoja pregovore in citate iz Cankarja, Shakespeara, Prešerna, ki se mešajo med vsakdanji, banalni pogovorni jezik. To ponazarja čustveno in izrazno bedo ljudi, v dramskem kontekstu pa deluje ironično in parodično.

Z izmaličenjem jezika odpira avtor nove poglede na današnjo stvarnost in na človeka v njej, ki zaradi nasilja kot obvladajočega principa sodobnega sveta izgublja svojo identiteto in dostojanstvo.

SUMMARY

The motif of violence is present in all of Jovanović's plays. It is most explicit in his earlier texts which therefore appear to be somewhat schematic and tendentious. In his recent plays this motif acquires a wider scope developing into manipulation through violence. A particular interest in Jovanović's plays lies no doubt in the constant increase in the degree and virulence of violence. Human relationships are rendered almost impossible, but if in spite of everything an individual succeeds in finding his way to his fellow human being, his attempt is thwarted by those who wield power of one sort or another. The consequences of this manipulation manifest themselves in reckless acquisitiveness and in sexual greed which are substituted for genuine relationships. In his latest play, however, the author's interest is leaning toward moral problems of the past and present time with a hint at possible catharsis. In all the plays prior to *The Liberation of Skopje (Osvoboditev Skopja)*, destruction and negation were the author's basic attitudes, but here he reveals a positive attitude to the world and to man's existence in it.

Violence alienates people from one another. In their reactions to the world and their fellow-men, they reveal mental and emotional inertia. The individual is unable to find the words with which to reveal and express his mental states. Jovanović's protagonists express the intensity of their experiences by repeating hackneyed phrases which cannot convey their real insights. The author's use of a banal variety of everyday speech which in many plays he intersperses with quotations and sayings from Cankar, Shakespeare and Prešeren, not only serves the purpose of illustrating the emotional and communicational poverty of people but also that of achieving an ironic and parodic effect.

By mingling the language the author tries to open up a new insight into the situation of man in the present-day reality. Because of the overriding principle of violence in modern world man is losing his identity and his human dignity.

SAMOSTALNIŠKI SPOL V SLOVENSKEM IN V VZHODNOSLOVANSKIH JEZIKIH

Kontrastivna analiza slovničnega spola v slovenskem in vzhodnoslovanskih jezikih na podlagi pomenoslovnega pristopa: za spol slovenskega jezika je značilna popolnejša (površinska) oblikoslovna in skladenjska očitnost in večja stopnja rednosti ter gotovosti; v vzhodnoslovanskih jezikih je slovnični spol bolj povezan z besediščem in zaradi svojega večjega variiranja zadeva večjo funkcijsko (stilistično) diferenciacijo jezikovnih sredstev in tipov besedil.

Contrastive analysis of the grammatical gender in the Slovene and East Slavic languages on the basis of the semiological approach: The gender in the Slovene language is characterized by the more complete (overt) morphological and syntactical explication and by the higher degree of regularity and certainty. In the East Slavic languages the grammatical gender is more connected with the vocabulary and, because of the wider variation in the category, it also deals mainly with the functional (stylistical) differentiation of the language means and types of texts.

0 Jezikoslovna oznaka določene pomenске kategorije mora upoštevati štiri osnovne poglede na bistvo znaka: 1. njegovo paradigmatico (določa jo položaj znamenja v semiotiki); 2. sintagmatiko (odnos znamenja do drugih znamenj v nekem semiotičnem zaporedju — besedilu); 3. sigmatiko (odnos znamenja do zunajjezikovne resničnosti — predmetne resničnosti in/ali do zavesti); 4. pragmatiko (odnos udeležencev sporočanja do znamenja).¹

V prikazovanju samostalniškega spola v slovanskih jezikih se kažejo navedeni pogledi na znamenja kot skupek naslednjih, med seboj povezanih dejavnikov: **Paradigmatski** vidik določa stopnjo oblikoslovne izraženosti v razvrstitvi samostalnikov glede na spol: a) samostalniki, ki nimajo oblikoslovnega kazalca spola; b) stopnja oblikoslovne samostojnosti samostalniških razredov, razvrščenih po spolu (stopnja ohranjenosti razlik v spolu v celotni oblikoslovni paradigmi; navzočnost prehodnih in mešanih pojavov). — **Sintagmatski** vidik določa stopnjo skladenjske izraženosti samostalniške pripadnosti spolu: 1. vezljivost z določeno obliko pridevniških in elovskih glagolskih besed; 2. stopnja ohranjenosti razlik v vezljivosti pri samostalnikih različnih

¹ Naštete vidike na vsebinski ravnini znaka navaja *A. E. Suprun* v Nekotorye aspekty soderžanija slova (zbornik: *Metody izučeniya leksiki*, BGU, Minsk 1975). — Gl. še *A. E. Suprun*, *Lekcii po jazykovedeniju*, BGU, Minsk 1978, str. 24—47.

razredov po spolu v vsej oblikoslovni paradigmi. Pomembna je tudi stopnja soodnosa med paradigmatskimi in sintagmatskimi kazalci kategorij samostalniškega spola. Obremenjenost z dvojno — oblikoslovno in skladenjsko — izraženo pripadnosti samostalnika spolu in obenem s tem nezadostnost samo enega ali drugega načina za samostojno izraženo kategorije spola pogojuje ne le soodnos med njimi, ampak tudi znano konkurenco v obliki praktičnega »občutka« za spol, ki se vključuje v jezikovno pristojnost govorečih. Razlike v stopnji pravilnosti oblikoslovnih in skladenjskih kazalcev spola določajo njihovo različno pomembnost v občutku za spol samostalnikov. Ne glede na pomenskoslovnični, to je notranji in samostojni, ne skladenjsko pogojeni značaj kategorije samostalniškega spola v slovanskih jezikih, so skladenjski kazalci — oblike za spol ujemalnih prilastkov in (elovskih) povedkov — odločilni pri oblikovanju jezikovnega »občutka« govorečih za samostalniški spol. — **S i g m a t s k i** vidik določa stopnjo zunajjezikovne motiviranosti kategorije samostalniškega spola: a) značaj primerjave po spolu med razredi živih in neživih samostalnikov; b) stopnja soodnosa med naravnim spolom živih bitij in slovničnim spolom ustreznih poimenovanj; c) način primerjave po spolu v okviru poimenovanja oseb. — **P r a g m a t s k i** vidik določa možnosti konotativne (ekspresivne in/ali stilno zaznamovane) rabe pomena in oblik spola pri samostalnikih: a) omahovanja pri določanju spola samostalnikov, stopnja funkcionalne diferenciacije različic samostalniškega spola; b) variantnost v ujemanju samostalnikov s prilastki in povedki; stopnja funkcionalne obremenjenosti različic; c) enokorenski besedotvorni sinonimi, ki se razlikujejo po slovničnem spolu ali po vrsti paradigme; stopnja njihove funkcionalne raznolikosti.

1.1 Vzhodnoslovanski jeziki z ene strani in slovenščina z druge se bistveno razlikujejo med seboj po številu samostalnikov, ki nimajo oblikoslovnih kazalcev spola. V vzhodnoslovanskih jezikih tvorijo razred takih samostalnikov naslednje skupine besed: a) nesklonljivi samostalniki, ki se končujejo na samoglasnik: rus. *attaše*, blr. *taksi*, ukr. *alibi* (v ruščini je takih samostalnikov okoli 350);² b) okrajšave, predvsem akronimičnega tipa, ki ohranjajo (v različni stopnji) nesklonljivost; rus. *GAI* — gosudarstvennaja avtoinspekcija, blr. *AAN* — Arhanizacyja Ab'jadnanyx nacyj, ukr. *EOM* — elektronnaja občysljuval'naja mašyna.

² L. K. Graudina, V. A. Ickovič, L. P. Katalinskaja, Grammatičeskaja pravil'nost' russkoj reči, Opyt častotno-stilističeskogo slovarja variantov, Nauka, Moskva 1976, str. 77.

Vzhodnoslovanski jeziki imajo na stotine takšnih poimenovanj.³ V nasprotju z vzhodnoslovanskimi jeziki ima slovenščina ustaljene vzorce za preoblikovanje osnov večine prevzetih samostalnikov, s čimer se le-ti vključujejo v žive tipe sklanjatve samostalnikov moškega spola: *bife* — *bifeja*, *taksi* — *taksija*; *kino* — *kina*. Prim. tudi rusko nesklonljivo besedo *revju* — slovensko *revija* -e. Le redke prevzete besede, ki imenujejo osebe ženskega spola, kakor tudi tuja ženska imena se ne sklanjajo in nimajo oblikoslovnih kazalcev spola: *lady*, *miss*, *mami*, *Mary*, *Karmen*, *Malči*, *Marie*.⁴ Zaradi vse večjega oblikoslovnega prilagajanja ustroju jezika je tudi število nesklonljivih okrajšav v slovenščini razmeroma majhno. Posamezni samostalniki, ki nimajo oblikovnih kazalcev spola, pa utemeljujejo rabo fleksivnih, sintetičnih sredstev za izražanje spola v slovenščini.

1.2 Ko slovenščina izraža razlike v spolu samostalnikov, ohranja tudi tako značilnost sintetičnega ustroja, kot je nasprotje po spolu v množini in dvojini, medtem ko v vzhodnoslovanskih jezikih razlik po spolu v stranskih sklonih množine ni. Primerjava pregibanja samostalnikov treh spolov za množino v slovenščini in vzhodnoslovanskih jezikih (vzhodnoslovanski vzorci so predstavljeni z najmanj poenoteno rusko sklanjatvijo):

	Slovenščina			Ruščina		
	m	s	ž	m	s	ž
I	-i	-a	-e	-i, -y -a, -ja	-a, -ja	-i, -y
R	-ov, -ev	-ø	-a, -ø	-ov, -ev -ej, -ø	-ov, -ej -ej, -ø	-ø
D	-om, -em	-om, -em	-am	-am, -jam	-am, -jam	-am, -jam
T	-e	-a	-e, -i	-i, -y -a, -ja ali enak R	-a, -ja	-i, -y ali enak R
O	-i	-i	-ami	-ami, -jami	-ami, -jami	-ami, -jami
M	-ih	-ih	-ah	-ax, -jax	-ax, -jax	-ax, -jax

Oblike za množino pri izražanju razlik med spoli samostalnikov v slovenščini kažejo, da imajo tudi dokaj številni slovenski množinski samostalniki oblikoslovno izražen spol (*opilki* m, *klešče* ž, *vrata* s), medtem ko so v vzhodnoslovanskih jezikih množinski samostalniki zunaj

³ Slovar' sokraščenijskogo russkogo jazyka (pod vodstvom D. I. Aleksejeva sestavili: D. I. Aleksejev, I. G. Gozman, G. V. Saharov, v red. B. F. Korickega); Russkij jazyk, Moskva 1977, navaja okoli 15 000 enot.

⁴ Jože Toporišič, Slovenska slovnica (dalje SS), Maribor 1976, str. 251.

kategorije spola in le nekatere posebnosti skladijskega okolja nakazujejo razlike v spolu, npr. rus. *te devčata* — *te rebjata* — *te vorota*; *odna iz tex devčat* — *odin iz tex rebjat* — *odni iz tex vorot*.

Kategorija števila je za spol samostalnikov v slovenščini deloma pomembna tudi zato, ker nekateri samostalniki v množini menjajo oblikoslovne kazalce spola: *oko s* — *oči m*, *pot m/ž* — *pota s*, *iterativum m* — *iterativa s*.⁵

1.5 Precejšnja nevtralizacija oblikoslovne razmejenosti samostalniških razredov po spolu v vzhodnoslovanskih jezikih je v primerjavi s slovenščino pogojena tudi s tem, da so v omenjenih jezikih v različnem obsegu predstavljeni oblikoslovno mešani, dvojni in prehodni pojavi v kategoriji spola. Gre za naslednje štiri skupine pojavov: 1. poimenovanja oseb moškega spola, ki se sklanjajo po vzorcu samostalnikov ženskega spola; 2. samostalniki splošnega spola (nanašajo se na osebe moškega in ženskega spola), ki se sklanjajo po vzorcu samostalnikov ženskega spola; 3. raba samostalnikov moškega spola za poimenovanje oseb ženskega spola glede na vrsto dejavnosti, poklic ali družbeni položaj; 4. samostalniki srednjega spola, ki imenujejo osebe. Iz vsega povedanega se oblikuje zelo raznolika podoba, pogojena in v nekem smislu tudi uzakonjena z dvojnimi, nasprotnimi položajem kategorije samostalniškega spola v ustroju slovanskih jezikov. Ker je ta kategorija klasifikacijska, to je slovsko-slovnična, je povezana s poimenovalnimi zmožnostmi in potrebami slovarja, obenem pa je vključena v oblikoslovje in povezana s posebnimi sredstvi skladijskega izražanja. Ker je po nastanku zunajjezikovna (povezana z odražanjem zunajjezikovne resničnosti), pa je v precejšnji meri, zlasti pri neživih predmetih pomersko izpraznjena, formalna kategorija. Povezana je z nasprotjem po spolu in se prepleta tudi z nasprotjem med živimi in neživimi samostalniki, v razredu živih pa z nasprotjem osebe — neosebe.

1.3.1 Pri poimenovanju oseb moškega spola, ki se sklanjajo po vzorcu samostalnikov ženskega spola na *-a*, obstaja na prvi pogled nasprotje med sigmatiko kategorije (naravni moški spol) in njenim oblikoslovjem. Sigmatske predstave nam kažejo, da taki samostalniki pripadajo moškemu spolu (kar se pojavlja zaradi skladijske delitve), zato nasprotje med sigmatiko in oblikoslovjem vodi k postopnemu zoževanju kroga takih poimenovanj v slovanskih jezikih. Največ samostalnikov moškega spola na *-a* je v ruščini; v slovenščini jim navadno ustrezajo samostalniki z ničto končnico v imenovalniku:

⁵ Jože Toporišič, SS, str. 211.

Rusko	Belorusko	Ukrajinsko	Slovensko
<i>vel'moža</i>	<i>vjal'moža</i>	<i>vel'moža</i>	<i>veljak, dostojanstvenik</i>
<i>vitija</i>	<i>krasamoūca</i>	<i>vytija</i> <i>krasamovec'</i> <i>promovec'</i>	<i>leporečnik</i>
<i>vlad'yka</i>	<i>uladar</i>	<i>volodar</i> <i>vladar</i> (cerkv. sl. zastarelo) <i>vladyka</i>	<i>vladika, vladar</i>
<i>piita</i>	<i>paēt</i> <i>pjasnjar</i> (redko) <i>paēta</i>	<i>pijit</i> <i>pijita</i>	<i>pesnik</i>
<i>predteča</i>	<i>papjarèdnyk</i>	<i>predteča</i> <i>poperednyk</i>	<i>predhodnik</i>
<i>sluga</i>	<i>sluha</i> <i>služaka</i>	<i>sluha</i> <i>služnyk</i>	<i>sluga, služabnik</i>
<i>starejšina</i>	<i>starèjšyna</i>	<i>starejšyna</i>	<i>starešina</i>
<i>starosta</i>	<i>starasta</i>	<i>starosta</i>	<i>župan, predsednik, starosta</i>
<i>staršina</i>	<i>staršynja</i>	<i>staršyna</i>	<i>nadrejeni, starešina</i>
<i>sud'ja</i>	<i>suddzja</i>	<i>suddja</i>	<i>sodnik</i>
<i>junoša</i> (pr. narečno <i>v'junoš,</i> <i>junoš</i>)	<i>junak</i>	<i>junak</i>	<i>fant, mladenič</i>
<i>voznica</i>	<i>voznik</i> <i>vozak</i>	<i>kučer</i> <i>furman</i> <i>voznycja</i>	<i>voznik</i> <i>kočijaž</i>
<i>mužčina</i>	<i>muščyna</i>	<i>čolovik</i> <i>muščyna</i>	<i>možak, moški,</i> <i>dedec</i>
<i>junga</i>	<i>junha</i>	<i>junha</i>	<i>mornarček</i>
<i>papa (Rimskij)</i>	<i>papa</i>	<i>papa</i>	<i>papež</i>

Trditev o nepriljubljenosti samostalnikov moškega spola na -a v navedenih sodobnih jezikih pa seveda ne more vplivati na navzočnost skupine splošnih eksotičnih izposojenk za osebe moškega spola, ki se končujejo na -a (*radža, xodža, paša, rikša* itd.).

Odpor gvorečih do ženskega sklanjanja poimenovanj moških oseb lahko pripelje ne le do zamenjave poimenovanja z oblikoslovno ustrežnejšim, ampak tudi do delnega ali popolnega preoblikovanja sklanjatvenega vzorca. Tako se v slovenščini vsi samostalniki moškega spola s končnico -a v im. ed. lahko sklanjajo po vzorcu 1. moške sklanjatve.⁶ V beloruščini imajo samostalniki moškega spola na -a, v primeru naglašene osnove, v orodniku in včasih v dajalniku oblike po vzorcu samostalnikov moškega spola z ničto končnico: *sa starastam, z bac'kam, z Kolem; starastu, bac'ku, Kolju/in Kolji*.

⁶ Jože Toporišič, SS, str. 223.

Razširjenost samostalnikov moškega spola na *-a* v ruščini ima dva vzroka. V ruskem knjižnem jeziku se je, v primerjavi z drugimi slovan-skimi jeziki, predvsem ohranilo cerkvenoslovansko knjižno besedje (in še take oblikoslovne nepravilnosti, kot so *junoša*, *vitija*, *vладыka* itd.). Upoštevat je treba tudi, da so v vzhodnoslovanskih jezikih, posebno v ruščini, še precej produktivni vzorci ekspresivnih, subjektivno obarvanih izpeljank moškega spola na *-a* iz samostalnikov, ki imenujejo osebe moškega spola (*mal'čiška*, *mal'čonka*, *mal'čišečka*, *mal'čugaška*, *mal'čuga*; *kupčina*, *kupčiška*, *kupčonka* itd.). V beloruščini je izpeljank te vrste nekaj manj; v ukrajiniščini, kjer te besede pogosto zamenjujejo samostalniki z ničto končnico v imenovalniku ednine in samostalniki s končnico *-o*, jih je še manj, v slovenščini pa izpeljank moškega spola na *-a* sploh ni (prim. sicer: *deda*, *očka*).

Rusko	Belorusko	Ukrajinsko	Slovensko
<i>mal'čiška</i>	<i>xlapčuk</i>	<i>xlopec'</i>	<i>deček, vajenec</i>
<i>mal'čišečka</i>	<i>xlapčanja</i>	<i>xlop'ja</i>	<i>pobič, fantalin</i>
<i>mal'čonka</i>	<i>xlapčaně</i>	<i>xlopijko</i>	<i>paglavec</i>
<i>mal'čugaška</i>	<i>xlapec</i>	<i>xlopčys'ko</i>	<i>smrkapec</i>
<i>mal'čuga</i>		<i>xlopčak</i>	<i>malček</i>
		<i>xlopčyna</i>	
<i>parnjaga</i>	<i>xlapčyna</i>	<i>xlopec'</i>	<i>fante</i>
<i>parnjuga</i>		<i>xlopjaga</i>	<i>dečko</i>
<i>papa</i>	<i>tata</i>	<i>tafo</i>	<i>oče</i>
<i>papka</i>	<i>tatačka</i>	<i>tatus'</i>	<i>očka</i>
<i>papočka</i>	<i>taťka</i>	<i>tatun'o</i>	
<i>papulja</i>	<i>tatulja</i>	<i>baten'ko</i>	
<i>papaša</i>	<i>tatus'</i>	<i>tatko</i>	
<i>papaška</i>	<i>tatul'ka</i>		
<i>papen'ka</i>	<i>bac'ka</i>		
<i>deduška</i>	<i>dzedka</i>	<i>did</i>	<i>dedek, deda</i>
<i>dedulja</i>	<i>dzedok</i>	<i>didus'</i>	<i>dedej</i>
<i>dedka</i>	<i>dzjadulja</i>	<i>didun'</i>	<i>stric</i>
<i>deda</i>	<i>dzjadunja</i>		<i>starec</i>
<i>starikaška</i>	<i>starèča</i>	<i>diduga</i>	<i>starec</i>
<i>staričonka</i>	<i>staryčyna</i>	<i>diduhan</i>	<i>starček</i>
		<i>starihan'</i>	
		<i>starušok</i>	
		<i>staren'kyj</i>	
<i>djadja</i>	<i>dzjadzja</i>	<i>djad'ko</i>	<i>stric</i>
<i>djadjuška</i>	<i>dzjadzen'ka</i>	<i>djadečko</i>	<i>striček</i>
<i>djaden'ka</i>	<i>dzjadzečka</i>	<i>djad'o</i>	
<i>djadečka</i>	<i>dzjadz'ka</i>	<i>voj</i>	
<i>djad'ka</i>		<i>vojko</i>	
<i>bratiška</i>	<i>bracik</i>	<i>bratyk</i>	<i>bratec</i>
<i>bratuška</i>	<i>bratka</i>	<i>bratus'</i>	
	<i>(zvalnik:</i>	<i>bratko</i>	
	<i>brace, bratok)</i>	<i>bratuxa</i>	

Značilno je tudi, da so v ruščini pogostni hipokoristiki moških imen z obliko na *-a/-ja* (*Vanja, Miša, Kostja*), pri čemer so tako v beloruskem kot v ukrajinskem jeziku med manjšalno-ljubkovalnimi imeni razširjene oblike z ničto končnico (blr. *Uladzik, Kastus', Petryk, Ivas', Gryn', Tolik*), v slovenščini pa manjšalno-ljubkovalnih imen moškega spola na *-a* sploh ni (značilne so oblike na *-o, -e*: *Tonče, Pepče, Lisko, Jurko, France*). Pogostnost rabe manjšalno-ljubkovalnih imen tipa *Saš, Pet'* v ruskem pogovornem jeziku (kot tudi oblike za ženska imena *Man', Klav'*) še ne pomeni, da gre za prehod k oblikam z ničto končnico. To ni oblikoslovni, ampak glasoslovni pojav: značilni primer alegrogovora z redukcijo do nič.⁷

V slovnicih medjezikovnih primerjavah znotraj ruskih samostalnikov moškega spola na *-a* zasluži pozornost vrsta močno ekspresivnih in stilno znižanih poimenovanj, ki v sodobnem jeziku ustrezajo priljubljenim besedotvornim vzorcem samostalnikov splošnega spola — *činiša, zapravila, povesa*. Zaradi sigmatskih posebnosti se taka poimenovanja nanašajo predvsem na osebe moškega spola (*gromila, volokita, zabuldyga* itd.). V ekspresivnem govoru pa se lahko nekatera izmed njih uporabljajo tudi za ženske osebe, zato razlagalni slovarji omahujejo, ko takšnim besedam pripisujejo slovnični spol (v enih slovarjih so npr. *vorotila, zavodila, proščelyga* moškega spola, v drugih pa moškega in ženskega oziroma splošnega spola). Gre za mejno skupino samostalnikov moškega spola na *-a* in samostalnikov splošnega spola. Kar se tiče samostalnikov moškega spola na *-a*, tipa *povesa*, je v navedenih jezikih opaziti zakonitost, ki je značilna tudi za drugi dve skupini samostalnikov moškega spola na *-a* (*junoša* in *papen'ka*); količina samostalnikov moškega spola z vzorcem za ženski spol pada od ruščine preko beloruščine in ukrajinske do slovenščine:

Rusko	Belorusko	Ukrajinsko	Slovensko
<i>volokita</i>	<i>zaletnik</i> <i>valacuga</i>	<i>zal'otnyk</i> <i>džyhun</i> <i>zalycjal'nyk</i> <i>gul'vysa</i>	<i>babjek</i> <i>ženskar</i>
<i>vorotila</i>	<i>zapravila</i> <i>verxavod</i>	<i>verxovod</i> <i>dilok</i>	'vodilna oseba, ki o vsem odloča'
<i>gromila</i>	<i>hramila</i>	<i>hromylo</i>	<i>plomilec, pretepač</i>
<i>zabuldyga</i>	<i>huljaka</i>	<i>hul'tjaj</i> <i>hul'visa</i> <i>hul'tipaka</i>	<i>pijanec</i> <i>pijančevalec</i> <i>razuzdaneč</i>

⁷ A. A. Reformatskij, *Kompressivno-allegrovaja reč'* (v svязi s situacijej govorenija), *Zvukovoj stroj jazyka*, Nauka, Moskva 1979, str. 245.

<i>zavodila</i>	<i>verxovod</i> <i>zapravila</i>	<i>zavodij</i> <i>verxovod</i>	<i>organizator</i> <i>pobudnik</i>
<i>zapravila</i>	<i>zapravila</i>	<i>zavodij</i> <i>orudar</i> <i>vatažok</i>	<i>(kolo)vodja</i> <i>glavna oseba</i>
<i>povesa</i>	<i>hul'jaka</i> <i>vogir</i> <i>narečno</i>	<i>hul'visa</i> <i>hul'tjaj</i> <i>džyhun</i>	<i>lahkomiselnež</i> <i>burkež</i>
<i>proščelyga</i>	<i>prajdzisvet</i> <i>šel'ma</i> <i>maxljar</i> <i>krucel'</i>	<i>projsysvit</i> <i>projda</i>	<i>pretkanež</i> <i>lisjak</i> <i>slepar</i> <i>sleparka ž</i>
<i>činuša</i>	<i>čynuša</i>	<i>čynuša</i>	<i>uradniček</i>

V vzhodnoslovanskih jezikih, predvsem v ruskem, sta skupina stilno nevtralnih ali knjižnih poimenovanj oseb moškega spola (*junoša*, *vladyka*, *voznica*) ter skupina ekspresivnih in stilno znižanih poimenovanj (*panen'ka*, *oficeriška*, *parniška*; *gromila*, *volokita*) ne glede na stilno nasprotje povezani: oblikujeta svojevrstno slovnično navado govorečih do končnic ženskega spola pri imenovanju oseb moškega spola in si krepiata slovnični položaj.

Ne glede na maloštevilnost samostalnikov moškega spola na *-a* v slovenščini le-ti ohranjajo svojo pripadnost osebam moškega spola. Slovenska imena *kolega*, *kolovodja* se za razliko od ruskih *kollega*, *zapevala* ali *zavodila*, slovensko *delovodja*, ne uporabljajo za ženske osebe. Potreba po takih poimenovanjih za osebe ženskega spola ne vodi k dvojni rabi besed moškega spola na *-a*, ampak k tvorbi izpeljank za ženski spol: *kolegica* — *kolega*, *delovodkinja* — *delovodja*. Tako v slovenščini skupina samostalnikov moškega spola na *-a* pri sigmatškem pogledu na kategorijo spola ohranja svojo določenost; prikazani samostalniki ne kažejo teženj po preobrazbi v besede z menjajočo se sigmatiko oznake spola. V slovenščini je to povezano s posebnostmi kategorije samostalnikov splošnega spola (gl. poglavje 3). V vzhodnoslovanskih jezikih samostalniki moškega spola na *-a* prav tako ohranjajo svojo določenost po spolu, čeprav, kot kaže, v manjši meri kot v slovenščini. To pa predvsem zaradi prisotnosti samostalnikov splošnega spola v teh jezikih, kot tudi zaradi nekaterih pojavov, ki so na prehodu med moškim in splošnim spolom.

2 Za slovenščino je značilna večja sintagmatska izraženost pomena samostalniškega spola, kar ustreza tudi večji oblikoslovni (paradigmat-ski) določenosti kategorije spola. Sintagmatska nedoločenost je povezana z različnimi nepravilnostmi v oblikoslovnem izražanju pripadnosti samostalnika določenemu spolu. V vzhodnoslovanskih jezikih sodijo sem na-

slednje skupine samostalnikov: 1. nesklonljivi samostalniki; 2. samostalniki moškega spola za poimenovanje oseb ženskega spola in 3. samostalniki splošnega spola.

2.1 Slovenski jezik, ki nima nesklonljivih samostalnikov (gl. 1.1), ne pozna omahovanj in neenotnosti v ujemanju le-teh s prilastki in povedki, kar je tako značilno za vzhodnoslovanske jezike: rus. *TASS upolnomočen zajavit'* in *TASS upolnomočeno zajavit*, rus. *priskakalo kenguru* — *priskakal kenguru* — *priskakala kenguru*; blr. *maë kepi* — *maja kepi*, blr. *žaludovy kofe* — *smačnae kofe*, blr. *adčynenyja žaljuzi* — *tonkae žaljuzi*, prim. tudi različno pripadnost spolu oblikoslovno podobnih besed; rus. *sto pervaja avenju* — *nahaľnyj parvenju* — *muzykal'noe revju*. Usodo konkurenčnih vzorcev ujemanja določajo v vsakem primeru posebej trije različno usmerjeni dejavniki: 1) vzorec ujemanja z nesklonljivimi samostalniki; 2) sigmatika besede (na primer živost samostalnika *parvenju*; na naravni spol besede *kenguru* je mogoče pokazati s sobesedilom); 3) slovarska paradigmatica besede (npr. ženski spol *avenju* po analogiji z *ulica*).

2.2 V vzhodnoslovanskih jezikih se samostalniki moškega spola v pomenu osebe lahko uporabljajo za osebe ženskega spola (gl. 3.2). Pri tem jezikovni predpis dopušča dva ujemalna vzorca: glede na dejanski spol osebe (blr. *naša novaja doktor Lysoŭškaja pracavala*) in glede na oblikoslovje imena (*naš novy doktor Lysoŭškaja pracavaŭ*). Pri ujemanju s privedniškimi oblikami in ujemanju z glagoli je razširjenost obeh vzorcev različna. Tako se smiselno ujemanje z določilom pričakuje v 30 %, ujemanje s povedkom pa le v 5 % primerov.⁸

V slovenščini, kjer brez težav prihaja do izpeljave samostalnikov ženskega spola iz samostalnikov moškega spola s pomenom osebe, je govorečim vselej na voljo dvojica poimenovanj. Zato tukaj pomensko (sigmatsko) ujemanje ni v nasprotju s slovničnim ujemanjem.

2.3 Pri samostalnikih splošnega spola v vzhodnoslovanskih jezikih (gl. 3.1) prihaja do ujemanja z določili prav tako po dveh vzorcih. Različice v ujemanju obstajajo zaradi reference imen do oseb tako moškega kot ženskega spola: rus.: *Ètot nesčastnyj plaksa Fed'ka* — *èta nesčastnaja plaksa Fed'ka*; *ona takaja melodčina* — *pisal obe Ane kak okom-somol'skom zavodile*.

V slovenščini se dvojno sintagmatsko obnašanje pričakuje pri nekaterih samostalnikih, katerih oblikoslovna podoba je v nasprotju z njih-

⁸ *Graudina, Ickovič, Katalinskaja, Grammatičeskaja pravil'nost' ...*, str. 96, 100.

vo sigmatiko. Takšne so: *fante, hlapče, dekle, dekletce, dobričina* in tudi ekspresivni samostalniki vrste *baraba, reva*. Besedi *fante, hlapče* dopuščata ujemanje tako po srednjem kot po moškem spolu; v SSK J sta opisani kot enakozvočnici, ki se razlikujeta le po slovničnem spolu (v danem primeru le po načinu ujemanja). Ujemanje z *dekle, dekletce* po ženskem spolu je razširjeno v narečjih in pogovornem jeziku, ni pa normativno.

Ekspresivno in stilno zaznamovani samostalniki tipa *baraba, beba, čveka, mevža, neroda, pijandura, prismoda, reva*, ki se nanašajo predvsem na osebe moškega spola, se sklanjajo po vzorcu samostalnikov ženskega spola in se v slovnica in slovarjih obravnavajo kot samostalniki ženskega spola. Vendar je njihovo sintagmatsko obnašanje dvojno: v primeru reference do oseb moškega spola se z določilom ujemajo po vzorcu ženskega spola, z elovsko obliko glagola pa po vzorcu moškega spola. Prim. besedilo iz SSK J: *Ta baraba mi še do danes ni vrnil dolga. Ti si stara čveka, nikoli ne boš drugačen*. Nasprotje med sigmatiko in oblikoslovjem ter dvojnost sintagmatike povzroča nedoslednost pri izražanju pripadnosti spolu takih samostalnikov in seveda omogoča različice v ujemanju. Načeloma lahko postane sintagmatska variantnost tudi normativna. Tako se je zgodilo s samostalnikom *dobričina*, ki se v SSK J obravnava kot dve sozvočnici, razlikujoči se po spolu, pri čemer značaj ujemanja z besedo *dobričina* ni odvisen od spola konkretnega referenta. Prim. sobesedilo iz SSK J: *Naš učitelj je prava dobričina. Stari dobričina se je temu zelo čudil*.

3.1 Najvidnejša razlika v sigmatiki samostalniškega spola med vzhodnoslovanskimi jeziki na eni in slovenščino na drugi strani je v tem, da v vzhodnoslovanskih jezikih obstajajo besede splošnega spola, v slovenščini pa ne. Za slovenščino je značilna težnja po razlikovanju spola poimenovanih oseb, zato se glede na potrebo lahko takoj ustvari par: iz samostalnika moškega spola samostalnik ženskega spola z izpeljavo.

Za samostalnike splošnega spola v vzhodnoslovanskih jezikih je značilna dvojnost, ki se ne izraža toliko v sigmatiki kot v sintagmatiki, v skladijski razvrstitvi (prim. blr. *hèty njazhrèba Ivan — hètaja njazhrèba Ivan*). To dokazuje, da je v podskupini samostalnikov splošnega spola tako v vsebini kot v izražanju kategorije spola več posebnosti, in zato bi bilo prenehljeno trditi, da je splošni spol samostalnika le del sobesedila (kot predlaga E. Stankiewicz).⁹

⁹ Edward Stankiewicz, *The Grammatical Genders of the Slavic Languages*, *The International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 1968, XI.

Obsežna skupina samostalnikov moškega spola v vzhodnoslovanskih jezikih pomeni, da se nasprotja po spolu pri samostalnikih včasih nevtralizirajo. Do tega prihaja celo tam, kjer bi mislili, da je nasprotje moški spol — ženski spol najbolj upravičeno, to je pri poimenovanju oseb. Prav takšne sigmatske in sintagmatske spremembe, dvojnosti, so ugodne za poenostavitev slovničnih nasprotij samostalnikov moškega spola na *-a* (3.1.1) kot tudi za uporabo samostalnikov moškega spola pri označevanju oseb ženskega spola (1.3.3). V slovenščini pa je drugače: tu ni samostalnikov splošnega spola, ki bi dajali prednost dvojni rabi samostalnikom s pomenom osebe (v odnosu do oseb moškega ali ženskega spola), ampak poseben urejevalni mehanizem izpeljave, ki dovoljuje tvorbo nujno potrebnih samostalnikov ženskega spola s pomenom osebe.

V vzhodnoslovanskih jezikih večina samostalnikov splošnega spola na *-a* vsebuje ekspresivno in stilno znižano oznako oseb. Dela K. S. Aksakova, F. I. Buslajeva, A. A. Potebnje govori o tem, da so te besede ženskega spola prvotno pomenile nekaj konkretnega, abstraktnega ali kolektivnega, kar se je metaforično ali metonimično nanašalo na osebe.¹⁰ Ob uporabi podobnih označevanj oseb moškega spola se je pojavila dvojna ekspresija: poleg ekspresije idiomatičnega slikovitega poimenovanja je tu še ekspresija prenesene rabe slovnične oblike ženskega spola v odnosu do osebe moškega spola. Slabšalni učinek slovničnega prenosa v danem primeru pomeni ostanek nekdanj splošne negativne ocene družbenega položaja žensk, zato je bila raba ženskega imena za moško osebo poniževalna.¹¹

O položaju samostalnikov splošnega spola v slovarskih sistemih posameznih vzhodnoslovanskih jezikov lahko sodimo *mutatis mutandis* po njihovem mestu v ruščini, kjer so samostalniki moškega spola najštevilnejši. Po podatkih štirih ruskih razlagalnih slovarjev, združenih v Odzadnji slovar ruskega jezika (Izdaja Sovjetske enciklopedije, Moskva 1974) je takšnih samostalnikov več kot 300. V vseh štirih zgoraj omenjenih slovarjih pa je navedenih manj kot polovica besed — 140. Gre za to, da so med samostalniki moškega spola pogostne enokorenske sopomenke, med seboj pomensko malenkostno različne (prim.: *grjaznuxa*, *grjaznuška*, *grjaznulja*; *milaša*, *milaška*, *milašečka*, *miluška*, *miluša*). Slovarjem pri opisovanju takih podsistemov poimenovanj res ni treba navajati celotne sopomenske vrste. Z druge strani pa je treba upoštevati izrazito

¹⁰ V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Vysšaja škola, Moskva 1972, str. 67—68.

¹¹ A. A. Potebnja, *Iz zapisok po ruskoj grammatike*, III. Harkov 1899, str. 638; gl. še: V. V. Vinogradov, navedeno delo, str. 72.

stilno nizkost nekaterih besed splošnega spola, kar jih spravlja za okvire normativnih slovarjev (*paskuda, varuša, durynda* itd.).

V. V. Vinogradov označuje kategorijo splošnega spola v sodobni ruščini za malo produktivno. V beloruščini in še posebej v ukrajiniščini pa je produktivnost samostalnikov splošnega spola še manjša. Tukaj se pojavlja težnja po razlikovanju spola, kadar gre za označitev osebe. Primerjava najpogosteje rabljenih ekspresivnih samostalnikov splošnega spola v ruščini s slovarskimi ustrezniki v beloruščini, ukrajiniščini in slovenščini je pokazala, da 60 ruskim samostalnikom splošnega spola (vsi so ekspresivni samostalniki splošnega spola, ki vstopajo v 40 000 besed obsegajoči Pogostnostni slovar ruskega jezika v redakciji L. N. Zatorine (izd. Russkij jazyk, Moskva 1977)) ustreza v beloruščini 33 in v ukrajiniščini 25 samostalnikov splošnega spola; slovenščina pa v vseh primerih različno imenuje osebe različnega spola. Ruskemu samostalniku splošnega spola lahko ustreza: 1. samostalniški par s splošno netvorno osnovo in različnimi priponskimi oblikami; 2. skupina sopomenskih poimenovanj: a) eden ali nekaj samostalnikov splošnega spola; b) samostalniški par s splošno netvorno osnovo in različnimi priponskimi oblikami; 3. eden ali nekaj samostalnikov moškega spola (v slovenščini včasih moškega in srednjega spola); 4. skupina sopomenskih poimenovanj: a) eden ali nekaj samostalnikov splošnega spola; b) samostalniki moškega spola; 5. par posamostaljenih pridevnikov (v beloruščini in ukrajiniščini).

Rusko	Belorusko	Ukrajinsko	Slovensko
<i>svjatoša</i>	<i>svjatoša</i>	<i>svjatennyk svjatennycja</i>	<i>svetohlinec svetohlinka</i>
<i>podliza</i>	<i>padliza padliznik padliznica</i>	<i>pidlyza pidlyznyk padlyznycja</i>	<i>lizun lizunka</i>
<i>brjuzga</i>	<i>burkun</i>	<i>burkatun burkun</i>	<i>godrnjač godrnjalo</i>
<i>proščelyga</i>	<i>prajdzisvet šel'ma maxljar</i>	<i>projdzisvit projda</i>	<i>pretkanec slepar — sleparka lisjak — lisica</i>
<i>nerjaja</i>	<i>neoxajny neoxajnaja</i>	<i>neoxajnyj neoxajna</i>	<i>umazanec — umazanka zanemarjenec zanemarenka</i>

Iz poglavij 1.3.1 in 3.1 sledi, da se neskladje med naravnim spolom osebe in oblikoslovnim izražanjem spola ustreznega samostalnika zmanjšuje v smeri od ruščine k slovenščini.

Samostalniki splošnega spola na *-a*, pri katerih ni opaziti negativne konotacije in so stilno nevtralni, so v vzhodnoslovanskih jezikih redki. Ruskim in beloruskim samostalnikom splošnega spola na *-a* najpogosteje

ustreza par oblikoslovno različnih poimenovanj v ukrajinščini; v slovenščini pa v vseh primerih (razen pri besedi *sirota*) najdemo samostalniški par z oblikoslovno izraženo različnostjo v spolu:

Rusko	Belorusko	Ukrajinsko	Slovensko
<i>zaika</i>	<i>zaika</i>	<i>zaika</i>	<i>jecljavec, jecljavka, jecljač</i>
<i>kaleka</i>	<i>kaleka</i>	<i>kalika</i>	<i>pohabljenec — pohabljenka</i>
<i>knigonoša</i>	<i>knihanoša</i>	<i>knyhonoša knyhonosnyk knyhonosnycja</i>	<i>raznašalec — raznašalka knjig kolporter — kolporterka</i>
<i>kollega</i>	<i>kaleha</i>	<i>koleha</i>	<i>kolega — kolegica</i>
<i>levša</i>	<i>ljauša</i>	<i>livak livačka livša (zastarelo)</i>	<i>levičar — levičarka</i>
<i>sirota</i>	<i>sirata</i>	<i>syrota</i>	<i>sirota</i>
<i>tezka</i>	<i>cezka</i>	<i>tezko</i>	<i>imenjak — imenjakinja</i>
<i>ubijca</i>	<i>zabojca</i>	<i>ubyvcja, ubyvec' ubijnyk ubijnycja</i>	<i>ubijalec — ubijalka morilec — morilka</i>

Maloštevilnost nevtralnih samostalnikov splošnega spola priča o tem, da je označitev danega podrazreda samostalnikov v sistemu označevanja oseb povezano z ekspresivnostjo in stilno nizkostjo govora Slovence je v danem primeru podrejena ekspresiji. V slovenščini in deloma v ukrajinščini se kot podobno slovnično sredstvo za izražanje ekspresivnosti pri označevanju oseb rabijo oblike srednjega spola (poglavje 3.3).

Podrazred samostalnikov splošnega spola ruši ubranost med naravnim spolom osebe in slovničnim spolom samostalnika, ki to osebo označuje.

3.2 Soodnos med naravnim in slovničnim spolom je v vzhodnoslovanskih jezikih resno ogrožen tudi pri poimenovanju oseb ženskega spola glede na vrsto dejavnosti, poklic, družbeni položaj. V okviru samostalnikov, ki poimenujejo osebe po vrsti dejavnosti itd., nasprotje med moškim in ženskim spolom ni enakovredno: moški spol je tu nezaznamovan, šibki člen nasprotja, ženski spol pa zaznamovan, krepki člen. V pomenu samostalnikov moškega spola za osebe je zanimiv predvsem pomen osebe, pomen spola pa stopa v ozadje in se v določeni meri nevtralizira. V poimenovanjih ženskega spola pa pomen spola ohranja svojo posebnost. Če je beseda *učitel'nica* (imenovanje osebe po poklicu) sprejeta le za žensko osebo, potem je *učitel'* predvsem imenovanje osebe, rabi pa se lahko tako za moškega kot za žensko. Možnost dvojnega označevanja ustreznih predmetnih odnosov v vzhodnoslovanskih jezikih po-

gojuje stilno razlikovanje samostalnikov moškega spola pri označevanju oseb ženskega spola (pogl. 4).

V ukrajiniščini in beloruščini je v primerjavi z ruščino več možnosti za stilno nevtravno poimenovanje oseb naravnega ženskega spola s pomočjo samostalnikov ženskega spola (prim. medstilni značaj beloruskega *sakratarka, doktarka, kasirka*). V slovenščini se tu skoraj v vseh primerih uporabljajo samostalniki ženskega spola, navadno brez kakršnegakoli odtenka stilne ali ekspresivne nizkosti. Prim. nekatere izpeljanke ženskega spola v slovenščini (v vzhodnoslovanskih jezikih ustreznih samostalnikov ženskega spola ni ali pa so nenormativni, oziroma se nanašajo na drugačno predmetnost): *arhitekt — arhitektka*,¹² *demagog — demagoginja, dirigent — dirigentka, filolog — filologinja, minister — ministrica, tovariš — tovarišica*. Samostalnik ženskega spola *doktorica* v pomenu 'zdravnica' ima v SSKJ oznako *pog.* (pogovorno), čeprav za prvi pomen te besede — 'ženska, ki ima doktorski naslov' — stilna nizkost ni nakazana; kaže, da pogovorna zaznamovanost besede *doktorica* ni pogojena z obliko ženskega spola, ampak s stilno razmejitvijo sopomenk *zdravnica — doktorica*. V nekaterih primerih je pričakovati omahovanja pri določanju normativnosti posameznih izpeljank ženskega spola (prim. težave pri tvorbi ženskega spola od besede *kustos*, o kateri govori v enem izmed svojih del J. Toporišič¹³ in zapis *kustosinja* v SSKJ brez vsakih stilnih oznak).

3.3 Eden izmed dejavnikov, ki ustvarjajo svojevrstnost sigmatike kategorije spola v navedenih jezikih, je značaj predmetne odnosa živih samostalnikov ženskega spola. V ruščini so živi samostalniki z oblikoslovnimi oznakami za srednji spol redki. Med poimenovanji oseb je to le *podmaster'e* (prim. tudi v sodobnem jeziku izgubljene *podataman'e, poddruž'e*),¹⁴ zastareli *ditja, čado* in ekspresivne izpeljanke tipa *čaduško, parnišče, staričišče; trepelo, strašilo*. Od neosebni samostalnikov so *strašilišče, čudovišče, čudišče*. Nenavadnost pregibanja po srednjem spolu za žive samostalnike v ruščini, kot tudi akanje v vlogi glasovnega izhodišča je pripeljalo do sprememb v paradigmi živih samostalnikov na *-o* ali do opustitve nekaterih izmed njih. Tako spadajo k samostalnikom s pregibanjem po srednjem spolu današnji samostalniki

¹² Zapisano v SSKJ. Ko Jože Toporišič govori o možnosti rabe samostalnikov moškega spola za osebe ženskega spola, navaja primer prav z besedo *arhitekt: Ana (to dekle) je arhitekt*. SS, str. 202.

¹³ Jože Toporišič, *Tovarišica ravnatelj in še kaj*, JiS, 1968.

¹⁴ F. I. Busljajev, *Istoričeskaja grammatika ruskogo jazyka*, Moskva 1959, str. 129.

splošnega spola na *-a*: *zubrila, mudrila, vyšivala* (prim. nedokončanost procesa v soobstajanju konkurentov *ètot čudilo — èto čudilo — ètot čudila*), beseda *lada*, slovanska imena *Kupala, Jarila*, izpeljanke z oznako slabšalnosti: *oficeriška, človečiška* (podobne tvorbe za ženske osebe, *popad'iško, ženiško, dočeriško*, so se izgubile).

Veliko več je živih samostalnikov s paradigmo srednjega spola v beloruščini, predvsem pa v ukrajinščini in slovenščini. Zdi se, da je bila za razširjenost oblik srednjega spola v razredu živih imen v teh jezikih odločilnega pomena ohranjena praslovanska oblikovanost po srednjem spolu pri samostalnikih, ki so imenovali mlada, nedorasla bitja: blr. *cjalja, kuranja, vaučanë*; ukr. *telja, kurča, cucenja*; slov. *tele, žrebe, ščene* (prim. tudi ruske narečne oblike: *telja, jagnja, ščenja*). Zaradi pripadnosti teh poimenovanj srednjemu spolu se ohranja svojevrstno zastarelo pojmovanje: nezrelo bitje je »začasno« še brez spola. Povezanost kategorije srednjega spola z označevanjem mladih in nedoraslih bitij je ustvarila slovnični primer in obenem s tem vzorce za podobno označevanje oseb. Značilno je, da so se samostalniki srednjega spola, ki označujejo osebe, uveljavili, razvili in potrdili posebno sopomenskost samostalnikov srednjega spola, ki označujejo mladiče. Manjšalnost se je preoblikovala v manjšalno-ljubkovalno ali manjšalno-slabšalno sopomenskost: opazne so tudi zveze obeh odtenkov in različne stopnje le-teh: blr. *dzicja, dzicjanja, dzjaučo, xlapčo, xlapčanja, xval'ko*; ukr. *dytynko, dytys'ko, dytjatko, maljatko, maljatočko, xhlopis'ko, xlop'ja, dyočys'ko, nemoljatko, vydljud'ko, murmylo, zdorovylo, zubrylo, hromylo*, itd.; slov. *dete, detece, dekle, dekletce, devče, fante, babše, babišče; zijalo, gobezdalo, godrnjalo, čvekalo, dremalo, jezikalno, motovilo, ciganče, hlapče, revše, prismode, človeče, pevče* iron. itd.

Rabo samostalnikov srednjega spola v pomenu sredstva za označevanje ljudi v slovenščini in ukrajinščini krepijo nekateri prehodni pojavi med oblikoslovnimi razredi samostalnikov moškega in srednjega spola. V obeh jezikih najdemo samostalnike, ki se nanašajo na osebe moškega spola in se zato v slovarjih in slovnica sprejemajo in vpisujejo kot imena moškega spola, čeprav so nekatere sklonske oblike takih samostalnikov (najvažnejša je oblika za im. ed.) enake ustreznim oblikam samostalnikov srednjega spola: ukr. *ba'tko, tato, baten'ko, tatko, tatun'o, djad'ko, djadečko, djad'o, vujko*; slov. *dečko, otroče, oče, dede, sinko, stričko; nai'vko 'prostak', debelko 'tolstjak', črnko* ekspr. 'negr', in tudi *fičko, fičo*, kar je manjšalno od *Fiat* (sklanja se kot živi samostalniki moškega spola — *kupili so fička* (SSK J)). Prim. tudi značilne oblike mo-

ških imen v ukrajinščini in slovenščini: ukr. *Dmytro, Pavlo, Levko*; slov. *Tine, Branko* in manjšalno-ljubkovalni imeni *Tonče, Pepče*. Sigmatsko-paradigmatsko nasprotje ali mešanje takih samostalnikov vpliva na določenost njihove pripadnosti v ustrezni slovnični razred. Samostalnik *dekle* dopušča ujemanje tako po ženskem kot po srednjem spolu, besedi *fante, hlapče* pa sta v SSKJ opisani kot enakozvočnici, ki se razlikujeta v spolu.

V slovenščini in ukrajinščini imajo samostalniki srednjega spola, ki poimenujejo osebe, podobno vlogo, kot jo imajo samostalniki splošnega spola v ruščini, beloruščini in tudi v ukrajinščini. Vključujejo se v čustveno-ekspresivno in stilno nizko besedje, kjer ni toliko pomembna denotacija kolikor konotacija. Značilno je, da v vseh navedenih jezikih slovnično ekspresivnost v danem primeru ustvarja nasprotje zunajjezikovnega sigmatskega vidika z znotrajjezikovnimi (paradigmatskimi in sintagmatskim) vidiki kategorije spola na ravni vsebine.

4 Vsebinskost in raznolikost paradigmatskih vidikov znaka je v semiotiki sorazmerna stopnji oblikovnega in vsebinskega spreminjanja znamenj. Razvitost medsebojne zamenljivosti oblik, besed, konstrukcij (sopomenke v širšem pomenu) in večpomenskosti (možnosti različne, izbirne rabe znamenja) lahko pojmujeemo kot kazalce gibkosti jezika.¹⁵ Spremenljivost, ki ustvarja možnost za različno rabo jezikovnih sredstev, se kaže kot izhodišče za oblikovanje stilnih in čustveno-ekspresivnih konotacij.

Pri samostalniškem spolu v navedenih slovanskih jezikih je uresničitev pragmatških vidikov odvisna od: 1. stopnje spremenljivosti pri izražanju kategorij (različne sklonske oblike in ujemalni vzorci); 2. stopnje spremenljivosti sigmatske povezanosti kategorij (možnost, da se samostalniki določenega spola nanašajo na osebe različnega spola); 3. položaja gesel, ki dopuščajo to ali drugačno spreminjanje kategorije spola v slovarski paradigmatici.

4.1 Primerjava paradigmatskih, sintagmatskih in sigmatskih vidikov kategorije spola v navedenih jezikih kaže, da je stopnja spremenljivosti na ravni izražanja in vsebine kategorije večja v vzhodnoslovanskih jezikih. Paradigmatska konotacija je tukaj povezana z vrsto sprememb na slovnični (gl. pogl. 4.1—4.1.3) in slovarski ravnini (4.1.4—4.1.6), kjer

¹⁵ Glej razlago »gibkosti jezika« v teoriji informacij *A. N. Kolmogorova*: Tri podhoda k opredelenju pojmatja »količstva informacij«, *Problemy peredači informacij*, I. 1965, 1. izd.; isti, *K logičeskim osnovam teorii informacij i teorii verojatnostej*, *Problemy peredači informacij*, V. 1965, 3. izd.

sta ekspresivnost in stilna zaznamovanost, ustvarjeni s slovničnimi sredstvi, nesamostojni, vključeni v slovarsko pragmatiko besede.

4.1.1 Do omahovanja v spolu samostalnikov prihaja zaradi spremenljivosti v oblikoslovni podobi besede: blr. *prastor* — *prastora*, ukr. *klaviš* — *klaviša*, *fal's* ž — *fal's* m; rus. *rel's* — *rel'sa*, *tuflja* — *tufel'* (v ruščini najdemo okoli sto parov takšnih različic), *tol'* ž — *tol'* m (približno 50 parov).¹⁶ Podatki za ruščino govorijo o razširjenosti oblikoslovnega omahovanja pri spolu samostalnikov v drugih vzhodnoslovanskih jezikih.

Najbolj značilni razliki med členi takih nasprotij sta arhaičnost — nearhaičnost in stilna nizkost — nevtralnost. Prim. izrabo pragmatiskih možnosti oblikoslovnega spola v šaljivem dialogu L. Gajdaja: »— Čej *tuflja?* — *Moë*« (*tuflja* je po normi ženskega spola).

4.1.2 Spremenljivost v ujemanju z nesklonljivimi besedami. Različice ujemanja, ki nastanejo pod vplivom produktivnejših vzorcev ali na podlagi slovarske podobnosti, so predvsem značilnost pogovornega okolja (blr. *garačae kofe*, ru. *krošečnaja kolibri*, *znojnyj široko*).

4.1.3 Spremenljivost v ujemanju s samostalniki splošnega spola in samostalniki moškega spola pri poimenovanju oseb ženskega spola po družbenem položaju, poklicu. Vzorcji pomenskega ujemanja (ustrezno naravnemu spolu osebe), nekoč značilni za pogovorni jezik, so vse bolj v rabi in postajajo normativni.

4.1.4 Na ravni besedišča — sopomenskost samostalnikov moškega in ženskega spola za poimenovanje oseb ženskega spola (rus. *sekretar'* — *sekretarša*). Pri tem se samostalniki moškega spola označujejo kot knjižni ali stilno nevtralni, samostalniki ženskega spola pa kot nevtralni ali pogovorni (včasih ljudski).

4.1.5 Sopomenskost samostalnikov splošnega spola s samostalniki z določeno pripadnostjo spolu: rus. *jabeda* — *fiskal*, *fiskalka*; *zadira* — *petux*; blr. *zapravila* — *verxavod*; ukr. *prolaza* — *projdysvit*, *projdy-svitka*, je v ruščini, v primerjavi z beloruščino in ukrajinščino, nadvse približna. V slovarju sopomenk ruskega jezika v redakciji Jevgenjeve (I — 1970, II — 1971) nastopajo v vlogi sopomenk k samostalnikom splošnega spola predvsem samostalniki, ki so tudi sami splošnega spola. To je dokaz za urejenost podrazreda samostalnikov splošnega spola v ruskem slovarju.

¹⁶ Graudina, Ickovič, Katalinskaja, Grammatičeskaja pravil'nost'..., str. 65—74.

4.1.6 V ukrajinščini (prav tako na ravni slovarja) obstaja soznačnost samostalnikov moškega ali splošnega spola s samostalniki srednjega spola: *zdorovylo* — *zdorovan'*, *zubrylo* — *zubryjaka*.

4.2 V slovenščini je stilna in ekspresivna konotacija pri kategoriji spola prav tako povezana s spremenljivimi vzorci, ki pripadajo dvema ravninama, slovnični (4.2.1 — 4.2.2) in slovarski (4.2.3 — 4.2.4).

4.2.1 Sopomenskost paradigem samostalnikov ženskega spola s samostalniki moškega spola v sklanjatvi samostalnikov moškega spola na *-a* (z *vodjo* — z *vodjem*) (1.3.1); omahovanje v spolu nekaterih samostalnikov z ničto končnico v im. ed. zaradi sopomenskosti vzorca moškega spola z vzorcem ženskega spola v sklanjatvi navedenih samostalnikov: *lov m* — *lov ž*, *brst m* — *brst ž*, *sled m* — *sled ž*, *pot m* — *pot ž*.

4.2.2 Spremenljivost v ujemanju z nekaterimi samostalniki, ki dopuščajo dvojno ujemanje po spolu: *fante*, *hlapče*, *dekle*, *dobričina*.

4.2.3 Na slovarski ravni — sopomenskost enokorenskih samostalnikov moškega s srednjim spolom; moškega z ženskim spolom; ženskega s srednjim spolom, ki se razlikuje le v priponski obliki: *baraba* — *barabin*, *barabež*, *barabon*; *brblja* — *brbljač*, *brbljavec*; *čvekal* — *čveka*, *čvekač*; *gobezdalo* — *gobezdavec*, *gobezdač*; *godrnjalo* — *godrnjač*, *godrnjavec*; *neroda* — *nerodež*; *reva* — *revše*, *revež*.

4.2.4 Pri osebah moškega spola na slovarski ravnini obstaja sopomenskost samostalnikov moškega spola z različnokorenskimi samostalniki ženskega in srednjega spola: *siromak* — *reva*, *revščina*; *kvasač* — *gobezdalo*; *blebetač* — *godrnjalo*; *prismoda* — *tepec*, *bedak*, *raztresenec*.

5 Primerjalna analiza kategorije samostalniškega spola je pokazala, da je za slovenščino v nasprotju z vzhodnoslovanskimi jeziki značilno naslednje: popolnejša oblikoslovna in skladijska izraženost pomena samostalniškega spola; večja soodnosnost med oblikoslovnimi in skladijskimi sredstvi glasovno-pisne strani samostalniškega spola; večja pravilnost, enotnost skladijskih vzorcev v ujemanju s samostalnikami po spolu.

V posameznih slovarsko-slovničnih (klasifikacijskih) kategorijah (spol in živost — neživost pri samostalnikih, kakovost — nekakovost pri pridevniki, vid in način pri glagolih v slovanskih jezikih) se v posameznih jezikih »slovarske« (vsebinske) in »slovnične« (oblikovne) kategorije lahko različno združujejo. V slovenščini je torej kategorija samostalniškega spola bolj slovnična, oblikovna, znotrajjezikovna, pravilna, kot pa je v vzhodnoslovanskih jezikih. V teh je klasifikacija samostalnikov

po spolu tesneje povezana s slovarjem (predvsem pri poimenovanjih in ekspresivnih oznakah oseb), vpliva pa tudi na funkcijsko diferenciacijo jezikovnih sredstev in govorjenih zvrsti.

РЕЗЮМЕ

В работе контрастный анализ категории рода имени существительного в словенском и восточнославянских языках построен с учетом следующих аспектов категории: 1. ее парадигматики, 2. синтагматики, 3. сигматики, 4. прагматики.

В аспекте парадигматики, определяющем степень морфологической (словоизменительной) эксплицированности родовой классификации существительных, учитываются следующие характеристики категории по отдельным языкам: 1. наличие существительных, не имеющих морфологических показателей рода; 2. степень морфологической обособленности родовых классов существительных (степень сохранения родовых различий на протяжении всей парадигмы словоизменения, наличие переходных и смешанных явлений). Категория рода имени существительного в словенском языке характеризуется более полной морфологической эксплицированностью, что проявляется в немногочисленности существительных, не имеющих морфологических показателей рода; в отсутствии нейтрализации оппозиции по роду во множественном и двойственном числе; в немногочисленности морфологически гибридных и переходных явлений (таких, как существительные общего рода в восточнославянских языках; существительные м. р. с парадигмой существительных ж. р. и некоторые другие).

В аспекте синтагматики, определяющем степень синтаксической эксплицированности категории, для словенского языка также характерна большая (по сравнению с восточнославянскими языками) эксплицированность родовой принадлежности существительных. В восточнославянских языках зоны синтагматической неопределенности коррелируют с зонами различных аномалий в морфологическом выражении родовой принадлежности существительных (несклоняемые существительные, существительные общего рода, существительные м. р. со значением лица при употреблении по отношению к лицам женского пола).

В аспекте сигматики, определяющем степень внеязыковой мотивированности категории рода существительных, различия в рассматриваемых языках связаны с тем, что для словенского языка характерна более высокая степень корреляции между полом лица и грамматическим родом соответствующего наименования. В восточнославянских языках данную корреляцию нарушают существительные общего рода и существительные м. р. со значением лица в сфере наименования лиц женского пола. С другой стороны, в словенском и украинском языках, а также в меньшей мере в белорусском языке распространено использование существительных ср. р. для обозначения жовых существи и в том числе лиц.

В аспекте прагматики, определяющем возможности коннотативного (экспрессивного и/или стилистически маркированного) использования семантики и форм рода имени существительного, различия в рассматриваемых языках

связаны с большей вариативностью плана выражения и плана содержания данной категории в восточнославянских языках, что обуславливает ее большие прагматические потенции. В целом категория рода существительных в словенском языке вырисовывается как в большей мере грамматическая, формальная, внутриязыковая, регулярная, чем категория рода в восточнославянских языках. В восточнославянских языках родовая классификация существительных теснее взаимодействует со словарем (прежде всего в области наименований и экспрессивных характеристик лиц), а также в большей мере участвует в функциональной (стилистической) дифференциации средств языка и видов речи.

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

NEKAJ OPAŽANJ PRI AKUTU NA ZADNJEM ZLOGU V SLOVENŠČINI

Znano je, da vpliva na potek in višino tona naglašene samoglasnika pri tonemskem naglaševanju v precejšnji meri stavčna intonacija, ki v povedni obliki proti koncu stavka pada, ter da je pri nas (in večkrat tudi drugod) ena bistvenih značilnosti tonema tudi višina naslednjega zloga.

Iz tega sledi, da je najbolj ogroženo mesto pri tonemskem naglasu na zadnjih besednih zlogih. Akut v tem položaju nima opore v višini naslednjega zloga, ker ga ni (razen če pride za njim naslonska beseda), če pride na konec stavka, pa vpliva na njegovo netipično realizacijo močno tudi stavčna intonacija.¹

Zato lahko dobimo narečja, ki so sicer ohranila tonemsko naglaševanje, vendar pa ne poznajo akuta na zadnjih zlogih bodisi na splošno, fakultativno, v določenem okolju ali samo v določenih morfemih, kjer ga niso mogle podpirati sorodne oblike z akutom v nekončnem položaju.

Taki pojavi so nam znani od drugod. Pogosti so npr. na hrvaškem področju (štokavščina seveda zaradi svojih naglasnih razvojev nima akuta v takem položaju). Najbolj znan je v zvezi s tem kastavski govor, kjer prehaja na koncu stavka akut v cirkumfleks, o čemer je obširno pisal A. Belić,² ter govor otoka Visa (v manjši meri začetek že na Hvaru), kjer prehaja akut v cirkumfleks na koncu besede, o čemer sta pisala A. Belić in M. Hraste.³ Na prehod akuta v cirkumfleks na koncu besede kaže tudi Rožičevo gradivo za Prigorje.⁴ Prim. še v delu posavskega govora (in podobno nekod v čakavščini) prehajanje končnega akuta v cirkumfleks, če je pred njim dolžina, o čemer piše zlasti S. Ivšić⁵ ipd.

Pri nas se je o prehodu akuta na zadnjem zlogu v cirkumfleks razmeroma malo pisalo.⁶ Le za južno Belo krajino, kjer se na sploh poznajo srbohrvaški jezi-

¹ Kako vplivajo na realizacijo tonema različni položaji besede, lahko vidimo v eksperimentalnofonetičnih meritvah pri Toporišiču, *Pojmovanje tonemskosti slovenskega jezika*, SR 15, 1967, 64—108; *Liki slovenskih tonemov*, SR 16, 1968, 315—393.

² A. Belić, O rečničkom akcentu u kastavskom govoru, *JF* 14, 1935, 151—158 in 15, 1936, 165—169; *Izveštaj ...*, *Godišnjak SKA* 26 (1912), 1914, 235; *Akcentatske studije*, Beograd 1914, 9—10.

³ A. Belić, O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, *Glas SKA* 168, 1935, 25; M. Hraste, Čakavski dijalekat ostrva Hvara, *JF* 14, 1935, 16; *Osobine govora ostrva Visa*, *Zbornik u čast A. Belića*, Beograd 1937, 149.

⁴ V. Rožić, Kajkavački dialekat u Prigorju, *Rad JAZU* 115, 1893, 68—136, 116, 1893, 115—174, 118, 1894, 55—115.

⁵ S. Ivšić, Današnji posavski govor, *Rad JAZU* 196, 1913, 146; *Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike*, *Zbornik radova Fil. fak. u Zagrebu* I, 1951, 370 do 376 in tam navedena literatura. Prim. tudi M. Hraste, Čakavski dijalekat ostrva Brača, *Srpski dijalektološki zbornik* 10, 1940, 30—31.

⁶ Na kratko so omenjali možnost nevtralizacij v določenih stavčnih položajih. Prim. npr. Isačenko, *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana 1939, 20, kjer pravi, da na koncu stavka postaneje besede cirkumfektirane, in sicer ne samo na zadnjem zlogu. Prim. tudi Toporišič, SR 15, 1967, 64—108 in tam navedeno literaturo (opomba 64 ni točna).

kovni vplivi, ga je leta 1958 omenil T. Logar.⁷ Nasprotno pa T. Logar 1967⁸ omenja prehod cirkumfleksa v akut na zadnjem zlogu v Kostanjah na Koroškem (spadajo pod rožanski dialekt). Tudi G. Neweklowsky ugotavlja v svojih eksperimentalnofonetičnih študijah,⁹ da je v rožanskem dialektu izvršena tonemska nevtralizacija v zadnjih zlogih,¹⁰ in sicer s tonskim potekom akuta.¹¹ Kaj več o tem ne vemo, čeprav to ni samo pojav obrobni dialektov. Tudi sam tega pojava nimam dovolj raziskanega, kljub temu da sem ga prvič opazil že leta 1955 na Blokah.¹²

Čeprav pa stvari v zvezi z akutom oz. sploh tonematiko na zadnjem zlogu še niso čisto jasne, bi vseeno rad nanje opozoril in usmeril pozornost na ta pojav, kajti v prihodnjih raziskavah bi bilo nujno treba posvečati temu več pozornosti: zlasti raziskovalci domačini bi najlažje določili fonološke značilnosti teh sprememb (kdaj gre za alotone in kdaj za toneme, kdaj prihaja do nevtralizacij na splošno in kdaj samo v določenih stavčnih položajih ipd.), vsekakor pa bi bile zelo koristne tudi eksperimentalnofonetične raziskave tega pojava, kajti včasih prihaja na končnih zlogih do neke nejasne tonemskosti, ki ne ustreza slušnemu vtisu ne akuta in tudi ne cirkumfleksa (včasih se približuje tudi akutu), v ta naglas pa lahko prehaja tudi prvotni cirkumfleks.

V slovenščini opažamo spremembe pri akutu na zadnjem besednem zlogu zlasti v precejšnjem delu dolenskega dialektu. Povsem trdno se drži akut v vseh položajih v dolenskem dialektu samo na področju Ribniške doline, v okolici Sodražice (z Goro), na velikolaškem področju, v Strugah, Dobropolju, v okolici Grosuplja in Iga. Na tem področju ni noben problem identificirati akut na zadnjem zlogu besede v kateremkoli položaju, tudi na koncu stavka ali v posamezno izgovorjenih besedah kot odgovorih na postavljeno vprašanje. Morda bi sem lahko prišle še Rakitno, vendar tu ton na končnih zlogih včasih že ni več tako izrazito akutovski.

Zahodno od tega ozemlja na precej velikem in strnjemem področju Loškega potoka, Bloške planote ter okolice Cerknice in Loža pa akut na zadnjem besednem zlogu ni več posebno obstojen. Večinoma prehaja v cirkumfleks, vendar se zlasti v takih primerih, ko je lahko analogično vzdrževan po sorodnih oblikah (zlasti stranskih sklonih), lahko sliši še akut, včasih pa se sliši lahko za oba tonema (za akut in cirkumfleks) neki nejasen ton (zlasti proti Ložu je lahko podoben celo akutu). Težko je reči, kdaj in kje prihaja že do popolnega sovpada akuta s cirkumfleksom v končnih zlogih. Za take določitve bodo potrebne še podrobne raziskave po posameznih govorih. Vendar imam pogoste zapise

⁷ T. Logar, *Dialektološke študije X*, SR 11, 1958, 153.

⁸ T. Logar, *Dialektološke študije XII*, SR 15, 1967, 1.

⁹ G. Neweklowsky, *Zur Wortintonation in slowenischen Mundarten Österreichs*, Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Phonetica Pragensia III, 1972, 179—182; *Slowenische Akzentstudien*, Wien 1973.

¹⁰ Nekoliko slabo dokumentirano. Primeri, ki jih navaja v poglavju *Die Intonation langer, phonologisch neutraler Silben* (*Slowenische Akzentstudien* 159 do 160), so lahko vsi s prvotnim cirkumfleksom.

¹¹ Najbrž ne bo v celi rožanščini enako. Isačenko (l. c.) navaja cirkumfleks, in še to samo v določeni stavčni poziciji.

¹² Pojav sem opisal v poročilu Inštitutu za slovenski jezik 1. oktobra 1955 (deloma pa že 30. junija 1955).

s cirkumfleksom za končni akut, tudi če je besedi sledila naslonka ali v sredi stavka, npr. *po zobâjx me targa, ne koncâjx je*, vendar tudi *damú griem* (Retje v Loškem potoku), *po zobiex me targa, zrokîe mæ je pálu, damû je pæršu, upælie je blû, ne vâjîm kûlk je úra*, vendar tudi *gdû je pæršu, múj sin, skûm je šu* (Ravne) ipd.¹³

Vzhodno od omenjenega področja, kjer se končni akut trdno drži, se začne izgubljeni akut najprej v nekaterih končnicah. Že pri Grosuplju se pojavi cirkumfleks v orodniku ednine pri *a*-jevski sklanjatvi in osebnih zaimkih (v 3. osebi le pri ženskem spolu), včasih tudi pri *i*-jevski. Ker se v drugih primerih tukaj akut še dobro drži, ni nujno, da gre za fonetični razvoj; morda bi lahko vplival tožilnik. Od tu proti vzhodu na ozemlju Stična—Trebnje—Dobrníč—Mirna peč se temu sklonu v nekaterih krajih pridruži še mestnik množine pri *i*-jevski in *o*-jevski sklanjatvi. Tudi tu bi šlo lahko za vpliv tonematike iz dajalnika množine, kot drugod lahko vpliva mestnik na dajalnik ($-ê\bar{m} \times -ê\bar{m}$),¹⁴ in sicer na vsem tem področju lokalno, včasih menda celo individualno, precej različno, tako da dobimo lahko v dajalniku cirkumfleks in v mestniku akut, v obeh sklonih cirkumfleks in tudi v obeh sklonih akut, npr.: *kastîem, kastîex, zabiex* (Stična); *kastiêm, zabiêm, kastiêx, zabiêx* (Grosuplje); *lasiem, pestîem, lasiêx, pestiêx* (Vrh pri Višnji gori); *kastîem, zabiem, kastîex* (Zg. Brezovo); *ačîem, lasiêm, lasiêm, ačîêx, dražiêx* (Dobrníč); *kÿostiêm, zabiêm, kÿostiêx, zabiex* (Gornji Vrhi); *lasiêm, zabiêm, ačîem, ušîem, kusîêm, zabiêx, ačîêx, kusîêx* (Mirna Peč). Po drugi strani pa so na vsem tem področju naglašene končnice *-mi* v or. mn., *-i* v rod. mn. pri *i*-jevski, *-ie* v rod. ed. pri *a*-jevski še vedno akutirane. Vendar čim bolj proti vzhodu pa gremo, tem manj postaja končni akut izrazit.

Južneje od tu ob gornji Krki (Muljava, Krka, Zagradec, Ambrus, Žužemberk, Sadinja vas) je končni akut že precej bolj nestabilen. Zlasti v vseh končnicah se dokaj pogosto že sliši cirkumfleks ali pa se tudi končni cirkumfleks začne približevati akutu (zlasti okrog Žužemberka se mi je zdel cirkumfleks včasih bolj akutovsko izgovorjen).

Na področju Mirna—Sentrupert—Mokronog je prehajanje v cirkumfleks še nekoliko bolj izrazito (tudi izven nevplivanih končnic), medtem ko je na področju Novega mesta prehajanje končnega akuta v cirkumfleks že precej splošno.

Nazadnje bi omenil v zvezi s končnim akutom še žirovski govor v rovtarskem poljanskem dialektu.¹⁵ Ta sicer ne kaže prehajanja končnega akuta v cirkumfleks, ampak se naši pojavi tam odražajo le v tem, da se ob spreminjanju

¹³ Prebivalci z ozemlja s trdnim akutom na zadnjem zlogu dobro občutijo prehod končnega akuta v cirkumfleks. Pripovedovali so mi zgodbo, kako sta dva prenočevala v nekem skednju. Zjutraj je Bločan rekel Ribničanu: »Zari se, zari se.« Ribničan, ki tega ni razumel kot 'zori se (dani se)', ampak kot 'zarij se', je odgovoril: »Kokú se bom zeriý, kso sâme dile.«

¹⁴ Tudi v vokalizmu so v slovenščini medsebojni vplivi v različne smeri (v smeri etimološkega *e* ali *ê*) med dajalnikom in mestnikom množine (prim. F. Ramovš, Končnici dat. in lok. pl. *i*-jevske sklanje v slovenščini, SR 2, 1949, 177—183 in tam navedeno literaturo; Rigler, ZSKJ 56).

¹⁵ Prim. M. Stanonik, Govor Žirovske kotline in njenega obrobja, SR 25, 1977, 293—309.

njihovega akuta v cirkumfleks in cirkumfleksa v akut, cirkumfleks na zadnjem zlogu ni spremenil v akut (po drugi strani pa tudi akut, če je bil bolj proti začetku od predzadnjega zloga, ne v cirkumfleks).

Jakob Rigler
SAZU, Ljubljana

SLOVAR SLOVANSKEGA JEZIKOSLOVNEGA IZRAZJA

Slovar slovanskega jezikoslovnega izrazja* (SSJI) obsega 2266 temeljnih pojmov — izrazov v zvezi s sestavo slovanskih jezikov in splošnih jezikoslovnih pojmov (pri tem je posebno poglavje posvečeno izrazju novejših jezikoslovnih smeri in metod). Zastopani so vsi živi slovanski jeziki. Izšel je v dveh zvezkih (skupno čez tisoč strani) — ne zaradi prevelikega števila zajetih pojmov in izrazov, temveč zaradi posebne, enkratne ureditve in namena slovarja.

Gre za kolektivno delo, ki ga je izpeljala terminološka komisija Mednarodnega slavističnega komiteja in pri katerem so sodelovale vodilne znanstvene osebnosti in ustanove današnje slavistike. Od pobude bolgarskega jezikoslovca L. Andrejčina do izida prvega zvezka slovarja je preteklo sedemnajst let (1960—77), vendar je šlo pri tem precej časa za prevajanje ter tiskarska in druga tehnična opravila, medtem ko je bila vsebinska redakcija v bistvu končana že leta 1968.

SSJI se v uvodu predstavlja kot »večejezični konfrontacijski terminološki slovar«; za prvo nalogo si ne postavlja razlaganja pojmov (to najdemo samo izjemoma, npr. *ortofonija* — pravilen izgovor glasov), temveč vzporejanje poimenovanj zanje po raznih slovanskih jezikih (za izhodišče je pri tem pravilno vzeta češčina). Potrebi po razlagalnosti skuša (po naši sodbi uspešno) ustreči s sistemsko, ne le abecedno razvrstitvijo izrazov, včasih pa tudi s ponazarjanjem (*multiverbizacija* — npr. *raziskovati* — *opravljati raziskavo*); vsak pojem je razložen oziroma definiran ne opisno, temveč s svojim položajem v znanstvenem pojmovnem sestavu in s številčno izraženo šifro tega položaja. Položaj je določen uajprej z njegovo uvrstitvijo v posamezno poglavje SSJI: 1 — splošni pojmi, 2 — glasovna plat jezika, 3 — pisna plat jezika, 4 — besedje, 5 — besedne vrste, 6 — sestava besede, 7 — skladnja, 8 — stilistika, 9 — nove jezikoslovne smeri in metode. Šifra za sistemski položaj pojma 'zlog' je npr. 2-23-1; to pomeni, da ta pojem spada v drugo poglavje, da je v tem okviru na isti ravni kakor npr. pojmi 'govorila' (2-1), 'glasovni organi' (2-2), 'dihanje' (2-9), 'glasovni sklop' (2-22) ipd. ter da je neposredno nadrejen pojmom, kot so 'odprti zlog' (2-23-1-1), 'zaprti zlog' (2-23-1-2), 'naglašeni zlog' (2-23-1-3), 'nenaglašeni zlog' (2-23-1-4), posredno pa tudi pojmom, kot je npr. 'prednaglasni zlog' (2-23-1-4-1) itd.

Če poznamo temeljna načela, na katerih temelji pojmovni sestav slovarja, lahko predvidimo položaj in šifro pojma 'zlog' ali kakega drugega pojma v tem sestavu ter na ustreznem mestu prvega zvezka SSJI dobimo ustrezna poimeno-

* *Slovník slovanské lingvistické terminologie — Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii — Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*, 1-2, Academia, Praha 1977, 1978.

vanja zanj po slovanskih jezikih (č. in slk. *slabika*, p. *zglasu*, luž. *zložka*, rus. *slog*, ukr. in brus. *sklad*, bolg. *srička*, mak. in sh./hs. *slog*, sln. *zlog*); za širšo uporabnost slovarja so dodani še ustrezniki v angleščini, francoščini in nemščini. Če pa nam je že znan kak jezikoslovni izraz iz posameznega slovanskega jezika (ali iz omenjenih treh svetovnih jezikov), a ne vemo, kaj pomeni, oziroma kateri položaj ima v jezikoslovnem pojmovnem sestavu, lahko v abecednih seznamih drugega zvezka slovarja dobimo njegovo številčno šifro ter potem z njo poiščemo ustrezno točko (položajsko definicijo) v pojmovnem sestavu prvega zvezka SSJI, zraven pa seveda poimenovalne ustreznike vseh upoštevanih jezikov. Tako slovar v marsičem celo presega uporabnost in podatkovno bogastvo navadnih, tj. razlagalnih, abecedno urejenih terminoloških slovarjev,¹ posebno ker je tudi grafično skrbno izoblikovan ter nam omogoča hkraten pregled nad jezikoslovnim pojmovnim sestavom kot celoto.

Kakšen je ta sestav? Slovar skuša s svojo izbiro 2266 temeljnih pojmov podati kar najbolj vsestransko podobo, na njej pa so posebej poudarjene predstave o večravninskosti jezikovnega sestava, o razmerju med jezikom in govorom, paradigmatičnih in sintagmatičnih razmerjih, sinhroniji in diahroniji; poudarjeni so tudi semiotični in nekateri sociolingvistični zorni koti jezikovne pojavnosti, upoštevane so kategorije tvorbeno-pretvorbne slovnice idr. Nekaj sondažnih poskusov je pokazalo, da se število 2266 res močno približuje maksimumu tistega, kar je v uvodu imenovano »zahteve, ki jih postavljamo absolventom slavističnih strok na visokih šolah«, v marsičem je ta maksimum celo presežen (za naše razmere npr. pri pojmih izrazih *točkovna karta*, *diftongoid*, *primitivni pravopis*, *rekognoskativna gramatika* idr.). Posamezne pojmovne vrzeli, ki smo jih odkrili, zato lahko pripišemo ali naključju ali različni oceni pomembnosti kakega pojma, posebno v zadnjem poglavju tudi razmeroma velikem časovnem presledku od izdelave in potrditve pojmovnega registra do izida prvega zvezka slovarja (deset let lahko v razvoju sodobne jezikoslovne misli prinese marsikaj novega). Po naši sodbi bi v ta slovar — ne da bi spreminjali njegovo zasnovu — spadali npr. še tile pojmi: v prvem poglavju poleg sporočilne (predstavitvene), izrazne, vplivanjske (pozivne) in lepote (estetske) funkcije jezikovnega znamenja še metajezikovna in povezovalna (fatična); v četrtem poglavju poleg pojmov 'sinonim', 'paronim' in 'homonim' še 'hipernim' in 'hiponim'; v osmem poglavju poleg pojmov 'strukturni indeks', 'subkategorizacijsko pravilo', 'semantična sestavina' ipd. še 'sestavinska razčlemba' (komponentna analiza) ter poleg 'odvisnostne, kategorialne in prepoznavalne gramatike' in 'gramatike s končnim številom enot' še 'sklonska gramatika' (case grammar). Ob bistveni razširitvi zasnovi in obsega SSJI čez meje »zahtev, ki jih postavljamo absolventom slavističnih strok na visokih šolah«, pa bi se v ta priročnik uvrstili še številni nadrobnejši pojmi oziroma izrazi (npr. *dekompozicija*, *pseudoafiks*, *štekanje*, *jezikovna politika*, *bohoričica*, *gajica*, *arsa*, *teza*...), čeprav na popolno izčrpanost že zaradi narave znanosti o jeziku seveda ni računati.

¹ Na koncu uvoda je podan seznam priznanih terminoloških slovarjev, na katere so se sestavljavci opirali (Axmanova, Hamp, Marouzeau, Simeon, Vachek idr.).

Ne da bi hoteli podcenjevati deleže, ki so jih prispevali vsi sodelujoči jezikoslovci, lahko rečemo, da je največje breme SSJI tako po vsebinski kakor po organizacijsko-tehnični strani ležalo na plečih češkoslovaške slavistike (znanstveni urednik je bil A. Jedlička, recenzenti pa J. Horecký, O. Leška in J. Vachek) in da je delo tako seveda dobilo temeljni pečat znanstvenih nazorov praške jezikoslovne šole in njenih naslednikov; posebno v zadnjem poglavju je občuten tudi vpliv ameriškega jezikoslovja ter kopenhagenske in sovjetske šole, ves čas pa ostaja odprto vprašanje, kako so sestavljalci upoštevali oziroma usklajevali posebnosti in teoretične ali izrazne prispevke drugih slovanskih slavistik in njihovega izvirnega izročila. V slovarju je glede tega opaziti velike razločke med posameznimi jeziki oziroma jezikoslovji: za marsikatero strukturno posebnost ruščine, poljščine, bolgarščine idr. ter za pojmovne posebnosti ruske, poljske in še katere slavistike so npr. (upravičeno) vpeljana številna posebna gesla in omenjeni jeziki so v takih primerih postavljeni za izhodišče namesto češčine (npr. pri rus. *staropisemennyj jazyk, prostorečie, graždanka, otčestvo* idr., polj. *spolgloska prepalatalna, zvrót* idr., bolg. *brojno množestveno číslo, orientacionen moment* idr.), medtem ko npr. za slovenščino ne najdemo niti enega takega primera; zaman iščemo »slovenizme« *navezovalni tožilnik, efektionni sedanjik, (funkcijska) zvrst* ipd. Ali ni utemeljena domneva, da je bilo upoštevanje ali neupoštevanje posebnosti v kakem primeru odvisno bolj od agilnosti in odločnosti zastopnikov posameznih narodnih slavistik pri sestavljanju pojmovnega registra kakor pa od pomembnosti oziroma upravičenosti in ustreznosti pojma ali izraza?

Da se povečata notranja povezanost in uporabnost SSJI, se pri nekaterih geslih uporabljajo kazalke (npr. *ton 2—24—4—1*, gl. še 2—11—3); lahko bi jih bilo še več, npr. pri geslih, kjer za izhodiščni jezik ni postavljena češčina (bodisi ker v češčini kakega jezikovnega pojava ni bodisi ker ga češko jezikoslovje drugače obravnava). Tako je zdaj npr. videti, kakor da gre v primerih 7—15—12 in 7—16 za zelo različna pojma: stojita vsak na svojem sistemskem položaju in sta različno poimenovana, npr. polj. *przydanka orzekająca : okrešlenie predykatyrowne*, slov. *povedkov prilastek : predikatni (povedkov) atribut (prilastek)*, angl. *predicative epithet : predicate complement (verbal attribute) attribute of a verb* ipd.; ker pa je pri poljščini na položaju 7—15—12 pripisan ponazorovalni primer *ojciec, chory, wyjechał*, menimo, da gre v vseh teh primerih za zelo podoben, če ne celo isti pojem, čeprav različno definiran in različno poimenovan (v slovenščini pa niti to ne). Izjemno obsežno pojasnilo pri češkem izrazu *doplňek* te zadrege ne reši najboljše prav zato, ker manjka kazalka.

Posebno pozorno seveda pregledujemo slovenistični delež v slovarju. V uvodu je zapisano, da je zanj »do ljubljanskega zasedanja Mednarodne jezikoslovne terminološke komisije (1964) skrbel T. Logar, po tem zasedanju pa J. Toporišič. Logarjeve slovenske ustreznike k prvotnim predlogom čeških terminov sta pregledala F. Tomšič in A. Bajec. J. Toporišič je zrevidiral in dopolnil ter sam izdelal slovenske ustreznike k vsem izhodiščnim terminom, dodanim po letu 1964, večinoma iz devetega poglavja, ki obsega izrazje novih jezikoslovnih smeri.« Priznati je treba, da Logarjeva in Toporišičeva naloga ni bila lahka, saj slovensko jezikoslovno izrazje takrat še ni bilo urejeno, niti zbrano ne (Paterno-

stova zbirka² je izšla leta 1966, tj. v času, ko je bilo veliko dela za SSJI že opravljenega); poleg tega je bilo to izrazje neenotno in nedosledno uporabljano. pogosto tudi zaradi pojmovne nerazčiščenosti (pri nas še zdaj celo v slavističnih krogih včasih naletimo na nerazumevanje ob zahtevah po ločevanju npr. pojmov — izrazov *stavek* in *poved*, *preteklik* in *pretekli čas*, *naglas* in *poudarek*, *intonacija* in *tonem* idr.). Po pregledu slovanskega deleža v SSJI moramo žal domnevati, da bo slovar lahko le malo pripomogel k ureditvi tega stanja (gotovo ne toliko kakor Toporišičeva Slovenska slovnica);³ priložnost je zamujena, ker vse kaže, da je bilo delo za SSJI s slovanske strani opravljeno preveč neuskajano, improvizirano. V uvodu SSJI najdemo za večino upoštevanih jezikov (celo za angleščino in nemščino) poleg splošnih načel še bolj ali manj jasno izražena pojasnila o hotenjih, ki so enotno vodila ravnanje znanstvenih sodelavcev pri izbiranju in razvrščanju izrazja posameznega jezika. Pojasnjeno je npr. razmerje med informativnim in usmerjevalnim namenom njegovega prispevka ter v zvezi s tem vprašanje dvojnic (posebno na oseh staro /tradicionalno/ — novo, tuje />internacionalno/ — domače, šolska raba — »visoka« znanost, odsvetovano — priporočano ipd.). O stališčih slovanskih soavtorjev pa ni glede tega v slovarju nobenega pojasnila; odgovore na taka vprašanja sicer lahko skušamo sami izluščiti iz natisnjene slovenskega izrazja v SSJI, vendar pri tem ostane praznih rok, ker nam slovarsko gradivo neredko pokaže diametralno nasprotno rešitve. Zelo pogosto npr. daje prednost (tj. postavlja na prvo mesto ali celo kot edino možnost) prevzetim (>mednarodnim«) izrazom pri pojmi, za katere najdemo v spisih slovanskih slavistov večinoma slovanske izraze (npr. *ortoepija* — *pravorečje*, *oralna votlina* — *ustna votlina*, *traheja* — *sapnik*, *verbum* — *glagol*, *genus* — *način*, *negacijski* — *nikalen* ipd.), drugi pa predlaga slovanske izraze za čisto nove pojme (npr. *koalescenca* — *zraščanje*, *eksplanatoren* — *pojasnjevalen* ipd.). Kateri slovenist sploh uporablja izraze *futurum* (za 'prihodnjik'), *kolektivni substantiv* (za 'skupno ime'), *recipročni kompozitiv* (za 'priedno zloženko'), *adjunkcija* (za 'primik'), *stridentost* (za 'ostrost') ipd., kaj šele, da bi jih postavljali na prvo mesto, kot je to storjeno v SSJI! Ustrezniki za slovenščino so večkrat mehanično preneseni (vsiljeni?) od izhodiščnega jezika — češčine, »prevedeni« so samo pripone in pravopis (npr. *distinkce* — *distinkcija*, *modální funkce* — *modalna funkcija* ipd.), včasih pa še to ne (npr. *futurum* — *futurum*). Domače dvojnice — kjer jih poznamo — so dodane samo sem in tja, kot privešek; če so dvojnice izkazane že v češkem izhodišču, so navadno (v več kakor 75% takih primerov) pripisane tudi v slovenščini, v drugih primerih pa veliko redkeje. Pričakovati bi bilo, da bo v slovarju predstavljen posnetek resničnega ali pa zaželenega stanja v slovenističnem pisanju, vendar vemo, da je to pisanje vsaj v zadnjih dveh ali treh desetletjih bolj »slovensko« in da se še naprej odločno nagiba k čedalje večji »slovenizaciji«, ne pa kakor kaže slovanski delež v SSJI, saj so primeri z izvorno slovansko dvojnico na prvem mestu v njem tako rekoč izjemni (npr. *glasovni odtenek* — *glasovna niansa*, *sklon* — *kazus*). Medtem ko je glede češčine v uvodu SSJI posebej poudarjeno, da imajo v tem slovarju pri njej prednost »mednarodni« izrazi

² J. Paternost, *Slovenian-English Glossary of Linguistic Terms*, The Pennsylvania State University, 1966.

³ J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976.

(ker gre za izhodiščni jezik slovarja ter posebno prakso oziroma usmeritev češkoslovaškega jezikoslovja), za slovenščino take utemeljitve ni, zato ji ne bi bilo treba preveč avtomatično slediti češkemu izrazju. Danes se na primer pri nas navadno uporablja izraz *glagolnik*, zelo redko *glagolski samostalnik*, praktično nikoli pa ne srečamo izraza *verbalni substantiv*; v SSJI pa je stanje v slovenščini pri pojmu s šifro 6—28—6 predstavljeno prav nasprotno:

verbalni (glagolski)
substantiv (samostalnik), glagolnik.

V slovenskem gradivu je npr. enkrat uporabljena beseda *skladenjski*, trinajstkrat pa *sintaktičen*, in takih primerov je še dosti. Stopicanje za tujim izrazjem je posebno škodljivo v primerih, kjer imamo v slovenščini za različne pojme uveljavljene različne izraze (npr. *stil* : *zvrst*), medtem ko si mora češčina (in drugi slovanski jeziki) pomagati s preobremenjenim »mednarodnim« polisemantemom (*stil*). S takim podrejanjem se tudi izničuje smisel konfrontacijske metode, na katero se sklicuje uvodna definicija slovarja (citirali smo jo v tretjem odstavku te ocene).

Slovenski delež v slovarju pa je po drugi strani notranje preveč neenoten in nedosleden, da bi mu lahko pripisali hoteno in načrtno potujčevanje našega jezikoslovnega izrazja. Pri pojmu 'generativna gramatika' je npr. izrazu *generativna* v oklepaju dodana nova (Toporišičeva) vzporednica *tvorbena*, izraz gramatika pa je v tej zvezi brez (tradicionalne) domače vzporednice *slovnica*; na str. 268 prvega zvezka SSJI imamo zapovrstjo (v stolpcu) zapisano najprej *relacijski (odnosni) adverb in adverb okoliščin*, potem *prislov kraja in prislov časa*, pa spet *načinovni adverb (prislov) in kvantitativni adverb* z dvojnico *prislov količine*; takoj na naslednji strani sledi *prislov vzroka* z dvojnico *kavzalni prislov*, temu pa spet *zaimenski adverb* itd. ipd. (vse podčrtal J.D.).

Če bi vendarle hoteli izluščiti stališča slovenskih soavtorjev SSJI glede teh vprašanj, bi si morali pomagati s podatki, ki jih ni v samem slovarju, temveč jih je mogoče dobiti predvsem s pregledom in primerjavo načelnih stališč in prakse v njihovih drugih delih.⁵ Ker je Toporišičeva smer zelo očitno »proslovenska«, si vzroke neurejenega stanja slovenskega izrazja v SSJI lahko raz-

⁴ Prim. A. Jedlička, *Stilska diferenciacija na literaturni ot jazyk*, *Literaturen zbor XX/1*, 7—16; B. Havranek, *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, 64.

⁵ Gl. npr. F. Tomšič, *Nomina agentis v knjižni slovenščini*, SR 1950, 421 do 428; isti, *Vita Methodii 2*, SR 1956, 65—77; isti, *Za pravico male začetnice*, JiS 1955/56, 114—116; A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika I—IV*, Ljubljana 1950—1959; isti, *O purizmu in puristih*, JiS 1959/60, 129—134; isti, *Slovenski knjižni jezik*, JiS 1968, 69—74; T. Logar, *Dialektološke študije X — Belokranjski govori*, SR 1958, 145—155; isti, *Glasoslovne in morfološke posebnosti v govorici sloveniziranih Nemcev*, SR 1968, 159—168; isti, *Slovenska narečja*, Ljubljana 1975; J. Toporišič, *Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje*, JiS 1957/58, 209—213; isti, *Jezik Medicinskih razgledov*, Medicinski razgledi 1967, 475—481; isti, *Liki slovenskih tonemov*, SR 1968, 315—382.

⁶ To se vidi tako iz njegovih del, omenjenih v opombi 5, kakor tudi iz njegove slovnice; slovenskim izrazom daje absolutno prednost (nasprotni primeri so res izjemni in posebej utemeljeni, npr. *akut*, *fonem*, *morfem* ipd.), posebno poučna pa sta v zvezi s tem seznam slovnčnih krajev in slovenskih strokovnih izrazov z mednarodnimi vzporednicami ter stvarno kazalo v *Slovenski slovnici*.

ložimo samo z domnevo, da Toporišič svojega stališča tu ni mogel ali ni hotel uveljaviti; številne domače slovenske vzporednice je pač dodajal, jih pripisoval izrazom, ki so bili uvrščeni v gradivo do leta 1964, žal pa ni črtal ali spreminjal vrstnega reda številnih izrazov, upoštevanih pred njegovim vstopom v terminološko komisijo.

Kolikor in kjer se izvorni slovenski izrazi v SSJI sploh podajajo, so večinoma predstavljeni v slovnično pravilni in slogovno nezaznamovani obliki. V nekaterih primerih pa bi bilo vendarle mogoče kaj izboljšati. Beseda *struktura* ima na raznih mestih v slovarju pripisane slovenske sopomenke *sestav*, *ustroj*, *zgradba*, nima pa omenjene možnosti *sestava* (beseda *sestav* pa je sopomenka za *sistem*); slovenski ustreznik za *familiarna beseda* bi bil *družinska beseda* ali *domačnostna beseda*, ne pa *domača beseda* (prim. pojma 4—4—9 in 4—9—1); za pojem 'leksika' uporabljamo poleg poimenovanj *besedni zaklad*, *slovar* in *besednjak* še izraz *besedje*; za pojem 'jezikovna kompetenca' se v slovarju priporoča slovenski ustreznik *obvladanje jezika*, še boljši pa bi bil najbrž *jezikovna zmožnost*; nevtralna slovenska vzporednica za pojem 'parole' je *govor*, ne pa *beseda*, zato bi bilo treba *govor* postaviti na prvo mesto; še bolj bi kazalo posplošiti in dosledno postavljati na prvo mesto besedo *razmerje* namesto *odnos* (*skladenjsko razmerje*, *priredno razmerje* ipd.); kakor je za pojem 'significi' v slovarju podan slovenski izraz *zaznamovano*, tako se za pojem 'signifiant' pri nas uporablja izraz *zaznamujoče* (namesto *označujoče*); izraz *premenilnost* namesto *variantnost* (1—1—36) bi bilo treba dati v lomljene oklepaje, ker gre le za predlog oziroma priporočanje nove, za zdaj samo individualno rabljene besede; izraze, kot so *obseg pomena*, *sprememba pomena* ipd., bi bilo primerneje podati v obliki z levim prilastkom: *pomenski obseg*, *pomenska sprememba* ipd.

Dvomi se zbuja ob nekaterih izrazih, ki so najbrž neustrezno prevedeni. *Nocionalnost* (1-1-27) ni *predmetna vrednost*, temveč *pojmovna* ali *miselna vrednost* (pri izhodiščnem češkem izrazu imamo pojasnilo *neemocionalnost*, angleški ustreznik pa se glasi *conceptual character*); izraza *obdobje pred pismenostjo* (1-7-9) in *predpismeno obdobje* se ne nanašata na enako pojmovno izhodišče, zato si tudi ne bi smela biti v razmerju skladenjske pretvorljivosti, če naj bosta pojmovno razločevalna — prvi meri na češki ustreznik *předpísavné období* in pomeni 'obdobje pred nastankom leposlovnih (umetnostnih) spisov' (torej bi za slovenščino predlagali izraz *predleposlovno obdobje*), drugi pa na ruski ustreznik *dopísmennyj period* in pomeni 'tisto obdobje jezikovnega razvoja, ki še ni izpričano s pisanimi spomeniki' (torej bi v slovenščini tu ostal predlagani izraz *predpismeno obdobje*); slovenski ustreznik za *avditivna fonetika* bi bil *slušna fonetika 1*, ne pa *ušesna fonetika* (prim. angleške, nemške in francoske izraze pri pojmih 1—12—1—3 in 1—12—1—7); za pojem 'konstituent' (9—2 in 9—2—1) lahko uporabljamo izraz *sestavnik* (in iz tega izpeljanko *sestavniški*), ne pa izraza *sestavina* (z izpeljanko *sestavinski*), ker je slednji že zaseden kot poimenovanje za pojem 'komponenta' (9—5—17); naši besedi *pisec* in *pisatelj* (1—2—1—1—1—3) si nista nič bliže kakor češki besedi *pisatel* in *spisovatel*, zato druge ne moremo brez pomislekov priznati za ustreznik k češkemu izhodišču *pisatel*, kakor je to storjeno v SSJI.

SSJI je tudi lep tiskarski dosežek, saj so pri njem uspešno rešili hude grafične zahteve (ne samo več jezikov in pravopisov, temveč celo več pisav,

poleg tega pa še številna pomožna znamenja, več vrst oklepajev in črt, navpični in poševni tisk, petit, preglednično razvrščanje besed čez dve strani idr.). Pri pozornem pregledovanju je sicer mogoče odkriti nekaj tiskovnih in drugih napak, vendar ne toliko in ne takih, da bi delu lahko zmanjšale vrednost (npr. *digraf*, *trigraf* namesto *digram*, *trigram*; kazalka pri pojmu 5—6—12—3 kaže na točko 7—11—11, toda te točke v slovarju sploh ni, najbrž bi moralo pisati 7—11—6; v drugem zvezku je na str. 365 zadnjih sedem gesel črke J zapisanih brez začetnice; pri nekaterih slovenskih zapisih se vidi, da jih je pisala ali korigirala češka roka).

Vse te pripombe glede SSJI, posebej pa glede slovenskega deleža v njem nam ne bi smele izriniti iz zavesti dveh resnic:

1. to delo prinaša v slavistiko, posebej pa v slovenistiko veliko pojmovno-izraznih novosti (zlasti v zadnjem poglavju), predvsem pa nam omogoča nov, v sodobno snovanje vpet pregled nad obsežno in zapleteno pojmovno stavbo slavističnega jezikoslovja;

2. nekatere kritične pripombe je bilo mogoče zapisati samo s stališča naše današnje vednosti; v letih, ko je SSJI nastajal, pa je bil marsikateri pojem manj izostren, raba marsikateriga izraza manj ustaljena kakor danes (nekaterih izrazov pa še sploh ni bilo), sestavljalčev (in ocenjevalčev) razgled manj vsestranski. Glede na to vendarle lahko pritrdimo ugotovitvi, natisnjeni na zunanem ovitku slovarja: »SSJI je s svojo ureditvijo in številom jezikov enkratno delo v svetovni slovarski terminološki literaturi«; enkratno je po celotni zasnovi in večinoma — glede na čas nastanka — tudi po izpeljavi, tako da nam je žal, ker slovenski delež v njem ne dosega povsod kakovostne ravni slovarja kot celote (za sodbo o deležu vsakega slovanskega jezika posebej se sicer ne čutimo zadosti pristojne). Zato kljub večletni zamudi pri izidu še lahko pomeni opazen mejnik in hkrati spodbudo v razvoju naše jezikoslovne misli.

Janez Dular

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ČESKI ENOZVEZKOVNI SLOVAR

Na Češkem je zainteresirana javnost s precejšnjo nestrpnostjo čakala izid novega enozvezkovnega slovarja češkega knjižnega jezika,* z nič manjšo strokovno radovednostjo pa tudi vsi tisti, ki se ukvarjajo s slovaropisno teorijo in prakso.

V naslovu slovarja je nekako poudarjen praktični vidik in ozir k širokim krogom uporabnikov (Slovar knjižne češčine za šolo in javnost) in temu ustrezajo tudi obsežne priloge, med njimi celo take, ki izstopajo iz strogo slovarskega okvira v besedoslovje, a imajo svoj smisel v gospodarnosti slovarja (gl. dalje), npr. Besedotvorni pregled. S praktičnostjo in uporabnostjo pa so v najtesnejši zvezi vse teoretične rešitve v slovarju in prav zaradi tega si to delo zasluži kar največjo mero pozornosti.

* Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha 1978.

Slovar knjižne češčine (SKČ) je kolektivno delo Inštituta za češki jezik pri Češkoslovaški akademiji znanosti, med sestavljalci pa so sama znana imena češke leksikografije in jezikoslovja: glavno redakcijo sta opravila Josef Filipec in František Daneš, celotno besedilo v slovarju pa je zredigiral Jaroslav Machač.

Knjiga vsebuje nekatera, za tovrstne slovarske priročnike neobičajna poglavja. Poleg standardne slovarske aparature (Predgovor in osnovna navodila o tem, kako je slovar izdelan, se pravi navodila za razbiranje slovarske govornice, posebno obsežnega seznama krajšav in drugih, tudi do konca izkoriščenih slovarskih znamenj) in slovarskega dela na 725 straneh, kar za enotomnik ni preveč, so tu koristne in očitno k praktični rabi usmerjene priloge. To so Besedotvorni pregled (v njem so najpogostejše samostalniške in glagolske (domače in prevzete) predpone in pripone z bogatim ilustrativnim prikazom tvorjenk, dalje pridevniške in prislovne pripone ter najpogostejši končaji prevzetih mednarodnih besed (-agog, -fob, -graf ipd.). Spremnino besedilo tega poglavja sicer usmerja k temeljnim besedotvornim priročnikom po natančnejša navodila, vendar povprečen poznavalec češčine vseeno pogreša med glagolskimi predponami tipično češko *popo-* (običajno v pomenu 'malo': popojet), čeprav je v slovarskem delu 16 besed s to predpono (polovico — 8) jih je med 10.000 najpogostejših uvršča tudi Frekvenčni slovar.

Praktičen je seznam akronimov in vseh vrst znakov (matematičnih, grških znakov, znakov za merske enote itd.), seveda prikrojen pogostnosti v češkem okolju. Tako npr. ne more izpustiti kratice *JZD* (združeno poljedelsko društvo), čudno pa je, da v slovarskem delu manjka pogovorna izpeljanka *jezedák*.

Sledi seznam osebnih imen, dalje seznam besedopisnih imen, izrecno usmerjen k šolski rabi in tudi narejen na osnovi izpisov iz šolskih učbenikov. Praktičnost in normativnost tega seznama povečujejo pridevniške izpeljanke ter podatki o spolu in izgovoru tujih zemljepisnih imen. Praktik, npr. novinar, bo pogrešal še izpeljanke za prebivalce mest, pokrajin, ko so ob imenih držav že navedene izpeljanke za prebivalce.

V sistematično urejeni prilogi Načela izdelave slovarja se slovar predstavlja v obliki slovaropisne razprave. Na kratko rečeno, je v tej razpravi pojasnjeno vse, kar slovar s svojo slovaropisno obdelavo gradiva ponuja, kako je gradivo predstavljeno in kako naj se iz slovarja črpajo uporabne informacije za vsakdanjo rabo. To je torej poglavje, ki bi ga moral uporabnik zanesljivo prebrati. Usoda takih besedil, v katerih izdelavo je vložen velik trud, je navadno, žal, taka, da jih preberejo le bolj skrbni in zahtevnejši uporabniki in zato geselski del slovarja ni izkoriščen v vsem, kar prinaša. Ker pa je zaporedje oddelkov tako, da odraža postopek slovaropisne obdelave besed, ga je mogoče brez pridržkov priporočiti kot temeljno gradivo pri študiju slovaropisja.

Poleg kratke razlage o cilju in tipu slovarja so tu še oddelki: Ureditev slovarja; Izbor geselskih besed in njihovih pomenov; Geselska beseda, njena oblika, pravopis in izgovor; Združevanje besed v en geselski članek; Slovnična (oblikoslovna in besednovrstna) oznaka geselskih besed; Podatki o izvoru besed; Pomen besed in zvez, tipi razlag in pomenski odnosi med besedami (sopomenke, protipomenke, večpomenskost, homonimija); Stilna oznaka geselskih besed; Skladenjska oznaka geselskih besed; Besedne zveze; Terminologija. Pristavljen je še register strokovnih izrazov, uporabljenih v tem poglavju.

SKČ je normativni priročnik in kot enojezični razlagalni slovar prinaša jedro knjižnega besedišča (predvsem stilno nezaznamovano), ki ga zajema za razdobje 30 let. V normativno-predpisovalnem smislu se naslanja na poprejšnja ustrezna dela, npr. na Pravila češkega pravopisa itd.

Največjo pozornost pri presojanju o slovarskem priročniku vzbuja postavka o »jedru knjižnega besedišča«. Postavlja se namreč načelno slovaropisno vprašanje, kako, s kakšnimi merili, na osnovi katerih virov, s kakšno zanesljivostjo naj se izlušči jedro knjižnega besedišča, seveda pa tudi, kako (tehnično) to besedišče narediti dostopno na slovarski način, kar poleg preglednosti pomeni predvsem upoštevanje načela gospodarnosti.

Slovar knjižne češčine je sad izročila, ki ga ima češko slovaropisje, vendar pa ni mogoče reči, da je nastal z mehničnim izborom iz poprejšnjih, od njega obsežnejših slovarjev. Omenimo samo akademski slovar v devetih zajetnih knjigah z (nenavadnim) naslovom Priročni slovar češkega jezika (od 1935—1957) in Slovar češkega knjižnega jezika (SČKJ) v štirih knjigah (od 1960—1971). Glede izbora se SKČ gotovo tudi ni mogel nasloniti na enozvezkovni slovar Váše-Travníčka iz leta 1941, saj je od tedaj češko besedišče naredilo določen premik, predvsem pa je stanje, izpričano v novem slovarju, odraz močnega vpliva govornega jezika na knjižno normo.

Slovar upošteva znano dejstvo, da besedni zaklad srednje izobraženega uporabnika knjižnega jezika obsega okrog 50.000 enot; temu številu se približuje s svojimi 47.559 besedami in okrog 60.000 pomeni.¹

V tem s številkami izraženem skrčenju na jedro besedišča so zajete mnoge, teoretično zapletene zahteve sodobnega enozvezkovnega slovarja, npr. odražanje premikov v besednem zakladu, tj. zajemanje osrednjega dela besedišča med obrobjem, ki ga sproti tvorijo zastarevajoče, pa tudi prihajajoče besede, zlasti pa — in to tukaj posebej poudarjamo — spoznanje, da mora sodobni enozvezkovnik odražati dejstvo, da težišče današnjega (češkega, velja pa tudi za slovenski) jezika ni na besedišču umetnostne funkcijske zvrsti, ampak na znanstveno-strokovni in publicistični. Tako je jasno, da je gradivo za SKČ moralo nastati z dopolnilnim izpisovanjem iz zadevne strokovne in publicistične literature in šele to gradivo je bilo (skupaj z neogibno osebno presojo avtorjev in terminoloških svetovalcev) kontrola za izbor iz obstoječih slovarjev.²

¹ Štirizvezkovni Slovar češkega jezika ima z dopolnili 192.908 obdelanih besed na 4644 straneh.

² Primerjava s pogostostnim slovarjem Jelínek-Bečka-Těšitelová, Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce (1961), ki sicer ne more biti odločilna, ker je pogostostni slovar narejen na znatno starejšem gradivu izpred 40 let, vseeno pomaga pri oblikovanju podobe o jedru knjižnega besedišča. Med 10.000 najpogostejšimi besedami se težko najde neterminološka beseda, ki je ne bi imel SKČ, če seveda opustimo lastna, zemljepisna imena in nekatere tipe tvorjenk ter pravpisne posodobitve (npr. pozitivismus — pozitivismus). Tako komaj še preseneča odsotnost izraza *hidrostatičen* (hydrostatický, v Frekvenčnem slovarju je približno na 9900-tem mestu), v SKČ pa so zloženske *hydroelektrárna*, *hydrofilní*, *hydrologie*, *hydrologický*, *hydrolýza*, *hydromechanika*, *hydromechanický*, *hydrometeorologický*, *hydroplán*, *hydrovosk*, katerih Frekvenčni slovar nima med prvimi 10.000 besedami. — Take, sicer redke razlike pri predvsem terminoloških besedah so tu zaradi drugače zastavljenega seznama ekscerpiranih strokovnih virov, ki so bili za Frekvenčni slovar znatno bolj specifični od srednješolskih učbenikov.

Krčenje na jedro knjižnega besedišča mora torej v takem slovarju potekati vsaj v dveh smereh, in v SKČ sta izraziti obe: 1. krčenje z izborom besed, 2. krčenje znotraj pomenov posameznih besed, tj. krčenje geselskih člankov. Za predstavitev našega slovarja bo poučno pogledati, kako se prva smer kaže v razmerju med SČKJ in SKČ.

1. V SČKJ so med gesli *cep* in *ceremoniál* naslednja gesla: *cepár, cepeněti, cepený, cepín, cepník, cepovati, cepovka, cepovník, cepový, cer, cer, cerát, Cerber, cerbulát, cercle, cereálie, cerebrála, cerebrální, cerebrospinalní*, v SKČ pa je samo ena: *cepovat*. Izpuščene so npr. besede, kot *cepín* (zanimiv zato, ker je iz slovenščine prevzeta beseda z istim pomenom), zgodovinska *cepník* (husitski bojevnik, oborožen z okovanim cepcem), *cer* (vrsta hrasta), *cer* (cerij), knjižna beseda *cercle*, medicinski izraz *cerebralen* ipd.

Premike v besedišču ponazarja razmerje: SČKJ: *rubáš, rubaška, rubašový, rubatelný, rubati*; SKČ: *rubáš, rubaška,³ rubat*.

Razume se, da je iskanje osrednjega dela besedišča zahtevalo opustitev vsega, kar je sicer sestavina knjižnega jezika in nastopa zlasti v leposlovju (Priročni slovar in SČKJ prinašata ponazorjeno s citati in ustreznimi oznakami), npr. mnoge narečne, ozko knjižne, starinske, avtorske,⁴ pa tudi obsežen del čustveno zaznamovanega (ekspresivnega) besedišča, od otroškega (v izboru ima *papat* 'jesti'), slabšalnega, ljubkovalnega, do vulgarizmov (tako je odpadel pogost vulgarizem *prdel* 'zadnjica' z vso razraslo frazeologijo). Da je v takem občutljivem izboranju mogoče zmeraj kaj postaviti pod vprašaj, ve vsak leksikograf. Tako bi se npr. sprejelo, da SKČ med — sicer omejenim — številom stilno zaznamovanih besed, vezanih na govor in pogovornost (obecný jazyk) zajema besede *bach* v frazeologemu *davat si bacha* 'budno paziti' ali slabšalno *šmej* 'škart', *furt* 'nenehno', *makat* 'garati', čudno pa je, da ni tudi vsaj toliko pogostih pogovornih, kot *šmajznout* 'ukrasti, suniti' *šmatnout* 'seči, prijeti' ali pogoste *padla* 'konec dela, službe', pogovornega frazeologema *stara bela* 'nič', posebno še, če SKČ uvzršča dokaj redko, nekdaž rabljeno besedo *šmira* 'slaba potujoča igralska skupina, slab gledališki zbor'.

Veliko zanesljivejše in v SKČ tudi zadosti sprejemljivo je krčenje terminološkega besedišča, za katero je v izbranih strokovnih priročnikih in učbenikih obstajala razvidna kontrola, pa tudi sicer je na osnovi poznavanja predmetnosti in pojmovnosti določene stroke mogoče ugotoviti, ali strokovni izraz spada med specialne, ozko rabljene besede. Glede tega je SKČ zelo zanesljiv informator.

2. Veliko zadreg povzroča krčenje znotraj geselskega članka. Tu si je namreč treba zastaviti vprašanje: če beseda že spada k jedru knjižnega besedišča, ali spadajo sem tudi vsi njeni pomeni oz. ali ni beseda v zavesti srednje izobraženega uporabnika v celoti, z vsemi svojimi pomeni? Če ne, za katere pomene je treba reducirati geselski članek?

³ Besede *rubaška* npr. ni v Frekvenčnem slovarju med pogostimi besedami, *rubáš* in *rubat* pa sta; v SKČ pa ni besede *hajduk*, ki je SČKJ obdelana na široko v geslu s štirimi pomeni.

⁴ Izpuščene morajo biti sicer znane avtorske besede, npr. na Češkem znana Hrabalova beseda *pabitelé* (v prevodu znana tudi pri nas kot *pabiteljji*). Pri nas bi tako odpadla Vugova *pseenost*, Hofmanov *samosebec* in še besede tipa *potohodec, kosovir, samorog* itd., ne pa tudi *ciciban*.

V SKČ so izpuščeni zastareli, starinski, redki, specialni strokovni in žargonski, večinoma pa tudi stilno zaznamovani pomeni. Načelno vzeto, to ne bi smelo pomeniti, da izpuščenega srednje izobraženi nima v svoji jezikovni zavesti in v zadosti pogostih okoliščinah tudi ne uporablja. Krčenje, ki ga zahteva preprosto dejstvo, da je določeno gradivo pač treba zajeti v eni knjigi, mora tu potekati po krutih, a premišljenih merilih urejevanja.

Strinjati se je npr. mogoče s prikazom glagola *troubit* 'trobiti', ki ima v SKČ tri pomeni, v SČKJ pa sedem, pri čemer so prvi trije obema slovarjema skupni.

Za primer izmed posrečenih enozvezkovnih (in v SKČ resnično prevladujočih) rešitev geslo *kočka* 'mačka'. Primerjava s SČKJ pokaže tam sedem pomenov, dobro polovico geselskega članka pa seveda zaseda ponazarjalno gradivo in frazeologiji prvega pomena. — Razlaga 1. pomena v SČKJ: majhna, k mačkam spadajoča zver (kočkovitá šelma), ki se redi v hišah, na deželi posebno za uničevanje miši; domača mačka (zool.). Razlaga 1. pomena v SKČ: majhna, k mačkom spadajoča zver, ki se praviloma redi pri hiši; samica te zveri.

Razlagi sta v obeh slovarjih umestni, razlike so po tipu slovarja. V SČKJ tvorijo obsežno ponazarjalno gradivo najbolj tipične zveze: *mačka mijavka*, *prede*, *preži na miši* itd. Sestavina razlage prvega pomena (za podpičjem) je tudi podatek, da geselska beseda pomeni zoološko *domačo mačko*, medtem ko je rod *mačk* (*Felis*) predstavljen v enem od samostojnih pomenov, samica k mačkam spadajočih zveri pa spet v samostojnem. Razlaga v SKČ pa elegantno združuje to troje, hkrati pa izrablja še tiste zveze ponazarjalnega gradiva, ki nadomeščajo eksplicitnost onih treh razlag, *domača*, *divja mačka*, *mačka lovi miši*. Manjkajočo, a tipično zvezo *mačka mijavka* pa rešuje z uvrstitvijo k prid. *mačji* : *mačje mijavkanje*.

V SKČ je frazeologija besede *mačka* zelo skrčena, med izpuščenimi (npr. redkim, 5. in zastarelim, 6.) pomeni pa bi vseeno pogrešali tehnični pomen 'voziček pri dvigalu', ki je pomemben kot informacija o tem, v katere metaforične smeri se kaka beseda razrašča v terminologijah.

Manj posrečena pa je rešitev pri geslu *trojka*. — V SČKJ ima beseda štiri pomeni: 1. številka 3; to, kar je z njo označeno (ponazarjalne zveze se nanašajo na šolsko oceno 3, tramvaj št. 3, tretjo prestavo pri avtu, dalje sobo št. 3 in vrednost pri kartah); 2. obvezni lik pri umetnostnem drsanju (kot športni termin; 3. trojica (= tri osebe) : agitacijska trojka; 4. (v ruskem okolju, praviloma nekdanj): zaprega s tremi konji: ruska trojka. — V SKČ pa je rešitev takale: 1. številka 3 (šolska ocena, tramvaj), ruska trojka (z razlago); 2. kar je podobno številki 3: šport. lik v umetnostnem drsanju. Tušaj moti, da je zveza ruska trojka zajeta pod pomenom *številke 3*, kar gotovo ni isto kot trojka v pomenu šolska ocena in tramvaj št. 3, hkrati pa je iz četrtega (zadnjega) pomena prišla v najpogostejši prvi pomen.

Nadaljnja, tehnično izredno težavna, čeprav z zahtevo po prikazu jedra besednega zaklada ne neposredno povezana pa je enozvezkovna zahteva, izražena s pravilom: čim več obvestila na čim manjšem prostoru. Tehnični postopki za ekonomizacijo pri podajanju slovarskih informacij, ki seveda ne smejo hkrati zmanjševati preglednosti in praktičnosti, so v SKČ uresničeni posrečeno, tako da iskanje ali branje ni ne dolgotrajno ne naporno.

SKČ prinaša glede na besednovrstno pripadnost besed največ samostalnikov (okrog 45 % vsega besednega gradiva), kar na splošno ustreza poimenovalni vlogi

samostalnikov v sistemu jezika, še posebej pa poudarku, ki ga slovar daje strokovnemu besedišču. — Glagoli kot druga pomembna besedna vrsta pa so zajeti z redukcijami, vendar je veliko manjkajočega mogoče dobiti s pomočjo podatkov v prilogi (besedotvorni pregled), npr. pomenske vzporednice predpinskih glagolov.

Tudi besede drugih besednih vrst so zajete z določenim krčenjem, vendar ne na škodo izčrpnosti (npr. pomeni predlogov), posebno pozornost pa si zasluži obdelava členkov, ki tako enotne slovarske obdelave še niso bili deležni (SČKJ jih v prvi knjigi bravnava kot prislove, dalje pa kot členke; Slovar slovenskega knjižnega jezika jih prikazuje kot prislove). SKČ jih razvršča v šest skupin, znotraj katerih loči še posamezne pomene, gl. npr. *snad* 'menda'. Najbrž je v naravi členkov, vsaj najpogostejših, da vstopajo v jedro knjižnega besedišča z vsemi svojimi pomeni, ne pa tako kot npr. samostalniki. Enozvezkovno krčenje pri členkih ne more prizadeti števila njihovih pomenov, najnujnejše ponazarjalno gradivo pa tudi ne sme odpasti, ker bistveno dopolnjuje razlage. Tako je npr. členek *že* 'da' v SKČ zajet le z enim pomenom manj kot v SČKJ (gre za pomen, ki je tam ponazorjen s citatom), krčenje je opravljeno z manjšim številom ponazarjalnih primerov, preseneča vpadljiva (tudi terminološka) razlika pri razlaganju pomenov, pa tudi pri razvrstitvi pomenov je med slovarjema zelo velika. To bi pripisali globljemu vpogledu SKČ v besedni pomen in slovnično vlogo členkov, pa tudi sami naravi členkov, katerih pomen je zelo odvisen od sobesedila. Členki so gotovo besede z najteže »ulovljivimi« pomeni, izmikajo pa se tudi razvrščanju v pomenske skupine tako kot nobena druga besedna vrsta. Njihova velika sobesedilna vezanost pa povzroča še dodatne težave slovaropisni obdelavi. Razlage njihovih pomenov pogosto zahtevajo dodatna razlagalna pojasnila, tudi precej dolga, ker se (spet zaradi pestre, konsituacijske resničnosti) ne dajo krajšati.

Tako npr. razlaga enega od pomenov članka *že* (jaz da tega ne bi znal), namreč: *izraža začudenje, dvom*, ne bi vsebovala jasnega razločevalnega znamenja, če ne bi bila opremljena s sobesedilnim pojasnilom: (*v vpr.* [= vprašanjih, op. T. K.], *ki so reakcija na čigavo izjavo*).

Tudi predlogi so za slovaropisno obdelavo zahtevna besedna vrsta, tako da bi smeli pregleden in vse bistveno zajemajoč prikaz npr. predloga *po*, ki je v SKČ skrčen na tri četrtine slovarskega stolpca, šteti za leksikografski dosežek.

Nečeškemu uporabniku bo vzbudil pozornost seznam domačih in prevzetih osebnih (krstnih) imen (semantizirana so seveda zajeta v alfabetařiju, npr. *Adam, Achilles, Damokles, Jiřik* itd.).

Slovar knjižne češčine je delo, ki bo pomenilo vsakemu uporabniku češkega jezika, zlasti šolski mladini, zanesljivo in praktično pomagalo pri vsakdanji rabi kot tudi pri učenju maternega jezika; nobenega dvoma pa ne more biti o tem, da je spričo častitljivega izročila češkega slovaropisja, ki si je z vrednimi deli pridobila veljavo tudi v neslovanskem svetu, zdaj pred nami slovar, katerega sodobne rešitve slovaropisnih vprašanj bodo s pridom služile vsakemu kolektivu, ki se bo lotil podobnega dela.

Tomo Korošec

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo, Ljubljana

PRIPOVEDOVALEC IN PRIPOVED*

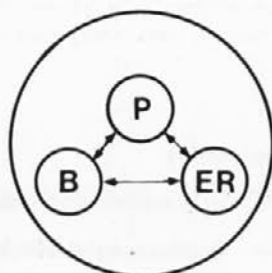
Delo skuša »podrobneje raziskati nekaj — večinoma — pomembnih pripovednih del, ki so nastala v povojnem obdobju slovenskega pripovedništva«. V njih skuša zajeti eno prvino, in ta je »pripovedovalec v eni izmed svojih funkcij — vrednotenju tega, kar je pripovedovano«.

Po naslovu knjižice bi sodili, da gre za teoretično delo s področja pripovedne proze, vendar je teorije le za devet uvodnih strani, vse ostalo je literarna interpretacija. Zadnje tri strani so v strnitvi rezultatov analiz literarnozgodovinski sklep. Uvod (Literarnoteoretična izhodišča) zelo pregledno našteva pomembnejše (v glavnem nemške) teoretike, ki so prispevali delež k teoriji pripovedne proze. Najbolj zanimiva kategorija v tej teoriji je kategorija pripovedovalca. Ena prvih, ki ga je monografsko obdelala, je Käte Friedmann v knjigi *Die Rolle des Erzählers in der Epik* iz leta 1910. Omenja že pripovedno perspektivo (*Gesichtspunkt/Blickpunkt*), ki si jo pripovedovalec izbere in iz katere piše. Wolfgang Kayser v razpravi *Wer erzählt den Roman* loči dva tipa pripovedi, prvoosebno in tretjosebno, ter tri vrste romana — roman dogajanja, osebe in prostora, Franz Stanzel je tri tipe pripovedi definiral drugače — avktorialno, prvoosebno in personalno. Käte Hamburger se je s stališča lirike distancirala do kategorije pripovedovalca, vendar se je ta kljub vsemu ohranila. Od angleško govorečih omenja Dolgan Percyja Lubbocka, ki je v knjigi *The Craft of Fiction* imenoval tri vrste pripovedi — panoramično, dramatskoscenično in slikovnoscenično. Taki delitvi je zelo podobna Kmečlova, trem osnovnim literarnim zvrstem prilagojena sistematika. Epiki ustreza poročevalni pripovedni način, dramatici scenični in liriki slikovni ubeseditveni način. Poleg Kmečlove terminologije uporablja Dolgan tudi Bahtinov pojem polifonske strukture. Uspenski pa mu s svojo Poetiko kompozicije nudi sistematiziran aparat za konkretno interpretacijo.

Iz pregledane literature je Dolgan napravil šest sklepov: 1. pripovedovalec je fiktivna kategorija pripovednega dela in ni istoveten z avtorjem; 2. vedno pripoveduje z določenega gledišča, z njega iz sveta izbira in ga vrednoti; 3. izbere si lahko tri vrste pripovednih gledišč, načinov; 4. najlaže se eksplicira, če je vseveden, tj. v pripovednem poročilu; 5. noben pripovedni način se ne pojavlja samostojno, ampak vedno v kombinaciji z drugima dvema; 6. od pripovednega položaja je odvisen način vrednotenja — najbolj očitno je v poročilu, pripovedna scena pa kaže prizadevanje po ukinitvi enega samega vrednostnega aspekta. Ob preverjanju te mreže s konkretnimi literarnimi deli so se Dolganu pokazali trije tipi vrednotenjskega pripovedovalca, ki si razvojno slede tako: Idejno neposredni pripovedovalec je navzoč v literaturi, katere avtorji pišejo iz vnaprejšnjega ideološkega sistema, socialnega, eksistencialističnega, psihoanalitičnega (Kranjec, Pisarna; Kocbek, Blažena krivda; Hieng, Grob). — Od tendenčnega višja stopnja je razveljavljani pripovedovalec, ki je nastal z osamosvajanjem gledišč pripovedovanih oseb (Javoršek, Obsedena tehtnica; Kavčič, Zapisnik). — Najsodobnejši je idejno prikriti (relativizirani) pripovedovalec. Njegovo vrednotenje je posredno (Seligo, Triptih Agate Schwarzkobler; Rupel, Čaj in puške ob štirih).

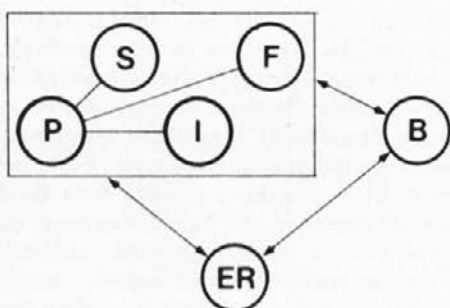
* Avtor Marjan Dolgan, *Obzorja*, Maribor 1979, 133 str.

Interpretacije so se srečno izognile nevarnosti, da bi bile puste zaradi preverjanja po spisku, po točkah, in so analizirale tiste kvalitete umetnin, ki so najočitnejši nosilec njihove enkratnosti. Kljub temu bomo poskusili shematično ponazoriti Dolganova raziskovalna območja. V ta namen bomo Kosov model za pripovedno prozo

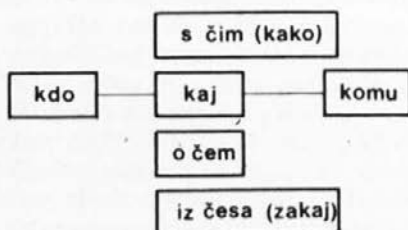
P = pripovedovalec
B = bralec
ER = epska realnost

cepili z modifikacijo Jakobsonovega komunikacijskega modela v

S = slog
I = obvestilo
F = namen

Novinarska ali didaktična poenostavitev vzorca pa bi bila taka:

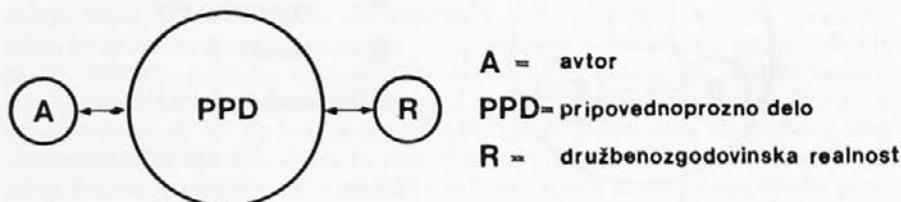

Šest sklonov odraža šest prvin pripovednoprozne strukture. Če zdaj postavimo modelček na Dolganovo kazalo, lahko ugotovimo, katere kategorije avtorja najbolj zanimajo, oziroma kakšna problematika povojno slovensko prozo najbolj zaposluje. Pri tem ne gre samo za radovednost do posameznih prvin, bolj za odnose med njimi.

1. Povsod je na prvem mestu analiza pripovednega načina (P), ki pogojuje izbiro (selekcijo) dogodkov in oseb ter kompozicijo (kombinacijo) pripovednih enot (diskurzov) (P → ER). 2. Drugi sklop odnosov tvorijo osebe epske realnosti med seboj (ER). 3. Zelo važno mesto zavzema v interpretaciji problem metafo-

rike in leksike. Aristotelu bi bilo to v teoriji drame dikcija, v naši shemi pa odgovarja vprašanju s čim (kako) (S). 4. Z naslovi treh osnovnih poglavij je poudarjena idejna obvestilnost besedil, ki ustreza namenu razprave — določiti tipe vrednotenjskega pripovedovalca. V tej kategoriji (I) so pravzaprav utemeljene vse druge. 5. Zadnje in verjetno najbolj zanimivo je razmerje pripovedovalca do realnega avtorja in razmerje epske realnosti in pripovedovalca do družbenozgodovinske stvarnosti zunaj pripovednega dela, torej razmerje fikcijskih kategorij do nefikcijskih.

6. Opazili smo, da je izpuščen (bolje rečeno — manj poudarjeno obravnavan) bralec kot prvina besedila. Omenjen je pri Kavčičevem romanu Zapisnik kot uganjevalec kriptičnosti literarnega besedila. Izpuščeno je tudi vprašanje o namenu sporočanja, ki pa v analizi konkretnih literarnih del ni tako važno.

Zadnje, ključno mesto v knjigi pripada Ruplovcem besedilu, ki pomeni Dolganu primer za prehod od fikcije (leposlovja) k nefikciji (zgodovinskemu, praktičnosporazumevalnemu, ideološkemu ipd. pisanju). Mogoče bi bilo potrebno poudariti, da je Beležnica za roman, ki se nahaja v drugem delu Ruplovega dela in prinaša razlago pripovednih prijemov, le logično nadaljevanje teoretičnih ekskurzov eksplicitnega pripovedovalca v klasični slovenski okvirni pripovedi ali na začetku poglavij.¹ Pri Ruplu so taki pripovedni 'prijemi' (izraz priporočja nam. kalka 'postopek' Dolgan) le poudarjeni in ločeni v posebno poglavje. Strinjam se z avtorjem, da gre pri Ruplu za poskus odprave literarne fikcije, saj Rupel ni edini, ki to v sodobni literaturi počne.² Vendar je vprašanje, ali je ta poskus posrečen ali ne. Zakaj ne bi mogli tudi zadnjega dela Ruplovega pisanja z naslovom Teoretična podlaga razumeti kot fikcijo? Res je, da se v njem pripovedovalec enači z avtorjem, vendar še vedno pripoveduje pod naslovom Čaj in puške ob štirih, ki je naslov romana kot fikcije. Pripovedovalec nastopa v njem v novi funkciji. Ne pomeni to poglavje kljub poskusu razveljavitve pripovedovalca le poudarjanje fiktivnosti pripovedne funkcije?

Dolgan si je prizadeval za jasno predstavljanje problematike. K temu so veliko pripomogle shematične in algoritmične ponazoritve pripovednega načina (zlasti kompozicije) pri Ruplu, Javoršku, Kavčiču, ki zagotavljajo, da se branje ne bo izgubilo v razreševanju dvoumnih metaforičnih opisov. Dolganova knjižica je tako interpretacijsko natančen kot polemičen prispevek slovenski literarni vedi, obenem pa metodološka pobuda za podobno početje.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹ Prim. npr. M. Kmecl, Mala literarna teorija, str. 195, 213, 216 (citati iz Jurčiča).

² Prim. M. Solar, Pitanje poetike, Zagreb 1971.

ANTON OCVIRK (1907—1980)

Na začetku tega leta, 6. januarja, je po dolgotrajni bolezni preminil akademik, zaslužni redni profesor Ljubljanske filozofske fakultete v pokoju, dr. Anton Ocvirk. Pokojnika, ki se ga Slavistična revija spominja ne samo kot svojega nekdanjega večletnega urednika, ampak predvsem kot enega osrednjih ustvarjalcev slovenske literarne vede po smrti Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, so na zadnji poti spremili njegovi vrstniki, učenci in sodelavci; v njihovem imenu sta mu ob krsti in ob odprtem grobu govorila J. Kos in D. Sega, ki sta vsak na svoj način orisala njegov znanstvenodelovni in človeški lik (poslovilni besedi sta bili objavljeni v *Sodobnosti* 1980, št. 2, in v *Jeziku in slovstvu* 1979/80, št. 4-5).

Slavistična revija se je Ocvirkovemu znanstveno raziskovalnemu delu za slovensko literarno zgodovino, primerjalno književnost in literarno teorijo oddolžila že ob njegovi sedemdesetletnici, ko je objavila o njem obsežnejšo študijo (J. Kos: Anton Ocvirk in slovenska literarna veda, SR 1977, št. 2-3). Študija je bila nato natisnjena še v drugem zvezku Ocvirkovega knjižnega dela *Literarna umetnina med zgodovino in teorijo* (Ljubljana 1979). Na tem mestu je bila objavljena tudi celotna bibliografija njegovih znanstvenih in drugih tekstov, ki jo je sestavila Majda Clemenz, potem ko je avtorica objavila v reviji *Primerjalna književnost* (1978, št. 1-2) že bibliografski zapis Ocvirkovih znanstvenih in strokovnih spisov.

Navedene tekste, v katerih je zabeležena ali že tudi podrobneje opisana glavnina Ocvirkovega življenjskega dela, naj na tem mestu dopolnijo podatki iz njegovega življenjepisa, nato pa še dejstva, ki so v neposredni zvezi z njegovim delom za Slavistično revijo, in za tiste literarno-znanstvene ustanove, ki jim je bil organizator, vodja ali upravnik do smrti.

Rodil se je 23. marca 1907 (v SBL II je kot dan rojstva napačno naveden 29. marec) na Žagi pri Bovcu. V Ljubljani je obiskoval klasično gimnazijo in jo dovršil leta 1927. Po maturi je leta 1927/28 študiral najprej filozofijo na Dunaju, toda že leta 1928 je v Ljubljani vpisal slavistiko, obenem s primerjalno književnostjo in literarno teorijo. Diplomiral je leta 1931, nato pa kot francoski državni štipendist odšel v Pariz, kjer se je iz primerjalne književnosti izpopolnjeval pri Paulu Hazardu na College de France in pri Fernandu Baldenspergerju na Sorboni. Po vrnitvi iz Francije je promoviral na ljubljanski univerzi na podlagi disertacije Levstikov duševni obraz. Leta 1934 je bil urednik Ljubljanskega zvona, vendar je še tega leta odšel s štipendijo Turnerjeve ustanove v Pariz in London, kjer je zbiral gradivo za svojo *Teorijo primerjalne literarne zgodovine*.

vine, ki je izšla leta 1936. Tega leta je postal suplent na I. državni realni gimnaziji v Ljubljani, že naslednjega leta pa privatni docent za primerjalno književnost in literarno teorijo na ljubljanski filozofski fakulteti in sočasno — po smrti Ivana Prijatelja — še honorarni predavatelj za slovensko književnost novejših dobe. Leta 1938 so ga imenovali za univerzitetnega docenta. V času okupacije je v maju leta 1941 postal član OF in nato član matičnega odbora OF na univerzi, po smrti Franca Šturma sekretar tega odbora. V maju leta 1944 so ga na spodbudo belogardistične policije aretirali in po večmesečnem zaporu odpeljali v taborišče Dachau.

Po osvoboditvi je leta 1946 postal izredni profesor za zgodovino svetovne književnosti in literarno teorijo; za rednega profesorja je bil imenovan leta 1950. Že pred tem, v letu 1947, je postal predstojnik osamosvojenega oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo, to delo je opravljal do junija 1971. Sočasno je bil izvoljen za prodekana filozofske fakultete, v letu 1954—55 je bil znova prodekan tedaj združene prirodoslovno-matematično-filozofske fakultete, v letu 1955/56 pa njen dekan.

Leta 1946 je pri Državni založbi Slovenije prevzel glavno uredništvo zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev in to delo opravljal do smrti. Leta 1947 je postal urednik Slavistične revije, urejal jo je do leta 1963. Spomladi leta 1950 je imel na zagrebški univerzi cikel predavanj o evropskem realizmu; v teh letih je predaval še v Slavističnem društvu in v ljubljanskem radiu (o Linhartu, Ivanu Cankarju, o začetkih slovenske moderne in njenih zvezah z evropsko literaturo itn.) ter drugod. V začetku leta 1950 je bil imenovan za strokovnega sodelavca v Inštitutu za literature pri SAZU. V septembru leta 1955 se je udeležil mednarodnega kongresa slavistov v Rimu z referatom *Le rôle de la société dans la formation du slovène littéraire*. Leta 1964 je postal urednik zbirke Sto romanov pri Cankarjevi založbi in jo urejal do leta 1977, ko se je zbirka končala.

Redni član SAZU je postal 3. julija 1964, v januarju leta 1965 je bil izvoljen za upravnika Inštituta za literature pri SAZU. To delo je opravljal vse do smrti, potem ko je leta 1971 odložil predstojništvo oddelka za primerjalno književnost in primerjalno teorijo na filozofski fakulteti, leta 1974 pa stopil v pokoj. Za svoje univerzitetno delo je bil 16. februarja 1979 imenovan za zaslužnega profesorja. Pred tem je bil leta 1965 odlikovan z redom dela z rdečo zastavo, leta 1975 pa s Kidričevo nagrado za življenjsko delo.

To delo je bilo v svojem večjem delu znanstveno raziskovalno v območju slovenske literarne zgodovine, primerjalne književnosti in literarne teorije. Njegov obseg je natančneje razviden iz navedene bibliografije. Glavne dosežke je Ocvirk sam v zadnjih letih življenja zbral v večjo celoto in jih izdal v treh obsežnih knjigah (*Evropski roman*, Ljubljana 1977; *Literarna umetnina med zgodovino in teorijo I-II*, Ljubljana 1978—79). Njegovo uredniško delo se je po drugi svetovni vojni osredinilo predvsem okoli dveh velikih zbirk slovenske oziroma svetovne literature (*Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, *Sto romanov*), ki jima je bil tudi eden glavnih sodelavcev, pri prvi kot urednik Kersnikovega in Kosovelovega dela, pri drugi s študijami o romanih Goetheja, Flauberta, Dostojevskega, Prousta in Gida.

Za razvoj slovenske literarne vede je bilo posebno pomembno njegovo uredniško delo pri Slavistični reviji. Bil je član uredniškega odbora od začetka v letu

1948, hkrati pa v njem osrednja uredniška osebnost, kar je očitno zlasti iz dejstva, da je v prvi številki nakazal s člankom Slavistična revija in literarna zgodovina usmeritev literarnozgodovinskega dela revije za vrsto let naprej; z nekaterimi spremembami velja ta program pravzaprav še zmeraj, saj je v njem poleg potrebe po nadaljnjem analitičnem zbiranju gradiva poudarjal predvsem nujnost večjih sintetičnih obravnav, komparativne primerjalne vidike in zlasti zveze s slovanskimi slovstvi, priporočal pozornost pesniški obliki, slogu in literarni teoriji nasploh, nazadnje pa podčrtal še posebno vlogo znanstvene kritike. Pod temi gesli in s pomočjo svojih jezikoslovskih sodelavcev se mu je posrečilo v letih od 1949 do 1963 zbrati v reviji vrsto najpomembnejših znanstvenikov starejše in zlasti svoje generacije, nato pa že tudi mlajše — od Rajka Nahtigala, Franceta Kidriča, Alberta Kosa, Lina Legiša, Marje Boršnikove, Jožeta Mahničarja, Antona Slodnjaka, Alfonza Gspana, Dušana Moravca, Franceta Koblarja, Mirka Rupla, Franceta Grivca in Franca Ramovša do Ivana Grafenauerja, Milana Grošlja, Jakoba Kelemine, Tineta Logarja, Antona Bajca, Franceta Bezljaja, Bojana Čopa, Frana Petreta, Jakoba Riglerja, Franceta Tomšiča, Joka Žigona, Rudolfa Kolariča, Bratka Krefta, Dušana Pirjevca in Rozke Štefanove. V zadnjih letnikih, ki jih je še uredil, je pritegnil že tudi nekatere svojih učencev in predstavnikov mlajše slavistične generacije. — V času Ocvirkovega uredništva se je sestava uredniškega odbora večkrat spremenila, tako da je kontinuiteta revije obstajala prav z njegovim urednikovanjem. To se je za nekaj časa pretrgalo leta 1957, ko je težko zbolel; namesto njega sta ta letnik uredila Tine Logar in France Tomšič; ta dva sta imela uredniško skrb tudi za prvi dve številki letnika 1958. Prav v tem letniku je bil Ocvirk prvič podpisan kot odgovorni urednik, kar je nato ostal do leta 1965, ko je moral zaradi boleznih uredniško delo odložiti iz rok.

Ocvirkovo znanstveno organizatorično in vodstveno delo je potekalo predvsem v dveh okvirih. V prvih letih po drugi svetovni vojni je vso skrb posvetil ustanovitvi in razvoju oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo na ljubljanski filozofski fakulteti. Ta je nastal leta 1947, odslej je bil Ocvirk njegov predstojnik, precejšnjo vrsto let pa v oddelku edini učitelj. Vendar se mu ga je po letu 1962 polagoma posrečilo razširiti. Ko je leta 1971 opustil predstojništvo, je oddelek štel troje učiteljskih in dvoje asistentskih moči.

Drugo območje Ocvirkovega znanstveno organizatoričnega dela je bil literarni inštitut SAZU. Ta je bil ustanovljen leta 1947 na pobudo Franceta Kidriča, ki mu je postal prvi upravnik in to ostal do smrti leta 1950. Nasledil ga je Josip Vidmar in ga vodil do 1. januarja 1965, ko je bil za upravnika postavljen Ocvirk. Že pred Ocvirkovim nastopom je v okviru inštituta nastala kot posebna enota sekcija za literarno zgodovino, inštitut je vsega skupaj štel šest stalnih delovnih mest. Za časa Ocvirkovega upravnništva je prišlo do novih sprememb, razširitev in organizacijskih dopolnitev. Vse do leta 1972 je inštitut obdržal prvotni Kidričev naziv Inštitut za literaturo, konec leta 1972 pa je iz potrebe po določnejši zvezi s slovensko literarno tradicijo prevzel novo ime Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Hkrati je bil razdeljen na tri sekcije — za slovensko literarno zgodovino, literarno teorijo in pa za biografiko, bibliografiko ter dokumentacijo; kot posebna enota je obveljala njegova knjižnica. Ob Ocvirkovi smrti je inštitut narasel na deset stalnih delovnih mest. Vendar pa Ocvirkovo delo v inštitutu ni bilo samo organizatorično; bil je hkrati njegov najvažnejši

delavec v načrtovanju dela in raziskav, zlasti v okviru Literarnega leksikona, ki mu je postal glavni urednik; zanj je pred smrtjo utegnil dokončati dvoje temeljnih del, Literarno teorijo (1978) in Evropske verzne sisteme in slovenski verz, katerih natisa ni več dočakal.

Janko Kos

Filozofska fakulteta v Ljubljani

AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г . . . . . h	Ruski	х x
Makedonski	ѓ . . . . . ĝ	Srbohrvatski	х . . . . . h
Srbohrvatski	ђ . . . . . d	Srbohrvatski	џ . . . . . dž
Ruski	е . . . . . e	Ruski	щ . . . . . šč
Ruski	ѐ . . . . . ě	Bolgarski	щ . . . . . št
Ukrajinski	є . . . . . je	Ruski	ъ . . . . . '
Ukrajinski	и . . . . . y	Bolgarski	ъ . . . . . ā
Ukrajinski	і i	Ruski	ы . . . . . y
Ukrajinski	ї . . . . . ji	Ruski	ь . . . . . "
Ruski	й . . . . . j	Ruski	ѣ . . . . . ě
Makedonski	ќ . . . . . k	Ruski	э . . . . . è
Srbohrvatski	љ . . . . . lj	Ruski	ю . . . . . ju
Srbohrvatski	њ . . . . . nj	Ruski	я . . . . . ja
Srbohrvatski	ћ . . . . . č		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

